

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBRAHİM NATİKİ ŞİRVANİ VE “RİSALE-İ AKAİDİ’L-İSLAM” ADLI ESERİ (METİN-İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP DENİZ BİLGE

23534040315

DANIŞMAN
DOÇ. DR. RAMAZAN TARİK

KASIM 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBRAHİM NATİKİ ŞİRVANİ VE “RİSALE-İ AKAİDİ’L-İSLAM” ADLI ESERİ (METİN-İNCELEME)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP DENİZ BİLGE

ORCID: 0009-0007-1972-135X

DANIŞMAN
DOÇ. DR. RAMAZAN TARİK

KASIM 2025

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “İbrahim Natiki Şirvani ve “Risale-i Akaidi’l-İslam” Adlı Eseri (Metin-İnceleme)” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 27/11/2025

Zeynep DENİZ BİLGE

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“İbrahim Natiki Şirvani ve “Risale-i Akaidi’l-İslam” Adlı Eseri (Metin-İnceleme)”
başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım
Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 27/11/2025

Tezi Hazırlayan

Zeynep DENİZ BİLGE

Danışman

Doç. Dr. Ramazan TARİK

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mehmet YOLCU

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi Zeynep DENİZ BİLGE tarafından hazırlanan “İbrahim Natiki Şirvani ve “Risale-i Akaidi’l-İslam” Adlı Eseri (Metin-İnceleme)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 27/11/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

Danışman: Doç. Dr. Ramazan TARİK
(Bitlis Eren Üniversitesi)

Üye: Doç. Dr. Şükrü AYRAN
(Bitlis Eren Üniversitesi)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ali DURMUŞ
(Bartın Üniversitesi)

İMZA

.....

.....

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve 31.12.2024 sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.../.../2025

Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ

Enstitü Müdürü

T.C.
Bitlis Eren Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İBRAHİM NATİKİ ŞİRVANİ VE “RİSALE-İ AKÂİDİ’L-İSLAM” ADLI ESERİ
(METİN-İNCELEME)
Yüksek Lisans Tezi
Zeynep DENİZ BİLGE
Danışman: Doç. Dr. Ramazan TARİK
Kasım 2025

ÖZET

Osmanlı ilim geleneğinde kaleme alınan kelâm ve akâid risâleleri, belirli meselelerle sınırlı kalmayıp geniş bir düşünce ufkunu ve zengin birikimi yansıtmaktadır. Osmanlı’da klasik eserlerin yeniden yorumlanması, derinleştirilmesini ya da özetlenmesini hedefleyen çeşitli metin türleri de yaygınlık kazanmıştır. Bu çerçevede şerh, hâşiye, zeyl, ta’lîk, nazm, telhis, tefsir, muhtasar ve tercüme gibi biçimlerde kaleme alınan eserler hem kelâm ilmi geleneğinin sürekliliğini sağlamış hem de bu alanın yeni yorumlara açık yapısını ortaya koymuştur. Bu üretim tarzı, lafzî açıklamaların ötesine geçen, metinlerin muhtevasını geliştirmeyi amaçlayan dinî düşünce faaliyetinin bir yansımasıdır. Bu çalışmada, Osmanlı’da kelâm ve akaid risâleleri geleneği içinde yer alan falanca yüzyılın âlimlerinden biri olan İbrâhim Nâtîkî Efendi’nin *Risâle-i Akâidi’l-İslâm* adlı eseri merkeze alınarak, yazarın kelâm ilmi içerisindeki konumu ve İslâm akaidine dair görüşleri analiz edilmektedir. Nâtîkî Efendi’nin inanç esaslarına yaklaşımı değerlendirilirken hem klasik kelâmî yaklaşımlar hem de döneminin dinî ve felsefî arka planı dikkate alınmıştır. Eserin çözümlemesi, analiz yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular ilgili alt başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Ehl-i sünnet anlayışı ve Kur’ân temel alınarak yapılan değerlendirmeler, İbrâhim Nâtîkî’nin kelâm düşüncesine sunduğu katkıyı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada başvuru kaynakların zenginliğine dikkat çekilerek, ilmî geleneğin sürekliliği içinde bu eserin yeri vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi, Osmanlı Devleti, İbrâhim Nâtîkî, *Risâle-i Akâidi’l-İslâm*.

Republic of Türkiye
Bitlis Eren University Graduate School
Department of Basic Islamic Sciences
İBRÂHİM NÂTIKİ SHIRVÂNİ AND HIS WORK TITLED *RİSÂLE-İ*
‘AQÂ’İD AL-ISLÂM (TEXT AND ANALYSIS)

Master’s Thesis

Zeynep Deniz BİLGE

Supervisor: Assoc. Prof. Ramazan TARİK

November 2025

ABSTRACT

In the Ottoman scholarly tradition, treatises on theology and belief were not limited to authored texts addressing specific topics. Various text types aimed at reinterpreting, deepening, or summarizing classical works from previous periods also gained popularity. Within this framework, works written in various forms, such as commentary, annotation, supplementary, ta’liq, nazm, telhis, tafsir, abridgment, and translation, not only ensured the continuity of the scholarly tradition but also reflected the openness of theology to new interpretations. This style of production reflects a religious thought that was not limited to literal explanations, but aimed to expand the content of the texts. This study focuses on the work of İbrâhim Nâtiqî, a member of the Ottoman theological tradition, titled *Risâle-i Akâid al-Islam*. It analyzes the author's position within the field of theology and his views on Islamic belief. In evaluating Nâtiqî Efendi's approach to the principles of faith, both classical theological approaches and the religious and philosophical background of his time were considered. The analysis of the work was conducted based on the analytical method, and the findings were classified under relevant subheadings. The evaluations, based on the Sunni understanding and the Quran, aim to reveal İbrâhim Nâtiqî’s contribution to theological thought. Furthermore, the richness of the sources consulted in the study is highlighted, emphasizing the place of this work within the continuity of the scholarly tradition.

Keywords: Theology and Islamic Sects, Ottoman Empire, İbrâhim Nâtiqî, *Risâle-i Akâid al-Islam*.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Osmanlı ilim geleneği içerisinde önemli bir yer tutan kelâm ve akâid risâleleri geleneğini, İbrâhim Nâtîkî Şîrvânî'nin *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eseri özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı düşünce dünyasında kelâm ilmi, yalnızca teorik tartışmaların yürütüldüğü bir alan olmayıp, aynı zamanda inanç esaslarının sistematik biçimde aktarılmasını ve korunmasını hedefleyen dinamik bir ilmî faaliyet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda kaleme alınan risâleler, dönemin ilmî birikimini, metodolojik tercihlerini ve düşünce ufkunu yansıtan önemli metinler arasında yer almaktadır.

İbrâhim Nâtîkî Şîrvânî'nin *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eseri, Ehl-i sünnet kelâm anlayışı çerçevesinde İslâm inanç esaslarını ele alması bakımından dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır. Bu tezde, söz konusu eser metin ve muhteva açısından incelenmiş; müellifin kelâm ilmi içerisindeki yeri, kullandığı yöntem ve akaide dair görüşleri klasik kelâm geleneği ve döneminin ilmî arka planı ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmada analiz yöntemi benimsenmiş, elde edilen veriler sistematik bir biçimde sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Bu araştırmanın hazırlanmasında, Osmanlı kelâm literatürüne dair kaynakların zenginliği ve sürekliliği belirleyici olmuş; klasik metinlerle çağdaş akademik çalışmalar birlikte değerlendirilmiştir. Böylece hem tarihsel bir metnin ilmî tahlili yapılmış hem de Osmanlı kelâm düşüncesinin günümüz ilmî çalışmalarına sunduğu katkıların ortaya konulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlık sürecinde kıymetli vakitlerini ayıran, bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan, çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Ramazan TARİK ve Dr. Öğr. Üyesi Ali DURMUŞ hocalarıma içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca jüri üyem Doç. Dr. Şükrü AYRAN beye de katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak manevi destekleriyle yanımda olan aileme ve eşime şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmanın, Osmanlı kelâm literatürü ve akâid risâleleri üzerine yapılacak yeni araştırmalara mütevazı da olsa bir katkı sağlaması temennisiyile...

Zeynep Deniz BİLGE

Bitlis – 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
İBRÂHİM NÂTİKÎ ŞİRVÂNÎ VE <i>RİSÂLE-İ AKÂİDİ'L-İSLÂM</i> 'ININ TAHLİLİ	5
1.1. Şîrvânî'nin Hayatı ve Eserleri.....	5
1.2. <i>Risâle-i Akâidi'l-İslâm</i> ve Muhteva Tahlili.....	7
1.2.1. İmanın Tanımı ve İman-İslâm İlişkisi	11
1.2.2. Marifetullahın Önemi	11
1.2.3. Allah'ın Sıfatları.....	12
1.2.4. Diğer İman Esasları	18
1.3. Osmanlı'da Akâid Risâleleri Yazım Geleneği	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	24
<i>RİSÂLE-İ AKÂİDİ'L-İSLÂM</i> 'IN TRANSKRİPSİYONU	24
2.1. Transkripsiyonda Kullanılan Nüsha ve Takip Edilen Metot.....	24
2.2. Transkripsiyonlu Metin	25
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	86
EKLER.....	90

GİRİŞ

a. Çalışmanın Konusu Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı döneminde kaleme alınan ve İslâm inanç esaslarını ele alan *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eserdir. Çalışmada söz konusu risâle, içerik, yöntem ve düşünsel bağlam açısından incelenmiştir. Eserin temel kavramsal çerçevesi, ele aldığı inanç esaslarının sunuluş biçimi ve müellifin kelâm geleneğiyle kurduğu ilişki değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı döneminde kaleme alınan ve İslâm inanç esaslarını ele alan *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eseri ilmî yöntemlerle incelemektir. Eserin içerik yapısı üzerinden İbrâhim Nâtîkî Şîrvânî'nin akaide dair yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmakta, bu yönüyle sahada araştırmalarda bulunanlara hitap edecek nitelikte bilimsel bir bakış sunulmaktadır. Osmanlı döneminde ilm-i kelâm veya akâid üzerine kaleme alınan birçok eser mevcuttur. Bu eserlerin önemli bir kısmı tespit edilip çalışılarak ortaya çıkarılmış ve ilim dünyasına kazandırılmıştır. Ancak hala birçok eser tozlu kütüphane raflarında keşfedilmeyi ve çalışılmayı beklemektedir. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eser de bu risâlelerden biridir. Zira Şîrvânî'nin söz konusu eseri üzerine şimdiye dek metin-inceleme türünde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum çalışmamızın özgün değerini ortaya koymaktadır.

Eserde yer alan akâid anlayışının, dönemin genel kelâmî çizgisiyle olan ilişkisini ve özgün yönlerini ortaya koymak, Osmanlı düşünce dünyasında akâid metnlerinin içeriksel çeşitliliğini daha iyi anlamaya katkı sağlamaktadır. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*, yalnızca İbrâhim Nâtîkî'nin düşünce sistemini yansıtmakla kalmamakta, aynı zamanda dönemin teolojik tartışmalarına ışık tutmaktadır. Bu yönüyle araştırma, literatürdeki boşluğu doldurmayı ve Osmanlı dini düşüncesinin akâid geleneğine dair yeni bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu amaç doğrultusunda risâlenin lâtin harflerine aktarılması, günümüz Türkçesine çevrilerek anlam bütünlüğünün korunması ve içerik çözümlemesi yapılmıştır. Ayrıca eserin kaynaklarına ve Osmanlı ilim geleneğindeki yeri ve önemine de yer verilmiştir. Böylelikle çalışma, klasik metinlerin yeniden okunmasına katkı sağlamakta ve Osmanlı kelâm geleneğinin günümüz araştırmalarına açılmasına imkân tanımaktadır.

b. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları

Bu çalışma, Şîrvânî'ye ait *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eserin tamamının transkripsiyonuyla birlikte incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmanın kapsamı yalnızca söz konusu risâlenin belli bir üslupta metin bütünlüğünün korunarak lâtin harflerine aktarılması ve eserin incelemeye tabi tutulmasıyla sınırlıdır. Risâlede ele alınan iman esasları, Ehl-i sünnet akâidi çerçevesinde sistematik bir biçimde değerlendirilmiş olup konular, sade bir üslupla açıklanmıştır. Allah'ın sıfatları; meleklerle, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe ve kadere iman gibi temel itikadî meseleler risâlenin ana yapısını teşkil etmektedir. Bu çerçevede bu çalışma, 19. yüzyıl Osmanlı ilim geleneğinde kaleme alınmış klasik akâid metinleri arasında hem muhteva hem de dil bakımından dikkate değer bir örneği ilmî yayına kazandırılmasını amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında öncelikle risâlenin yazma nüshaları tespit edilmiş, bu nüshalar arasında karşılaştırma yapılarak inceleme esas alınan metin belirlenmiştir. Müellife dair biyografik bilgilerin sınırlı olması nedeniyle araştırmanın ağırlık noktasını doğrudan risâlenin kendisi oluşturmaktadır. Müellifin diğer eserleri veya ona atfedilen metinler bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmış ancak konunun bütünlüğünü sağlamak amacıyla gerekli görülen yerlerde bu eserlere kısaca değinilmiştir. Ayrıca, gerekli görüldüğü durumlarda müellifin yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal şartlarına da temas edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma metin incelemesi, analizi ve içerik değerlendirmesine dayalıdır.

c. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, tarihî-analitik bir yaklaşım benimsenerek hazırlanmış; literatür taraması ve metin incelemesine dayalı olarak yürütülmüştür. Mevcut nüshalardan hareketle eserin içeriği ve yapısı değerlendirilmiş, doğrudan metin merkezli bir analiz yöntemi tercih edilmiştir. Metinde yer alan Arapça ve Farsça terimler günümüz Türkçesine aktarılırken anlam bütünlüğünün korunmasına özen gösterilmiş, gerekli durumlarda açıklayıcı yorumlarla desteklenmiştir. İnceleme, eserin içerik ve yapı özellikleriyle birlikte İslâm düşünce geleneği içindeki konumunu da dikkate almakta; böylece yöntem ve kapsam açısından belirgin bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışmada özellikle kelâmî meseleler, inanç esasları ve sıfatlar doktrini gibi ana temalar risâle üzerinden tahlil edilmiştir. Ayrıca müellifin yararlandığı fıkıh ve siyer gibi

klasik İslâmî kaynaklar da içerik çözümlemesine dâhil edilerek metnin düşünsel arka planı ortaya konulmuştur.

e. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmanın birincil kaynaklarını Şirvânî'nin söz konusu eseri, yaşadığı dönemi ele alan tarihî-biyografik kaynaklar ile risâlede yer alan kelâmî görüşlerin anlaşılmasında başvurulmuş klasik kelâm literatürü oluşturmaktadır.

Birincil Kaynaklar: Çalışmada Şirvânî'ye ait *Risâle-i 'Akâ'idü'l-İslâm* adlı eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan matbu nüshası esas alınmış;¹ metin çözümlemesi bu nüsha üzerinden yapılmıştır.

Müellifin hayatı, ilmî çevresi ve yaşadığı dönemin genel ilmî atmosferi hakkında bilgi edinmek amacıyla kendisine en yakın dönemde yaşamış Osmanlı tarihçileri ve biyografi yazarlarının eserlerinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda, başlıca başvuru kaynakları arasında Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1730), Bağdatlı İsmail Paşa (1920) ve Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1926) tarafından kaleme alınan eserler yer almıştır.

Nâtıkî'nin risâlesinde ele aldığı konuların değerlendirilmesi ve eserin kelâmî çizgisinin tespiti amacıyla klasik kelâm literatüründen yararlanılmıştır. Bu çerçevede Beyzâvî (ö. 685/1286), Nesefî (ö. 710/1302), Teftâzânî (ö. 792/1390), Cürçânî (ö. 816/1413) ve Birgivî (ö. 981/1573) tarafından kaleme alınan eserler çalışmada en çok başvurulmuş kaynaklar olmuştur. Ayrıca risâlede geçen Arapça ve Farsça terimlerin anlamlarının tespitinde İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Firûzâbâdî (ö. 817/1415) gibi klasik sözlüklerden istifade edilmiştir.

İkincil Kaynaklar: İkincil kaynaklar, modern dönemde kaleme alınmış akademik çalışmalar, makaleler, sözlükler ve ansiklopedi maddelerinden oluşmaktadır. Bu kaynaklar, hem Osmanlı'da yazılan akâid risâleleri hakkında genel bir çerçeve sunmakta hem de *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'ın Osmanlı akâid geleneği içindeki yerini belirlemede yardımcı olmuştur.

¹ İbrâhîm Natıkî Şirvânî, *Risâle-i 'Akâ'idü'l-İslâm* (İstanbul: Matbu nüsha, İBB Atatürk Kitaplığı, t.y.), dijital PDF.

Bu bağlamda Hatice Arpaguş'un "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri"², Ramazan Demir'in "Osmanlı'da Dini Metinler ve Halk İçin Yazılan Akaid Risâleleri"³ adlı makaleleri bu çalışmanın önemli ikincil kaynakları arasındadır.

Bunların yanı sıra şahıslar, kavramlar ve mezheplerle ilgili bilgiler için *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri başvurulmuş temel referans olmuştur. Osmanlıca terimlerin açıklanmasında Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ı ve modern Türkçe karşılıkların belirlenmesinde çağdaş sözlüklerden yararlanılmıştır. Ayrıca Osmanlı'da kelâm ilminin gelişimi, ilmî gelenek ve metin yapısı üzerine yapılmış akademik tezler de değerlendirmeye alınmıştır. Bu kaynakların birlikte kullanımı sayesinde, hem *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'ın kendi metin bağlamı hem de 19. yüzyıl Osmanlı düşüncesi içindeki yeri tarihî süreklilik içinde ve modern yorumlarla birlikte bütüncül bir biçimde ele alınmıştır.

² Hatice Arpaguş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376

³ Ramazan Demir, "Osmanlı'da Dini Metinler ve Halk İçin Yazılan Akaid Risâleleri," *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2018), 145-162.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBRÂHİM NÂTİKÎ ŞİRVÂNÎ VE *RİSÂLE-İ AKÂİDİ'L-İSLÂM*'İNİN TAHLİLİ

1.1. Şîrvânî'nin Hayatı ve Eserleri

19. yüzyıl Osmanlı ulemasından olan Nâtîkî Efendi, “Şîrvânî” nisbesiyle anılmakta olup bu nisbe doğum yeri olarak Kafkasya’daki Şîrvan bölgesine işaret etmektedir. Bazı kaynaklarda ise Dağıstanlı olarak zikredilmiştir. Gençlik yıllarında medrese eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul ilmiye sınıfına intisap etmiştir. İlmiye kariyerinde çeşitli müderrislik rütbeleri elde eden Nâtîkî Efendi, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye (Şer’iyye Tetkik Kurulu) üyeliği yapmıştır. 1876-1878 yıllarında padişah huzurunda gerçekleştirilen “Huzur Dersleri”ne “muhatap” (dinleyici-öğretim üyesi/dinleyici statüsünde ders’ül-âm) sıfatıyla katılmıştır. Bu görev esnasında kendisine “Hareket-i Dâhil” payesi verilmiş olup bu unvan Sahn-ı Seman medreseleri hocalığı seviyesini ifade etmektedir. Kaynaklarda yer alan veriler, Nâtîkî Efendi’nin 1298/1881 yılı civarında hayatta olduğunu ve eserini tamamladığını ancak 1880’lerin başlarında vefat ettiğini göstermektedir. Kesin vefat tarihi ise tespit edilememiştir.⁴

Şîrvânî, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Bu dönem, Tanzimat’tan II. Abdülhamid devrine uzanan, devletin geleneksel kurumlarını modernleştirme çabalarıyla karakterize olmuş bir zaman dilimidir. Osmanlı uleması, medrese sisteminin yanı sıra yeni kurulan Rüşdiye, İdâdî ve Sultanî mekteplerinde ders kitapları hazırlayarak dönemin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Nâtîkî Efendi de tam bu bağlamda, II. Abdülhamid (1876-1909) döneminin başlarında faaliyet göstermiştir. 93 Harbi (1877-78) ve sonrasında imparatorluk içinde İslâm birliği ve ehl-i sünnet inanç birliğinin vurgulandığı bir atmosfer hâkim olmuştur Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye üyesi olarak Nâtîkî, Osmanlı merkez bürokrasisinde dinî-hukukî ıslahat ve karar süreçlerine katkıda bulunmuştur. Bu kurumun kuruluşu (1861) ve onun çalışmalarına iştirak, Osmanlı yargı sisteminin merkezîleştirilmesi ve şer’î hükümlerin standardize edilmesi çabasının bir parçasıdır.⁵

⁴ Hatice Arpağuş, “Osmanlı Geleneksel İslâm’ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376; Süleyman Gür, “Huzur Derslerine Katılan Trabzonlu Âlimler,” *Şarkiyat* 12/3 (2020), 933-974.

⁵ Ahmet Bektaş, “Religious Reform in the Late Ottoman Empire: Institutional Change and the Professionalization of the Ulema: by Erhan Bektaş, London, IB Tauris, 2023, x, 216 pp., ISBN: 978-0-7556-4547-3,” *Routledge* 26/4 (2024), 584-586.

Kültürel olarak, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı aydınları arasında geleneksel dinî ilimler ile modern fikirler arasında bir denge arayışı vardı. Nâtîkî Şîrvânî'nin yaşadığı dönemde matbaa yoluyla ilmî eserlerin yaygınlaşması hız kazanmış, Arapça ve Farsça klasikler yanında Türkçe kaleme alınmış dinî eserler de basılmıştır. *Risâle-i Akâid-i İslâm*'ın 1883'te taşbaskı ile yayımlanması, bu dönemdeki ilmî canlılığın ve akâid konusuna verilen önemin göstergesidir. Dönemin siyasî şartları (Rusya'nın Kafkasya'yı işgali nedeniyle bölgeden Osmanlı'ya göçler, Balkanlar'daki karışıklıklar gibi...) ulemanın itikadî ve ahlakî birliği sağlamaya yönelik çalışmalara ağırlık vermesine yol açmıştır. Şîrvânî de eserinde ümmetin itikad birliğini vurgulayarak bu genel eğilime katılmıştır.

Eserin basımıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın son çeyreğinde yürürlükte olan Matbuat Nizamnâmeleri gereğince İstanbul'da basılacak her kitabın Maârif Nezâreti'nden ruhsat alması zorunluydu. Dönemin Maarif kayıtları ve örnek eserlerin künyeleri bu uygulamayı doğrulamaktadır.⁶ Dolayısıyla *Risâle-i Akâid-i İslâm* da Maarif Nezâreti'nin ruhsatıyla tab'edilmiş, resmî olarak onaylanmış bir ilmî-dinî metindir. Bu durum, eserin hem ilmî hem de idarî yönden meşruiyetini göstermekte ve risaleyi dönemin maarif politikasının desteklediği standart dinî öğretim metinlerinden biri hâline getirmektedir.

Risâle dokuz bâb hâlinde tertip edilmiş, bazı bölümler kendi içerisinde fasıllara ayrılmıştır. Konuların büyük kısmı Ulûhiyyet (Allah'ın zâtı ve sıfatları) bahsine dair olup ayrıca küfür (imanı bozan unsurlar) ve imamet (dînî liderlik, hilâfet) meseleleri de ele alınmıştır. Müellif, klasik kelâm metodolojisine uygun olarak her meseleyi naklî ve aklî delillerle temellendirmiştir. Nitekim Allah'ın birliğini ispat sadedinde kelâm geleneğinde "burhân-ı temânü" olarak bilinen delile yer vermiştir.

Eserin 86 varak olup muhtasar bir akâid kitabı niteliği taşımaktadır. Yayımlandığı dönemde ilmî çevrelerde ilgi gördüğü anlaşılan bu eser, askerî rüşdiyelerin 3. sınıflarında ve Darüşşafaka'nın 5. sınıflarında ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanmış bir derlemede de yer almıştır.⁷ Nâtîkî Efendi'nin başka bir telif eserine dair açık bir kayıt mevcut değildir.

⁶ Filiz Dıgıroğlu, "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir?" II. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54(54), 1-44.

⁷ *Risale-i Akaid-i İslâm. Telhîsü'n-Nahv (Askerî Rüşdiye 3 ve Dârüşşafaka 5. Sınıflar için) Müntehab-ı Âdâb ve Hitâb el-Enmûzece*, Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi (erişim 12 Kasım 2025).

1.2. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* ve Muhteva Tahlili

Risâle-i Akâidi'l-İslâm, Meclis-i Tedkikât-ı Şer'îyye Âzâsından Nâtıkî Efendi tarafından kaleme alınmış, kelâm ilminin temel meselelerini ele alan bir akâid Risâlesidir. Eserde, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat inanç sistemine dair meseleler muhtasar bir şekilde ele alınmaktadır. Risâle, 3 Muharrem 1300 (14 Kasım 1882) tarihinde, 682 numaralı Ma'ârif Nezâreti Celîlesi tarafından verilmiş olan imtiyazlı ruhsatnâmesiyle basılmıştır. Eserin basımı ve temsili dönemin matbaalarından biri olan Matbaa-i Osmaniye'de yapılmıştır. Hem yazıldığı dönemin ilmî birikimini hem de klasik İslâm düşüncesinin temel ilkelerini yansıtmaları açısından dikkat çeken bu Risâle, Osmanlı son dönem ilmiyye mensuplarının kelâm anlayışına dair önemli bir örnek olarak değerlendirilir.

Nâtıkî'nin, *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* eserinin içeriği bir mukaddime, iki makale ve bir hatime olmak üzere ele alınmıştır. Mukaddime; İlm-i kelâmın fevâ'id ve İlm-i hâdisin esbâbı şeklinde bildirilmektedir.⁸ Birinci makale, 'ulûm-ı ilâhiyye' yani ilahiyat konularına tahsis edilmiş olup altı ana bölümden oluşmaktadır.⁹ Bu bölümlerde Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatları, fiilleri; rû'yetullah, peygamberlik, mucizeler ve nübüvvetin ispatı gibi temel inanç esasları detaylı şekilde ele alınmaktadır. İkinci makale ise nübüvvet, haşr, sevap-günah, tövbe, şefaat, cennet-cehennem gibi sem'îyyât konularına ayrılmıştır.¹⁰ Ayrıca, iman ve küfre dair hükümler ile hilafet, imamet ve bu kavramlara dair koşullar da ele alınmaktadır. Üslup bakımından ağır tamlamalara yer verilmemiş, sade anlaşılır bir dil kullanılmaya çalışılmıştır. Arapça tamlamalara sıkça yer verilse de kolaylıkla anlaşılabilir ifadelerin tercih edildiği görülmektedir. Hâtme bölümünde ise, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın diğer fırkalardan ayrıldığı temel meseleleri özetleyen bir kapanış mahiyetindedir. Müellif bu bölümde Sünnî itikadın ana hatlarını sistemli biçimde ortaya koyar. Öncelikle hem müttakî hem de fâsık imamın arkasında namaz kılmanın caiz olduğu belirtilir; bu görüş "İster iyi olsun ister kötü, her imamın ardında namaz kılın."¹¹ hadisine dayandırılır. Aynı şekilde, günahkâr bile olsa ehl-i kıbleden her Müslüman için

⁸ İbrâhîm Nâtıkî Şîrvânî, *Risâle-i 'Akâ'idü'l-İslâm* (İstanbul: Matbu nüsha, İBB Atatürk Kitaplığı, t.y.), 6-7.

⁹ Şîrvânî, *Risâle-i 'Akâ'idü'l-İslâm*, 12-23.

¹⁰ Şîrvânî, *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*, 48-106.

¹¹ "Şallû hâlfe kulli barrin ve fâcîr" ("Her iyi ve kötü kimsenin arkasında namaz kılın") şeklindeki rivayet, Dârekutnî'nin *Sünen*'inde (2/56), Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında (3/140) ve İbn Adîyy'nin *el-Kâmil*'inde farklı senedlerle yer almakta olup Kütüb-i Sitte'de bulunmamaktadır. Rivayetin bütün senedlerinde ciddi zayıflıklar vardır. Dârekutnî ve Beyhakî senedinin sahih olmadığını açıkça belirtmiş, İbn Hibbân ise ravilerinin güvenilir olmadığını ifade etmiştir. Bu sebeple hadis muhaddisler tarafından zayıf hatta çok zayıf kabul edilmiştir.

cenaze namazı kılınmasının gerekliliği vurgulanır. Ardından mest veya hafif ayakkabı (haffeyn) üzerine mesh etmenin caiz olduğu, bu hükmün tevâtür derecesindeki âsâr ile sabit bulunduğu, bunu reddedenlerin ise bid‘at ehli sayılacağı ifade edilir. Hâtîme’de ayrıca velî ile nebî arasındaki üstünlük farkı açıklanır; velînin ne kadar kâmil olursa olsun nebî derecesine ulaşamayacağı, zira enbiyânın masum ve hâtîmeden emin olduğu, evliyânın ise böyle olmadığı belirtilir. Müellif, nassın zahirine bağlı kalmanın zorunluluğunu da vurgular; nassın zahirinden uzaklaşmanın dalâlete, nassı reddetmenin ise küfre götüreceğini, aşırı te’vilin bid‘at sayıldığını dile getirir. Dirilerin ölülerine dua ve sadakasının faydalı olduğu, bunun sahih hadislerle sabit bulunduğu, cenaze namazının da bu duruma delil teşkil ettiği belirtilir. Peşinden dua ve niyazın Allah tarafından kabul edileceği “Ud‘ûnî estecrib lekum” ayetiyle temellendirilir. Son olarak kıyamet alâmetlerinden Deccâl, Dâbbetü’l-Arz, Ye‘cûc-Me‘cûc, nüzûl-i Îsâ ve güneşin batıdan doğmasının hak olduğu, bunların sahih hadislerle sabit bulunduğu ifade edilir. Risale, hamdele ile sona erer ve Hicrî 1298 yılı Recep ayında istinsah edildiği belirtilir.¹²

Mukaddime, makale gibi bölümlerinde hadis, kelâm gibi bilim dalları esas alınarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu konudaki çalışmalardan biri Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) *Kitâbü’t-Tevhîd* adlı eseridir.¹³ Bu eser özellikle Allah’ın birliği, sıfatları ve insan fiilleri gibi temel meselelerde sistematik bir yaklaşım sunar. Risâle’deki kelâmî meselelerin ele alınış tarzı, Mâtürîdî geleneğinin bu metin üzerinden şekillenmiş ana ilkeleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-İktisâd fî l-İ’tikâd* isimli eserinde Allah’ın sıfatları ve fiilleri üzerine ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş, özellikle kudret, irade ve ilim gibi temel sıfatların nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁴ Şehristânî (ö. 548/1153) ise *Nihâyetü’l-İkdâm* adlı eserinde mezhepler arası kelâmî farklara yer vermiş, Risâledeki bazı tartışmalarda da etkisi görülmüştür.¹⁵ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *Meâlimü Usûli’d-Dîn* adlı eserinde ilâhî sıfatlar ve nübüvvet konuları başta olmak üzere

¹² Şîrvânî, *Risâle-i ‘Akâ’idü’l-İslâm*, 107-108.

¹³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944); Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih olarak tanınır. Bkz. Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (erişim 6 Ağustos 2025).

¹⁴ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111); Eş‘arî kelâmcısı, Şâfiî fakihî, mutasavvîf ve özellikle filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan önemli bir İslâm düşünürüdür. Bkz. Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (erişim 6 Ağustos 2025).

¹⁵ Ebû’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153); *el-Milel ve’n-Nihâl* adlı eseriyle tanınan, Ortaçağ İslâm dünyasının önde gelen dinler tarihçisidir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Şehristânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (erişim: 6 Ağustos 2025).

birçok teorik meselenin aklî ve naklî yönlerini tartışmıştır.¹⁶ Tablo 1’de eserin nüshalarının katalog bilgileri verilmiştir.

¹⁶ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210); kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimidir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 6 Ağustos 2025).

Tablo 1. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'ın Taşbaskı Nüshalarının Katalog Bilgileri

Kütüphan e Adı	Eserin Katalogd aki Adı	Müellif (Yazar)	Niteliği (Yazma/Ba sma)	Basım Yeri ve Matbaas ı	Basım Tarihi (Hicri/Mil adî)	Katalo g Numar as-ı / Koleks iy-on	Yazı Tipi / Hat / Not
İSAM (İslâm Araştırma ları Merkezi)	Risale-i Akâidi'l- İslâm	Şirvanlı İbrahim Nâtuki Efendi	Basma (Taş baskı / Litograf)	İstanbul , Matbaa- i Osmani yye	1300 H / 1883 M	İSAM Basma Koleks iy-onu No: 02594 4	Nesih hatlı taş baskı; kapağında başlık ve müellif bilgisi yer alır.
İBB Atatürk Kitaplığı (İstanbul)	Risale-i Akâid-i İslâmiy- ye	Şirvanlı İbrahim Nâtuki Efendi	Basma (Taş baskı)	Dersaad e-t (İstanbu l), Matbaa- i Osmani yye	1300 H / 1883 M	Atatür k Kitaplı ğı Osman lı Nadir Eserler Katalo ğu	Nesih hat / taş baskı; orijinal ciltli nüsha.
Marmara Üniversit -esi İlahiyat Fakültesi Kütüphan esi	Risale-i Akâidi'l- İslâm	Şirvanlı İbrahim Nâtuki Efendi	Basma (Taş baskı)	İstanbul , Matbaa- i Osmani y-ye	1300 H / 1883 M	ÖĞÜ 1090, 10423, 18269, 37198	Nesih hatlı taş baskı; dört farklı nüsha, aynı baskının kopyaları.
İstanbul Üniversit -esi İlahiyat Fakültesi Kütüphan esi	Risale-i Akâidi'l- İslâm	Şirvanlı İbrahim Nâtuki Efendi	Basma (Taş baskı)	İstanbul , Matbaa- i Osmani y-ye	1300 H / 1883 M	İÜİF Nadir Eserler Koleks iy-onu	Nesih hatlı taş baskı; iyi korunmuş Osmanlı nüsha.
Kütahya Dumlupı nar Üniversit -esi Kütüpha nesi	Risale-i Akâid	Şirvanlı İbrahim Nâtuki Efendi	Basma (Taş baskı)	İstanbul , Matbaa- i Osmani y-ye	1300 H / 1883 M	DPU İslâmî İlimler Koleks iy-onu	Nesih hatlı taş baskı; 19. yy Osmanlı matbu eseri.
Erzurum Atatürk Üniversi tesi Kütüphan esi	Risale-i Akâidi İslâmiyy e	Şir vanlı İbrahim Nâtuki Efendi	Basma (Taş baskı)	İstanbul , Matbaa- i Osman iyye	1300 H / 1883 M	Seyfett in Özege Koleks i-yonu No: 333	Nesih hatlı taş baskı; Özege bibliyografya asına temel alınmış nüsha.

1.2.1. İmanın Tanımı ve İman-İslâm İlişkisi

Risâle-i Akâidi'l-İslâm'da iman, Allah'a inanmanın ötesine geçen ve onun sıfatları, peygamberleri, kitapları, melekleri ile ahiret günü gibi temel inanç esaslarını kapsayan geniş bir içerikte ele alınmaktadır. Eserde iman, lafzî ve hakikî boyutlarıyla açıklanmaktadır. Genel tasdik yeterli görülmemekte, inancın kalpte yerleşmesi gerektiği belirtilmektedir. Kur'ân Âyetleri ve hadis örnekleriyle hakiki imanın mahiyeti ortaya konulmaktadır. "İman, yetmiş küsur derecedir."¹⁷ hadisi temel alınarak iman bir söz ya da fiil olarak değil, çok yönlü bir tasdik ve kabul süreci şeklinde yorumlanmaktadır. Eserin açıklamalarında Allah'ın zatı ve sıfatları, hayır ve şerrin yaratılışı ile kulların fiilleri gibi meseleler iman çerçevesinde ele alınır. Bu bağlamda bütün hususların Allah'ın iradesiyle gerçekleştiği düşüncesi savunulur. İmanın yalnız kalpi bir tasdikten ibaret olmadığı, iradî bir yöneliş boyutunu da içerdiği vurgulanır. Hz. Peygamber'in imanı örneklik olarak sunulur ve müminlerin imanının bu örnek üzerinden değerlendirildiği görülür. Ayrıca imanın geçerliliği, sözlü ikrarın ötesine geçip dinî hükümlerin tanınması ve kabul edilmesiyle ilişkilendirilir. Müminlerin imanı bu örneklik üzerinden değerlendirilmektedir. İmanın geçerli olabilmesi için sözlü ikrardan öte dinî hükümlerin tanınması ve kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸

Küfür kavramı, imana karşıt bir unsur olarak detaylı biçimde ele alınmaktadır. İmanın sıfatları ve derecelerine de değinilmektedir. Müminlerin amel defterlerinin sağ elden, kâfirlerin ise sol elden verileceği belirtilerek ahirete dair inanç unsurları kapsamlı bir sistem içinde sunulmaktadır. İman konusu işlenirken klasik kelâmî yaklaşımlar korunmakta ve kendine özgü vurgular yapılmaktadır. İman-amel ilişkisini ayıran geleneksel çizgi muhafaza edilmektedir. Eserde, imanın İslâm'a girişin temel şartı olduğu ve sahih bir imanın Resulullah'ın imanı ile uyum içinde bulunması gerektiği görüşü öne çıkarılmaktadır. Bu yaklaşım, eserdeki kelâmî düşüncenin Ehl-i sünnet çizgisinde şekillendiğini ve ahlaki sorumlulukla iç içe ele alındığını göstermektedir.¹⁹

1.2.2. Marifetullahın Önemi

Müellif bu konuda Allah'ın isim ve sıfatlarının bilinmesinin iman açısından zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Allah'ı hakiki manada tanımanın yolu, O'nun isim ve sıfatlarını doğru bir biçimde kavramaktan geçmektedir. Bu bağlamda

¹⁷ Buhârî, *İmân*, 3; Müslim, *İmân*, 58; Tirmizî, *İmân*, 6; Nesâî, *İmân*, 16; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 14.

¹⁸ İbrâhim Nâtikî Efendi, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 23.

¹⁹ Nâtikî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82.

müellif, Allah'ın zatını doğrudan idrak etmenin mümkün olmadığını, fakat sıfatları vasıtasıyla O'nun varlığının bilinip anlaşılabileceğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle Nâtıkî, sıfatların Allah'tan ayrı düşünülmemeyeceğini, aksine O'nun zatıyla irtibatlı şekilde anlaşılması gerektiğini kastetmektedir. Nâtıkî'nin bu yaklaşımı, sıfatların zat ile kaim olduğu yönündeki Hanefî-Mâtürîdî düşünceyle uyum arz etmektedir. Bununla birlikte, sıfatların anlaşılmasında mecazî yorumlara fazla yer vermemesi bakımından Eş'arî çizgiye de yakınlık göstermektedir. Dolayısıyla müellifin bu konudaki değerlendirmesi, klasik kelâm ekollerinin temel tartışmalarını yansıttığı gibi Osmanlı dönemi akaid geleneğinde de devam eden yorum farklılıklarını ortaya koymaktadır.²⁰

1.2.3. Allah'ın Sıfatları

Müellif öncelikle selbî sıfatlara değinmekte, özellikle de kıdem sıfatını öne çıkarmaktadır. Nâtıkî'ye göre kıdem, Allah'ın başlangıcının bulunmadığını ve varlığının ezelîdir. Bu hususta el-Gazzâlî'nin görüşlerine atıf yapılmakta ve kelâm literatüründe yer alan tartışmalara işaret etmektedir. Müellif, kıdem sıfatı etrafında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını belirtmektedir; asıl tartışmanın hadis varlıklarla filozofların benimsediği kadîm anlayışı arasında şekillendiğini vurgulamaktadır. Buradan Nâtıkî, Allah'ın kadîm oluşunun aynı zamanda diğer varlıkların hâdis olduğunu ortaya koyduğunu kastetmektedir. Nâtıkî'nin bu yaklaşımı, sıfatların zatla kaim olduğu yönündeki Hanefî-Mâtürîdî düşünceyle genel hatlarıyla uyumludur.²¹

Sübûtî sıfatlara gelince, eserde bu sıfatlar ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Risâlede hayat, ilim, irâde, kudret, sem', basar ve kelâm gibi sübûtî sıfatların her biri fasıllar hâlinde işlenmektedir. Nâtıkî'ye göre bu sıfatlar, Allah'ın zatıyla kaim olup mahlûkatın sıfatlarına benzetilemez.²² Bu noktada onun görüşü, Mâtürîdî geleneğin çizgisiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte sübûtî sıfatların tafsilatlı şekilde açıklanması, müellifin Risâlesini didaktik bir eser hâline getirmiştir. Buradan Nâtıkî'nin amacının, okuyuculara iman esaslarını sağlam delillerle öğretmek ve şüpheleri gidermek olduğu anlaşılmaktadır.

(i) Hayat: *Risâle-i Akaid-i l-İslâm*'da hayat sıfatı, Allah'ın ezelî ve ebedî diriliğini ifade eden bir niteliktir. Nâtıkî bu sıfatı, klasik Ehl-i sünnet kelâm geleneğine uygun biçimde ele almaktadır. Hayat sıfatı Allah'ın zatına ait olup herhangi bir sebebe bağlı

²⁰ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 23.

²¹ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82.

²² Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82.

değildir. İlâhî dirilik, yaratılmış varlıkların sonradan kazanılmış canlılığına benzemez; başlangıcı ve sonu bulunmayan mutlak bir varoluş hâlidir. Müellif, hayat sıfatının hem akli (berâhin-i akliyye) hem de naklî (edille-i sem‘iyye) delillerle sabit olduğunu belirtir. Allah’ın âlim ve kadir sıfatlarına sahip olması, düzenli ve kusursuz bir âlemi bu sıfatlarla yaratması, hayat sıfatının zorunluluğunu ortaya koyar. Risâlede Allah’ın hayat sıfatının ölüm ve yokluk gibi eksikliklerden tamamen tenzih edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Diriliği sonlu ve değişken olan varlıklardan farklı olarak Allah’ın diriliği zatının ayrılmaz bir niteliğini oluşturmaktadır. Eserde, Allah’ın diriliğinin kesintiye uğramayacağı ve bu diriliğin varlıkların devamlılığını sağladığı ifade edilmektedir.²³ Allah’ın âlim ve kadir olması, hayy oluşu sayesinde mümkün hâle gelmektedir. Bu yaklaşım, hayat sıfatının ilahî sıfatlar arasındaki merkezi konumunu açık biçimde ortaya koymaktadır.²⁴ Nâtıkî’nin hayat sıfatına ilişkin yaklaşımı, klasik Ehl-i sünnet kelâm geleneğine uygun biçimde şekillenmiştir. Hayat sıfatı, Allah’ın zatına ait, başlangıcı ve sonu olmayan bir dirilik olarak tanımlanmıştır. Bu dirilik, herhangi bir dış etkene veya yaratılmış bir sebebe bağlı değildir. Yani Hak Teâlâ kendi zâtıyla diridir; diriliği ne başkası tarafından verilmiş ne de geçici ya da sonlu bir niteliktir.

(n) **İlim:** *Risâle-i Akâidi’l-İslâm*’da ilim sıfatı, Allah Teâlâ’nın her şeyi kuşatan ezelî ve ebedî bilgisi kapsamında açıklanmaktadır. Eserdeki yaklaşıma göre Allah Teâlâ “âlim”dir. Varlık âlemindeki gerek küllî gerekse cüz’î tüm hakikatleri mutlak biçimde bilmektedir. Onun ilmi sınırsızdır. Herhangi bir mekâna bağlı olmadığı gibi zamanla da sınırlanmamaktadır. Görünen ve görünmeyen, açık olanla gizli olan, geçmiş ile gelecek ayrımı gözetilmeksizin her şey Allah’ın bilgisi kapsamındadır. Risâle’de ilim sıfatının Allah’ın zatına içkin olduğu belirtilmektedir.²⁵ Bu sıfat, sübûtî sıfatlardan biri olarak Hak Teâlâ’nın zatının zorunlu bir niteliğidir. Sonradan kazanılmış ya da başkasından alınmış bir özellik değildir. Allah’ın bilgisi dışsal bir sebebe bağlı olmaksızın vardır ve sürekli bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Eserde, mahlûkatın bilgisiyle karşılaştırılamayacağı ifade edilmektedir. Beşerî bilgi, sebeplere dayalı olmakta ve sınırlar içinde kalmaktadır.²⁶

Allah’ın bilgisi unutmadan, gafletten, eksiklikten ve değişimden arınmış durumdadır. Nâtıkî’ye göre Allah’ın bilgisi küllî olanları kapsadığı gibi cüz’î olanları da içine almaktadır. Bu bilgi, yalnızca genel ilkelere yönelmiş bir yapı taşımamaktadır. Tüm

²³ Nâtıkî , *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82.

²⁴ Nâtıkî , *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

²⁵ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 31

²⁶ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 52

varlık, hâdisat ve oluş süreciyle doğrudan ilişki kurmaktadır. Eserin ilgili kısımlarındaki açıklamalar, bu sıfatın tüm yaratılmışlara eşit oranda ve her yönüyle ulaştığını göstermektedir. Allah'ın kudreti gibi bilgisi de tüm zamanlara ve mekânlara aynı biçimde yönelmektedir. Bu yöneliş beşerî tercihlerle ya da sınırlılıklarla ilişkilendirilmemektedir. Allah her şeyi aynı anda ve aynı yetkinlikle bilmektedir. Bu özellik, ilim sıfatının yalnızca Allah'a özgü bir sıfat olmasını sağlamaktadır. Böylece bu sıfat, sıfat-ı vücûdiyye arasında yer almaktadır. İbrâhim Nâtıkî Efendi, ilim sıfatını değerlendirirken Allah'ın bilgisini soyut kavramlarla sınırlamamaktadır. Bu sıfatı, tüm detaylarıyla âlemi bilen ve yaratan bir kudretin yansıması olarak tanımlamaktadır. Anlatımıyla hem geleneksel Ehl-i sünnet kelâm çizgisini sürdürmekte hem de ilmin mutlak ve kuşatıcı doğasını ortaya koymaktadır.²⁷

(iii) Semî' ve Basar: *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'da ele alınan sıfatlardan biri semî' (işitme) ve basar (görme) sıfatlarıdır. Nâtıkî, bu iki sıfatı sıfat-ı sübûtiyye içinde değerlendirir. Allah Teâlâ'nın her şeyi işiten ve gören bir varlık olduğunu belirtir. Eserde bu sıfatlar, "sıfat-ı kadîme-i zâ'ide" şeklinde tanımlanmaktadır. Zatın dışında fakat kâdim ve ezelî olan sıfatlardır. Bu yaklaşım, klasik Ehl-i sünnet kelâm anlayışıyla tam uyum içindedir. Allah'ın semî' ve basar sıfatları, insanın işitme ve görme duyularından farklı bir yapıya sahiptir. İnsan için görmenin karşısı körlük, işitmenin karşısı sağırlıktır. Allah için bu tür eksiklikler ve sınırlılıklar mümkün görülmemektedir. Allah'ın görmesi ve işitmesi herhangi bir organa, zamana ya da mekâna bağlı bulunmamaktadır. Hak Teâlâ bütün varlıkları organ olmaksızın görmektedir. Tüm sesleri, fısıltıları, gizli konuşmaları ve niyetleri araç olmadan işitmektedir.²⁸

Bahsedilen sıfatların hem aklî hem de naklî delillerle sabit olduğu açıklanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın "semî'" ve "basîr" sıfatlarıyla anılması, bu niteliklerin zâta aitliğini ve mutlaklığını doğrulamaktadır. Nâtıkî Efendi, Kur'ân'daki tanımları esas alarak bu sıfatların kesinliğini ortaya koymaktadır. Semî' ve basar sıfatları, zâtın özellikleri olmanın ötesinde Allah'ın tüm mahlûkat üzerindeki ilmi, kudreti ve murakabesinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Risâlede bu sıfatların Allah'a nispetinde mecazî ya da geçici bir anlam bulunmadığı vurgulanmaktadır.²⁹ Bu sıfatların Allah'ın ezelî zâtıyla birlikte var olduğu belirtilmektedir. Bu anlayış, O'nun fiillerinin

²⁷ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 87

²⁸ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

²⁹ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 31.

mükemmelliğini ve sıfatlarının noksanlıktan uzak olduğunu esas almaktadır. Ona göre Allah Teâlâ'nın işitmesi ve görmesi sınırlı bir algılama biçimi değil, mutlak bir kuşaticılık ve mükemmellik içermektedir.

(iv) **Kudret:** *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'ın 26. faslında ele alınan kudret sıfatı, İbrâhim Nâtîkî Efendi tarafından Allah'ın sınırsız ve mutlak yaratma gücünün bir tezahürü olarak tanımlanmıştır. Eserde bu sıfatın Allah'ın zatından ayrılmayan, ezeli ve kâdim bir nitelik olduğu belirtilmektedir. Kudret, Allah'ın herhangi bir şeyi yaratma ya da yaratmama konusunda tam yetkinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, yaratmanın Allah'a zorunlu olarak isnad edilmediğini, aksine O'nun iradesiyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Nâtîkî Efendi'ye göre kudret sıfatı, soyut bir güç kavramı olmamaktadır. Allah'ın her türlü fiili gerçekleştirme yeterliliğini içeren aktif bir ilahî özellik olarak değerlendirilmektedir. Kudretin kapsamı sınırsızdır. Bir taşı ya da dağı yaratmak ile gökleri ve yerleri yaratmak arasında Allah için herhangi bir fark bulunmamaktadır. Kudreti her şeye eşit şekilde yönelmektedir. Bu nedenle Allah için “zor” ya da “kolay” ayrımı yapılmamaktadır. Her şey O'nun açısından mümkün olmaktadır.³⁰

Eserde yer alan açıklamalara göre, kudret sıfatı mahlûkatta gözlenen sınırlı güç anlayışından tamamen ayrılmaktadır. Allah, ölüleri diriltmekten taşları konuşurmaya, denizleri altına dönüştürmekten insanı bir anda doğudan batıya ulaştırmaya kadar her fiili gerçekleştirme yeterliliğine sahiptir. Bu tür örnekler, kudretin mahiyetini somutlaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu ifadelerle Allah'ın sınırsız gücü beşerî ölçülerin ötesinde temellendirilmektedir. Nâtîkî Efendi, kudret sıfatının diğer sıfatlarla ilişkili olduğunu da vurgulamaktadır. Allah'ın kudreti, O'nun iradesi ve ilmiyle birlikte işlemektedir. Kudret, Allah'ın dilediği şeyi yaratmasında etkili olmaktadır. Ancak bu yaratma fiili, O'nun zatından kaynaklanan zorunlu bir sonuç olarak görülmemektedir. Kudretin işleyişi, Allah'ın muradı ve tercihi doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle kudret sıfatı ilahî irade ile düşünülmektedir. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'da kudret sıfatı, teorik bir tanım olmaktan öte yaratılışın ve varoluşun temel açıklayıcı ilkesi olarak sunulmaktadır. Allah'ın bütün varlık üzerindeki mutlak egemenliği bu sıfat aracılığıyla açıklanmaktadır.³¹

³⁰ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

³¹ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

(v) **İrade:** Risâle-i Akâidi'l-İslâm'da Allah Teâlâ'nın irade sıfatı, O'nun ezeli sıfatlarından biri olarak tanımlanmakta; bu sıfatın sonradan meydana gelmiş bir nitelik olmayıp Allah'ın zâtına ezelden beri bağlı olduğu ifade edilmektedir. İrade, Allah'ın dilediğini var etmesi, dilediğini ise yok bırakması anlamına gelmektedir. Bu sıfat, kudret sıfatı ile düşünüldüğünde, varlık âleminde meydana gelen her şeyin Allah'ın mutlak seçimi ve dilemesiyle vücut bulduğunu göstermektedir.³²

Eserde belirtildiği üzere, iradenin eseri tahsîs ve ta'yîn, yani Allah'ın hangi şeyin var olacağını veya olmayacağını belirlemesidir. Buna mukabil, kudretin eseri sıhhat-i icât, yani yaratma fiilinin fiilen gerçekleşmesidir. Ancak yaratma fiilinin ortaya çıkabilmesi için yalnızca kudret sıfatı yeterli olmayıp irade sıfatının belirleyici olması gerekmektedir. Bu bağlamda, tekvîn sıfatı da iradeye tâbidir. Eserde bu durum "İrâdenin eseri tahsîs ve ta'yîndir, kudretin eseri sıhhat-i icâtdır... Tekvînin ta'alluku dahi kudretin ta'alluku misillü irâdenin ta'allukuna tâbi'dir." ifadesiyle açıkça vurgulanmıştır. Dolayısıyla tekvîn, yani yaratma fiilini gerçekleştiren ilahî sıfat, iradenin yönlendirmesiyle işlemektedir; Allah'ın iradesi olmadan hiçbir yaratma faaliyeti gerçekleşmemektedir. Allah Teâlâ, mümkinâtı (var olması da olmaması da mümkün olan şeyleri) iradesiyle belirlemektedir. Bir şeyi dilediğinde o şey var olmakta dilemediğinde ise yoklukta kalmaktadır. Bu yönüyle irade sıfatı, kâinattaki tüm farklılıkların, belirlenmişliklerin ve düzenin temel sebebidir.³³

Allah'ın irade sıfatı yaratılmış hiçbir varlığın iradesine benzememektedir; O'nun dilemesi ezeli, mutlak ve sınırsızdır. İrade sıfatı sayesinde kâinatta meydana gelen her şey belirlenirken kudret sıfatı bu belirlenen şeyin fiilen varlık sahasına çıkmasını sağlamaktadır. Böylelikle Allah'ın fiilleri ne bir zorunluluk ne de dışsal sebeplerle kayıtlıdır, bilakis yalnızca O'nun ezeli ve mutlak iradesine dayanmaktadır.

(vi) **Kelâm:** Risâle-i Akâidi'l-İslâm'ın 33. faslında yer verilen kelâm sıfatı, Allah Teâlâ'nın mütekellim oluşuna yani konuşma niteliğine sahip oluşuna işaret etmektedir. Kelâm sıfatı Allah'ın ezeli sıfatlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu sıfatın da diğerleri gibi zâtına ait ve yaratılmışlardan bağımsız olduğu belirtilmektedir. Allah'ın kelâmı, insanlar gibi ses, harf ve boğazla telaffuz edilen bir konuşma biçimi olmamaktadır. Zatiyla kaim olan, ezeli ve kâdim bir mana olarak tanımlanmaktadır. Eserdeki ifadelerde, Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmesi ile geçmiş ve geleceğe dair

³² Nâtikî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 32.

³³ Nâtikî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 32.

haberler vermesi, kelâm sıfatının doğal bir sonucu olarak sunulmaktadır. Bu sıfat aracılığıyla peygamberlere vahiy gönderilmiş, semavî kitaplar indirilmiş ve bu kitaplar üzerinden ümmetlere ilahî buyruklar iletilmiştir. Eserde kelâm sıfatı iki yönüyle açıklanmaktadır. Kelâm-ı nefsi, Allah'ın zatıyla kaim olan ezeli kelâmdır. Kelâm-ı lafzî ise vahiy yoluyla gönderilen sözlü ifadelerden oluşmaktadır. İlki yaratılmamış olup doğrudan Allah'a aittir. İkincisi işitilebilir kılınan ve peygamberler aracılığıyla iletilen kelâm biçimi olarak tanımlanmaktadır.³⁴

İbrâhim Nâtîkî Efendi, kelâm sıfatını açıklarken Eş'arî geleneğe ait görüşlere de yer vermektedir. Kelâmın zatî ve ezeli olduğu, harf ve ses gibi unsurların ise hadis yani sonradan yaratılmış olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlayış, kelâmın esasen lafzî değil manevî bir varlık taşıdığını öne çıkarmaktadır. Bu sıfat, yaratılmışların konuşmasına benzetilemeyecek biçimde Allah'a özgü bir nitelik olarak değerlendirilmektedir. Allah'ın peygamberler aracılığıyla insanlara hitap etmesini mümkün kılan temel vasıflardan biri olarak değerlendirilmektedir. Kelâm sıfatı, tekvin sıfatıyla ilişkili şekilde de ele alınmaktadır. Allah'ın bir şeyi "ol" demesiyle onun vücuda gelmesi arasındaki ilişki bu iki sıfatın birlikteliğiyle açıklanmaktadır. Tekvin, kelâmın fiilî yönüyle bağlantılı olup yaratma eyleminin bir tezahürü olarak görülmektedir. Bu durum kelâm sıfatının haber vermek ya da emir-yasak bildirmekten ibaret olmadığını, yaratıcı kudretle de doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'da kelâm sıfatı, Allah'ın ezeli ve zatî bir niteliği olarak tanımlanmaktadır. Peygamberler aracılığıyla insanlara tebliğ edilen vahiylerin kaynağı bu sıfatla açıklanmaktadır.³⁵

(vii) Tekvin: *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*'da tekvin sıfatı, Allah Teâlâ'nın yaratma fiilini gerçekleştiren ezeli ve kâdim bir sıfat olarak tanımlanmaktadır. Nâtîkî, bu sıfatı fiilî bir güç olmanın ötesinde sürekli ve çok yönlü bir ilahî tasarrufun ifadesi olarak değerlendirmektedir. Allah'ın yaratması insanlar gibi bir uzva ya da fiziksel araca dayanmaz. Yaratma fiili, kudret ve irade sıfatlarının bir tezahürü olarak gerçekleşmektedir. Tekvin sıfatı, Allah'ın zatından kaynaklanan ve sonradan ortaya çıkmamış olan hakiki bir sıfat niteliği taşımaktadır. Eserde, Allah'ın her an yaratma hâlinde bulunduğu ve hiçbir zaman boşta kalmadığı açık biçimde ifade edilmektedir. Bu anlayış, Kur'an'da geçen "kulle yevmin hüve fı şe'n" âyetinin³⁶ kelâmî bir yorumu olarak

³⁴ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 32.

³⁵ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

³⁶ Kur'an-ı Kerim, Rahmân 55/29.

değerlendirilmektedir. Allah'ın yaratma eyleminin sürekliliği, ilim, irade ve kudretle birlikte işleyen tekvin sıfatı aracılığıyla açıklanmaktadır. Nâtîkî Efendi'ye göre, ölüm (imâte), hayat (ihyâ), şekil verme (tasvîr), rızık verme (terzîk) gibi tüm fiiller tekvin sıfatının farklı taalluklarıdır.³⁷

Bu yaklaşım, Allah'ın yalnızca insanları ve hayvanları değil, onların bütün hareketlerini, fiillerini, itaat ve isyanlarını da yaratma kudretine sahip olduğunu göstermektedir. Canlı varlıkların dışında bitkilerin gelişimi, madenlerin oluşumu, gök cisimlerinin hareketleri, doğa olayları ile ateşin yakması, güneşin ısıtması, karın üşütmesi gibi tüm tabîî süreçler de tekvin sıfatının kapsamına girmektedir. Allah'ın “ol” demesiyle var etmesi biçimindeki yaratma anlayışı, bu sıfatın en açık delili olarak sunulmaktadır. İbrâhim Nâtîkî Efendi, tekvin sıfatını müstakil bir sıfat olarak ele almaktadır. Bu sıfatı kudretin bir parçası ya da alt unsuru olarak görmemektedir. Bu yaklaşım, Eş'arî ve Mâtürîdî gelenek arasında yer alan tartışmalara da göndermede bulunmaktadır. Tekvin, kudrete tabî olarak işlemekte fakat ondan ayrı bir varlıkla düşünülmesi gereken bir ilahî sıfat olarak değerlendirilmektedir. Kudretin ve iradenin yöneldiği fiil ne ise tekvin de o fiilin meydana gelmesini sağlamaktadır. Her yaratma eyleminin arkasında, ilahî irade ile yönlendirilmiş bir tekvin tasarrufu bulunduğu belirtilmektedir.³⁸

1.2.4. Diğer İman Esasları

(i) **Meleklerle İman:** Nâtîkî, eserlerinde meleklerin nurdan yaratıldıklarını, cinsiyetlerinin bulunmadığını ve sayılarının ancak Allah tarafından bilindiğini belirtmiştir. Onların Allah'ın emirlerine bağlı olduklarını, kendilerine verilen görevleri eksiksiz yerine getirdiklerini ve daima tesbih ile zikirle meşgul olduklarını ifade etmiştir. Müellife göre melekler, Allah'ın kudretinin birer tecellisi olarak yaratılmış varlıklardır ve iradeleri bulunmadığından günah işleme ihtimalleri yoktur. Bu anlayış, Nâtîkî'nin melekleri mutlak itaatin sembolü olarak gördüğünü ve kelâm geleneği içindeki yerini bu doğrultuda belirlediğini göstermektedir.³⁹

(ii) **Kitaplara İman:** Risâlede kitaplara iman, İslâm inanç esasları çerçevesinde ele alınmaktadır. Kur'ân, önceki kitapları tasdik eden ve onların eksik kalan yönlerini tamamlayan bir ilahî hitap olarak konumlandırılmaktadır. Eserde bu kitapların adları bir kez anılmakta, buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm'e yapılan vurgu yoğun biçimde öne

³⁷ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 32.

³⁸ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

³⁹ Nâtîkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 62

çıkılmaktadır. Kur'ân'a otuz dört farklı bağlamda atıfta bulunularak, bu ilâhi kitabın yalnızca mukaddes bir kitap olmanın ötesinde, mucizevî yönüyle kelâmullahın en açık tezahürü olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Kur'ân, Allah'ın sıfatlarının, hükümlerinin, emir ve nehiyelerinin en kapsamlı biçimde bildirildiği metin olarak sunulmakta; bu özelliğiyle bir rehber olmanın yanı sıra, Allah'ın kelâm sıfatının doğrudan tezahür ettiği bir varlık alanı olarak değerlendirilmektedir. Nâtıkî'ye göre Kur'ân, lafzî ve manasıyla mucize niteliği taşımaktadır. Arap toplumunun fesahat ve belâgat bakımından en ileri düzeyde olduğu bir çağda, Kur'ân'a benzer bir metin getirilememesi onun ilahî kaynaklı olduğunu gösteren açık bir delil olarak sunulmaktadır. Kur'ân'daki "tahaddî âyetleri" yani muaraza çağrıları bu mucizeliğin ispatı olarak gösterilmektedir. Bu çağrılara karşılık verilememiş olması, Kur'ân'ın yaratılmış bir söz olmayıp ezeli kelâm sıfatının lafzî yansıması olduğuna işaret eden güçlü deliller arasında değerlendirilmektedir. Eserin kelâmî çerçevesinde Kur'ân-ı Kerîm'in önemi, diğer kitaplardan üstün olmasıyla sınırlı tutulmamaktadır. Allah'ın âlim, kadîr, semî', basîr gibi sıfatlarının birçok âyette zikredilmesi bu kitabın doğrudan ilahî bir kaynağa dayandığını ortaya koymaktadır. Nâtıkî Efendi'ye göre Kur'ân'da yer alan bu sıfatlar, Allah'ın zâtı ve kudreti hakkında açık ve kesin bilgiler sunmaktadır. Kur'ân, geçmiş peygamberliklerin bir devamı olmanın yanında evrensel ve son vahiy olma özelliğiyle kıyamete kadar geçerli bir hidâyet rehberi olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

(iii) Peygamberlere İman ve Mûcizeler: Nâtıkî'ye göre Allah, insanlara doğru yolu göstermek amacıyla onların içinden belirli kimseleri peygamber olarak seçmiştir. Müellif, peygamberliğin Allah tarafından bir lütuf olarak verildiğini ve bu görevin, insanlara hem dünya hem ahiret hayatına dair gerekli bilgileri ulaştırma sorumluluğunu taşıdığını belirtmektedir. Peygamberlerin doğruluklarının, insanlar tarafından gerçekleştirilemeyecek mucizelerle teyit edildiğini ifade etmektedir. Nâtıkî, peygamberlerin ilkinin Âdem, sonuncusunu ise Muhammed olarak göstermekte ve bu iki peygamber arasında yer alanların sayısının yalnızca Allah tarafından bilindiğini aktarmaktadır. Müellif, Kur'ân'da yirmi beş peygamberin adının geçtiğini bildirmekte ve bunlara ek olarak 'Uzeyr, Lokmân ve Zülkarneyn gibi bazı isimlerin de peygamber ya da velî olabilecekleri yönündeki görüşlere yer vermektedir. Tüm peygamberlerin insani özellikler taşıdığını, bu yönleriyle ilahlık iddiasında bulunmalarının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca Muhammed'in son peygamber olduğu ve ondan sonra yeni bir

⁴⁰ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

peygamberin gelmeyeceği bilgisini aktarmaktadır. İsâ'nın kıyamete yakın bir dönemde yeryüzüne ineceği, Mehdî ile birlikte Deccâl'i ortadan kaldıracağı ve bu dönemde İslâm'ın hak din olarak hâkim olacağına dair inanç da müellifin aktardığı bilgiler arasında yer almaktadır.⁴¹

Müellife göre peygamberler, bazı sıfatlarla nitelenmeleri mümkün olmayan kimselerdir. Risalede belirtildiğine göre peygamberlerde bulunması muhal olan beş temel sıfat vardır: yalan söylemek, tebliği eksik yerine getirmek, ahmaklık, günah işlemek ve emanete ihanet etmek. Nâtıkî, peygamberlerin bu sıfatlardan tamamen uzak olduklarını vurgulamaktadır. Eserde, peygamberlerde bulunması zorunlu olan sıfatların ise sıdk, emanet, tebliğ, ismet ve fetanet olduğu ifade edilmiştir. Müellif, bu sıfatların peygamberlik makamının ayrılmaz özellikleri olduğunu ve her peygamberin bu nitelikleri zorunlu olarak taşıdığını belirtmektedir.⁴²

Risalede, peygamberlerin zaman zaman bazı hatalar işlemiş gibi görünseler de bunların aslında zelle olarak adlandırıldığı ve bir uyarı yahut ders niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. Nâtıkî'ye göre peygamberlerden peygamberlik görevinin alınması mümkün değildir. Onlar, beşerî özellikleriyle yaşamlarını sürdüren kimseler olmakla birlikte, mucize adı verilen olağanüstü olaylarla diğer insanlardan ayrılmaktadır.⁴³

Müellif, mucizelerin kurgusal anlatılar ya da sonradan ortaya atılmış efsaneler olarak görülmesini doğru bulmaz. Ona göre bu yaklaşım hem tarihi hafife almakta hem de geçmişin anlamını bozma niyeti taşımaktadır. Nâtıkî, mucizelerin insanlar arasında aktarılan hikayeler olarak yorumlanabileceğini, ancak bu anlatıların değişmeye açık olması nedeniyle rivayetlerin güvenilir kaynaklarla desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Risalede, tüm bu değerlendirmelerin Kur'ân-ı Kerîm'in çizdiği çerçeveye bağlı olarak yapıldığı ve müellifin hiçbir noktada bu eksenden uzaklaşmadığı görülmektedir.⁴⁴

(iv) Ahiret Gününe İman: Müellife göre imanın temel esaslarından biri ahirete imandır. Risalede belirtildiğine göre bu inanç, insanın öldükten sonra yeniden diriltilmesini ve farklı bir varlık düzenine geçişi de kapsamaktadır. Nâtıkî, ahiret âlemini dünyanın sona ermesi ve kıyametin kopmasının ardından başlayan yeni bir hayat olarak

⁴¹ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 108.

⁴² Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 108.

⁴³ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 52.

⁴⁴ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 52.

tanımlamaktadır. Ona göre akıl ve bulûğ çağına ulaşan her Müslüman için ahirete iman zorunludur. Müellif, kıyamet gününe iman farz olduğunu, kabir ve berzah âlemine iman ise vacip kabul edildiğini ifade etmektedir.

Risalede, her insanın bir ruha sahip olduğu ve bu ruhun ölümden sonra da varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. Nâtıkî, meleklerin kabirde kişiye inançla ilgili sorular yönelttiğini, müminin ise dünyadaki itaati ölçüsünde bu sorulara cevap verebildiğini aktarmaktadır. Müellife göre kabir azabı meselesi Kur’ân-ı Kerîm’de açık biçimde yer almamakta, ancak bu konuda hadislerde çeşitli rivayetlerin bulunduğu ifade edilmektedir. Nâtıkî, bu rivayetleri dikkate alarak kabir azabının hak olduğuna ve ölümle başlayan sürecin bir imtihan niteliği taşıdığına vurgu yapmaktadır.⁴⁵

(v) Kaza ve Kadere İman: Müellif, risalesinde kadere imanı Ehl-i sünnet anlayışı ve Kur’ân çerçevesinde ele almıştır. Nâtıkî’ye göre insanlar tarafından gerçekleştirilen ya da gerçekleşmesi muhtemel olan tüm fiiller, Allah’ın ezelî bilgisi dâhilindedir. Risalede belirtildiğine göre her şey Allah’ın irade ve takdiriyle meydana gelir. Ancak müellif, insanın fiillerinde tamamen edilgen bir konumda olmadığını, davranışları meydana getirme yönündeki isteğinin sorumluluk bilincini oluşturduğunu ifade etmektedir. Nâtıkî, Allah’ın dilemesinin ve yaratmasının kulun iradesiyle uyum içinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Ona göre kul hangi fiili murad ederse Allah da o fiili yaratır ve nasip eder. Bu açıklama, müellifin insan iradesini ilahî irade karşısında tümüyle ortadan kaldırmadan, ancak belirleyici gücü Allah’a veren Ehl-i sünnet çizgisini benimsediğini göstermektedir.

1.3. Osmanlı’da Akâid Risâleleri Yazım Geleneği

Osmanlı ilim geleneğinde akâid risâleleri, inanç esaslarının muhafazası ile öğretilmesi bakımından merkezi bir rol oynamıştır. Bu eserler medrese müfredatının temel kaynakları hâline gelmiş, aynı zamanda halkın sahih itikad anlayışını benimsemesi amacıyla kaleme alınmıştır.⁴⁶ Arapça, Türkçe ve zaman zaman Farsça olarak yazılan bu metinler hem akademik çevreler hem de geniş kitleler için işlevselliğe sahip olmuştur.⁴⁷ Akâid risâlelerinin telif edilmesindeki gayelerden biri, Osmanlı coğrafyasındaki farklı etnik ve mezhebî unsurlar arasında inanç birliğini sağlamak ve korumaktır. Diğer bir gaye

⁴⁵ Nâtıkî, *Risâle-i Akaid-i İslâm* (3 Muharrem 1300/1882), 82

⁴⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1 (Ankara, 2000), 231.

⁴⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Akaid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ed. İsmail Kara (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/212–214.

ise iman esaslarını yeni nesillere açık bir üslupla aktarmak, bid‘at sayılan inançlardan sakındırmak ve sahih Ehl-i sünnet anlayışını yaygınlaştırmaktır.⁴⁸ Bu bağlamda eserler hem ilmî tartışma metinleri hem de didaktik kaynaklar olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı akâid risâleleri, klasik kelâmın üçlü tasnifini takip etmiştir. İlâhiyyât bölümlerinde Allah’ın zâtı ve sıfatları, nübüvvât kısımlarında peygamberlik, sem‘iyyât başlığı altında ise ahiret inancı, melekler ve gaybî meseleler ele alınmıştır.⁴⁹ Ayrıca Ehl-i sünnet çizgisine aykırı görülen görüşlere reddiyeler önemli bir yer tutmuştur.

Mensur akâid risâleleri özellikle halka ve öğrencilere yönelik bir eğitim aracı olarak önem kazanmıştır. Bazı metinler daha sonra manzum hâle getirilerek ezber kolaylığı sağlanmıştır. Ebû Hanîfe’ye nispet edilen *el-Fıkhü’l-Ekber*’in Osmanlı âlimlerince Türkçe nazma çevrilmesi, klasik metinlerin anlaşılmasını ve hafızalarda yer etmesini kolaylaştırmıştır.⁵⁰ Bu tür eserler, sahih akîdenin geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamış, eğitim-öğretim sürecinde de işlev üstlenmiştir.⁵¹

Osmanlı döneminde kaleme alınmış mensur risâleler arasında Yegen Mahmûd’un Türkçe olarak iman esaslarını açıkladığı *Envâru’l-kulûb*, Abdurrahman el-Aydîni’nin soru-cevap üslubuyla hazırladığı *Risâle-i Akâid-i Dîniyye*, İsmâil Birgîvî’nin (ö. 981/1573) ahlâkî öğütlerle birlikte akîde esaslarını da ihtiva eden *Vasiyetnâme*si, halk arasında yaygınlaşan ve daha sonra şiire çevrilen Mehmed Rûmî Efendi’nin Risâlesi, geç Osmanlı döneminde dahi akâid konularının önemini ortaya koyan Şeyh Muhammed Hâmid’in (ö. 1270/1854) *Risâle-i Mecîdiyyesi* öne çıkmaktadır.⁵² Bu örnekler, farklı dönemlerde ve farklı dil seviyelerinde sahih inanç esaslarını aktarma gayesinin sürdürüldüğünü göstermektedir.

Ayrıca Osmanlı şeyhülslâmlarından Kemalpaşazâde’nin Allah’ın sıfatları ve kader meselesi üzerine kaleme aldığı risâleler ya da klasik kelâm eserlerine yazılan şerh

⁴⁸ Ferdi Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma: Sâdîkî ve Manzûme-i Risâle-i Rûmî Efendi Adlı Eser”, *Turkish Studies* 7/1 (2012), 1499-1513; Ayrıca bu hususta geniş bilgi için bk. Nuh b. Mustafa el-Konevî, *Fırka-i Nâciye*, haz. Ali Durmuş ve Ramazan Tarık (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 35-39.

⁴⁹ Sibel Murad, “15. Yüzyılda Yazılmış Mensur Bir Akâid-nâme Örneği: Yegen Mahmûd’un Envârü’l-Kulûb’u”, *Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (2017), 197-219.

⁵⁰ Ferdi Kiremitçi, “Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma Çalışmaları ve Sâdîkî’nin Manzum Akaid-nâme Örneği”, *Journal of Turkish Studies* 7/1 (2012), 1501–1503.

⁵¹ Mehmet Fatih Uzun, “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bir Akâid Risâlesi: Risâle-i Akâid-i Dîniyye”, *Korkut Ata Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 745-756.

⁵² Yegen Mahmûd, *Envârü’l-Kulûb* (İstanbul, 2018); Abdurrahman el-Aydîni, *Risâle-i Akâid-i Dîniyye* (1460); İsmâil Birgîvî, *Vasiyetnâme (Risâle-i Birgîvî)* (İstanbul, 1805); Mehmed Rûmî Efendi, *Türkçe Akâid Risâlesi* (XVIII. yüzyıl); Şeyh Muhammed Hâmid, *Risâle-i Mecîdiyye* (İstanbul, 1854).

ve hâşiyeler, ilmî tartışmaların sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini ortaya koymaktadır.⁵³ Böylelikle Osmanlı ilmî geleneğinde akâid risâleleri hem Arapça akademik literatürde hem de Türkçe öğretici metinlerde varlığını sürdürmüştür. Bu risâleler, teolojik bir metin olmanın yanı sıra toplumsal düzenin ve siyasî bütünlüğün korunmasına hizmet eden eserler olarak Osmanlı düşünce tarihinde kalıcı bir miras bırakmıştır.

Yukarıdaki örneklerden hareketle genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Osmanlı'da akâid risâlelerinin yoğun biçimde kaleme alınmasının ardında hem siyasî hem de dinî gerekçeler bulunmaktadır. Siyasî açıdan, farklı etnik ve mezhebî unsurların bir arada yaşadığı geniş Osmanlı coğrafyasında inanç birliğini koruma ihtiyacı bu tür eserlerin yazımını teşvik etmiştir. Dinî açıdan ise iman esaslarının yeni nesillere aktarılması, yanlış inançların önlenmesi ve sahih akide anlayışının muhafazası temel amaç olmuştur. Bu risâleler (Envâru'l-kulûb, Risâle-i Akâid-i Dîniyye, Vasiyetnâme, Mehmed Rûmî Efendi'nin Risâlesi ve Risâle-i Mecîdiyye) mensur ya da manzum formlarda kaleme alınmış, medrese eğitiminin parçası hâline gelmiş, halkın kolayca anlayabileceği ve ezberleyebileceği bir üslup ile iman esaslarını öğretmeyi hedeflemiştir. Böylelikle Osmanlı toplumunda kelâm ilmi hem ilmî çevrelerde hem de gündelik dini hayat içinde etkinliğini sürdürmüştür.

⁵³ Kemalpaşazâde (İbn Kemal), *Risâle fi'l-Cebr ve'l-Kader* (İstanbul, 1898).

İKİNCİ BÖLÜM

RİSÂLE-İ AKÂİDİ'L-İSLÂM'IN TRANSKRİPSİYONU

2.1. Transkripsiyonda Kullanılan Nüsha ve Takip Edilen Metot

Çalışmada transkripti yapılan metin, Şîrvânî'ye ait *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eserin tamamını kapsamaktadır. Bu çalışmada, eserin İstanbul'da neşredilmiş matbu nüshasının İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Nadir Eserler Koleksiyonunda 29/01 numarada yer alan 1300/1883 tarihli tıpkıbasım nüshası esas alınmıştır. Nitekim çalışmamızda da bu baskıdan faydalanılmıştır.

Eserin transkripsiyonunda mümkün olduğunca metne sadık kalınmış, yazmadaki ifade kalıpları olduğu gibi korunmaya çalışılmıştır. Metin içerisinde yer alan Arapça ibareler özellikle âyet, hadîs, dua ve kelâmî terimler yazmadaki şekliyle muhafaza edilip bu kısımların Türkçe karşılıkları dipnotlarda verilmiştir. Ayrıca eserde geçen âyet ve hadîsler dipnotlarda tahrîç edilmiştir. Eserde müellif tarafından metin içinde tercüme edilen Arapça kısımların tercümeleri tekrara düşmemek için ayrıca dipnotlarda verilmemiştir. Nüshadaki varak numaraları ise ilgili varakların bitiminde köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir. Ancak kapak ile içindekiler kısmında varak numarası bulunmadığı için, kapak sayfası “iç kapak sayfası” olarak isimlendirilmiş, içindekiler kısmının yer aldığı varaklar ise sırasıyla Roma rakamlarıyla belirtilmiştir. Transkripsiyonlu metinde eserin içindekiler kısmı okuyuculara kolaylık oluşturması açısından tablo şeklinde verilmiştir, ancak bu tablo nüsha üzerinde bulunmamaktadır.

Metinde yer alan kelimelerin transkripsiyonu yapılırken Türkçedeki ünsüz yumuşaması (ünsüz değişimi) ve ünsüz sertleşmesi kuralları dikkate alınmış, bu doğrultuda kelimelerin yazımı fonetik uyum ve dil içi tutarlılık gözetilerek düzenlenmiştir. Bu yöntemle yapılan transkripsiyonda, hem orijinal metnin dil özelliklerini yansıtılması hem de metnin dil incelemesi bakımından içerik araştırmalarında güvenle kullanılması amaçlanmıştır. Ayrıca transkripsiyon kısmına fihrist hazırlanırken risâle esas alınarak hazırlanmıştır.

2.2. Transkripsiyonlu Metin

Risâle-i Akâidi'l-İslâm

Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyeye a'zâsından İbrâhîm Nâtıkî Efendi'nin *İlm-i Kelâm*'ıdır. Ancak 'akâid-i Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'ati muhtasar isbâtta kâfi edillesiyle berâber lisân-ı Osmânî üzere kaleme aldığı risâle-i matbû'asıdır.

3 Muharrem H. 1300 senesi ve 682 numaralı Ma'ârif Nezâreti Celîlesi'nin imtiyâzlı ruhsatnâmesiyle Matbaa-i Osmâniyye'de tab' ve temsîk olunmuştur. [İç Kapak Sayfası]

Fihrist-i Risâle-i 'Akâidi'l-İslâm

Sayfa	Başlık
1	Sebeb-i te'lîf-i risâle bu risâle bir mukaddime ve iki makâle ve bir hâtîme üzerine tertîb olunmuştur
6	Mukaddime İlm-i kelâmın fevâ'idi ve İlm-i hâdisin esbâbı beyânındadır.
12	Makâle-i ûlâ ilâhiyyâtın beyânında ve altı bâba müştemildir.
13	Bâb-ı evvel vâcib-i te'âlâ hazretlerinin mevcûd ve mebd'e' ve o mûcid-i mümkinât olduğunun isbâtı beyânındadır.
17	Bâb-ı Sâni vâcib-i teâlâ hazretlerinin vahdâniyetinin beyânındadır.
20	Bâb-ı Sâlis tevhîdden mâ'adâ tenzîhâtın beyânındadır.
23	Bâb-ı râbi' sıfât-ı sübûtiyyenin beyânında ve sekiz fasla müştemildir.
23	Fasl-ı evvel sıfât-ı zâ'idelerin 'alâ vechi'l 'umûm isbâtının beyânındadır.
26	Fasl-ı sâni kudretin beyânındadır.
28	Fasl-ı sâlis İlmin beyânındadır.
30	Fasl-ı râbi' Hayâtın beyânındadır.

30	Fasl-ı hâmis İrâdenin beyânındadır.
31	Fasl-ı sâdis Sem' ve basarın beyânındadır. [I]
32	Fasl-ı sâbi' Tekvînin beyânındadır.
33	Fasl-ı sâmin Sıfat-ı Kelâmın beyânındadır.
36	Bâb-ı hâmis Rü'yetin beyânındadır.
40	Bâb-ı sâdis Vâcib-i te'âlâ hazretlerinin ef'âl ve âsârının beyânında ve beş fasla müştemildir.
40	Fasl-ı evvel ef'âl ve 'ibâd-ı ihtiyâriyyeler dahi vâcib-i teâlâ hazretlerinin mahlûku olduğunun beyânındadır.
42	Fasl-ı sâni vâcib-i teâlâ hazretlerinin mümkinât-ı mevcûdeyi mürîd ve gayr-i mevcûdeyi gayr-i mürîd olduğunun beyânındadır.
41	Fasl-ı sâlis hüsn ve kubhun beyânındadır.
45	Fasl-ı râbi' ef'âlullahi teâlâ muallele bi'l a'râz olmadığının beyânındadır.
46	Fasl-ı hâmis ecel ve rızık ve esmâullahi tevkîfiyye olduğunun beyânındadır.
48	Makâle-i sâniye nübüvvet ve nübüvveti ta'alluk eden eşyâ beyânında ve dört bâba müştemildir.
48	Bâb-ı evvel nübüvvet ve nübüvvetin tevâbi'i beyânında ve beş fasla şâmildir.
48	Fasl-ı evvel nebînin ta'rîf ve nübüvvetin hakikat ve tahkîkinin beyânındadır. [II]
51	Fasl-ı sâni mu'cizenin beyânındadır.
53	Fasl-ı sâlis efendimiz sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin nübüvveti ve efdal-i enbiyâ olduğunun beyânındadır.

57	Fasl-ı râbi' ismet-i enbiyâ-i izâm ve melâ'ike-i kirâmın beyânındadır.
59	Fasl-ı hâmis Enbiyâ-i aleyhimi's-selâmın melâ'ike-i kirâmdan efdaliyyetinin beyânındadır.
60	Bâb-ı sâni haşr-ı ecsâd ve ona müte'allık olan eşyânın beyânında ve sekiz fasla müştemildir.
60	Fasl-ı evvel i'âde-i ma'dûmun imkân ve cevâzının beyânındadır.
61	Fasl-ı sâni haşr-ı ecsâdın imkân ve vukû'unun beyânındadır.
63	Fasl-ı sâlis cennet ve cehennemın beyânındadır.
65	Fasl-ı râbi' sevâp ve 'ikâbın beyânındadır.
67	Fasl-ı hâmis şefâ'atin beyânındadır.
68	Fasl-ı sâdis tövbenin beyânındadır.
69	Fasl-ı sâbi' mevtâyı kabirde su'âl için ihyâ ve ten'im ve ta'zibin beyânındadır.
73	Fasl-ı sâmin sâ'ir sem'iyâtın beyânındadır.
80	Bâb-ı sâlis imân ve küfr ve bunların ahkâmının beyânında ve üç fasla müştemildir. [III]
80	Fasl-ı evvel hakikat-ı imânın beyânındadır.
82	Fasl-ı sâni imânın ziyâde ve noksânı kabûl ve 'adem-i kabûlünün beyânındadır.
84	Fasl-ı sâlis küfrün beyânındadır.
84	Bâb-ı râbi' imâmet-i uzmâ ve hilâfet-i kübrâ beyânında ve dört fasla müştemildir.
85	Fasl-ı evvel nasb-ı imâm-ı ümmet üzerine vâcib olduğunun beyânındadır.
95	Fasl-ı sâni sıfat-ı e'imme ve şürût-ı imâmetin beyânındadır.

97	Fasl-ı sâlis imâmetin husûl ve sübûtunu müfîd olan esbâbın beyânındadır.
98	Fasl-ı râbi' ba'd-ı vefâtü'n-nebî sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem imâm-ı berr-i hakkın beyânındadır.
106	Hâtîme bazı mesâ'il beyânındadır. [IV]

بسم الله الرحمن الرحيم¹

Hamd bî ğâye ve şükr bî nihâye o hâlik zü'l-celâle mahsûstur ki irsâl-i rusûl ve inzâl-i kütüb ile tarîk-i Hakk ve sırât-ı müstakîmi izhâr ve beyân eyledi. Ve efdal-i salavât ve ekmel-i teslîmât o mefhar-i mahlûkât ve server-i mükevvenât üzerine olsun ki vech-i 'arzı nûr-ı îmân ile münevver ve dîn-i İslâm'ı etrâf ve eknâfa neşr ve i'lân eyledi. Ve dahi âl ve ashâbına olsun ki onlar pîşuvâ-yı sebîl-i takvâ ve nücûm-ı hüdâ ve muktedâ²-yı ehl-i îmân oldular. Ma'lûm ola ki mukallidin îmânının sıhhat ve 'adem-i sıhhatinde 'ulemâ-yı a'lâm ve meşâyih-i İslâm'ın ihtilâfları meşhûr ve ma'rûfdur. Her ne kadar muhtâr olan sıhhat ise de lâkin vâcib olan istidlâli terk ettiği için âsim olduğunda ihtilâf ve iştibâh yoktur. Ve edille-i esâs 'akâid bulunduğundan delîlsiz i'tikâd esâssız beyt mesâbesinde olup şekk³ ve şübhenin 'urûzu ile mu'arrız ihtilâl ve zevâlde olmakla endek bir teşkîk⁴ ve cüz'î bir şübhe îrâdî ile [1] teğayyur ve tebeddülünden emniyyet hâsıl olmâz. Ma'a hâzâ zamânemizde hem dâll ve hem mudill olan ehl-i fesât ve şeyâtînü'l-ins her tarafta kesîr ve münteşir olup ehl-i İslâm'ın câhil olanlarını idlâl ve ağvâ sadedinde bulunduklarından lâbüddür ki her şahs üzerine vâcib olan istidlâli terk etmeyüb onların şerrinden dahi emîn olmak için 'akâidini edillesiyle ta'allüm idüb tahsîl-i yakîn ve tesdîd-i dîn-i mübîn ideler. Ve edilleye müştemil olan kütüb-i kelâmîyyeler tamâmı 'arabîyyü'l-'ibâre.

Ve onlardan istifâde müntehîye mahsûs olduğundan lisân-ı Türkî üzere edilleye müştemil bir risâle tahrîr eyledim ki ihvân-ı dîn fi'l-cümle suhûlet ile ta'allüm-i dîn ve tahsîl-i yakîn ideler. Zîrâ bu risâlenin kırâat ve ta'allümü ile tashîh-i i'tikâd ve tahsîl-i yakîn müddet-i kalîle zarfında olup kütüb-i 'Arabiyye'den istifâde ve tahsîl-i yakîn müddet-i medîde ve zamân-ı kesîre tevakkuf ider. Zîrâ onlardan istifâde 'ulûm-ı 'Arabiyye'de meleke ve mahâretsiz müyesser ve hâsıl [2] olmaz. Vâcib-i teâlâ hazretleri pâdişâh-ı âlem-penâh velîyy-i ni'met bî minnetimiz efendimizin 'izz-ü ikbâliyle 'ömr-ü

¹ Meâlî: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla..." (el-Fâtiha, 1/1)

² Muktedâ: İktida edilen, uyulan; örnek tutulan, önde bulunan, kendisine uyulan imam veya reis.

³ Şekk: Şüphe, zan, tereddüt.

⁴ Teşkîk: Şüpheyi düşürme, düşürülme; şüphede bırakma, bırakılma.

şevketini müzdâd ve taht-ı saltanatında dâim ve ber karâr buyursun. Nâsır-ı dîn ve gıyâs-ı müslimîn ve muhibb-i ‘ârifîn ve fâdilîn ve mütediyyin bir zât-ı hamîde sıfât bulunduğundan dâimâ bu emel ve emniyyede olduğu teferrüs olunmağla bu emr üzerine ikdâma ictisâr olundu. ‘Abd-ı dâ‘îleri ise herhâlde her ânda şevketlû efendimizin atvel-i ‘ömr ile mu‘ammer i‘dâsı ve a‘dâ-yı dîn üzere mansûr ve muzaffer ve kâm-yâb ve ber murât olmak du‘âsına iştiğâl ve kabûlünü mucîbü‘d-de‘avât ve vâhibü‘l-mesûlât olan vâcib teâlâ hazretlerinin dergâhında tazarru‘ ve niyâz ederim.

تَقَبَّلَ اللَّهُ تَعَالَى بِقَبُولِ حَسَنٍ⁵

Temmet [3]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَسَسَ قَوَاعِدَ عَقَائِدِ الْإِسْلَامِ عَلَى الْكَلَامِ وَوَفَّقَ لَتَحْقِيقِ مَسَائِلِهِ وَتَدْقِيقِ دَلَالَتِهِ الْعُلَمَاءَ الْأَعْلَامَ، وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ الْمُبْعُوثِ إِلَى كَافَّةِ الْأَنْامِ، لِنُبَيِّنَ مَا نَزَلَ إِلَيْهِمْ، وَيَدْعُوهُمْ إِلَى دَارِ السَّلَامِ، وَعَلَى إِلِهِ وَأَصْحَابِهِ الَّذِينَ بَدَّلُوا جَهْدَهُمْ فِي إِجْرَاءِ الْأَحْكَامِ وَإِشَاعَةِ الْإِسْلَامِ، وَالتَّابِعِينَ لَهُمْ بِالْبِرِّ وَالْإِحْسَانِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَاعَةَ الْقِيَامِ. أَمَّا بَعْدُ، فَيَقُولُ الْعَبْدُ الْمُذْنِبُ الدَّلِيلُ، الْمُخْتِاجُ إِلَى عَفْوِ رَبِّهِ الْجَلِيلِ، إِبْرَاهِيمَ النَّاطِقِي الشِّيرَوَانِي: لِمَا شَاءَ فِي أَكْثَرِ أَبْنَاءِ الزَّمَانِ الْبِدْعَةِ وَالضَّلَالَةِ وَالْعَصْيَانِ، وَسَلَكُوا مَسَالِكَ الشَّرِّ وَالْخِذْلَانِ، وَلَمْ يَذْهَبُوا مَذَاهِبَ الْبِرِّ وَالْإِحْسَانِ، وَاتَّبَعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ، وَلَمْ يَقْنَدُوا بَيِّنَاتِ الْقُرْآنِ، بَلْ سَعَوْا فِي إِضْلَالِ أَهْلِ الْإِيمَانِ، وَإِفْسَادِ عَقَائِدِهِمْ، وَتَبْدِيلِ دِينِهِمْ الْإِسْلَامَ إِلَى سَائِرِ الْأَدْيَانِ. وَلَمْ أَرْفَعْ يَدِي عَنِ النَّاسِ مِنْ كُتُبِ الْكَلَامِ وَالْأُسُسِ مَا يَسْهُلُ مِنْهُ الْأَخْذُ وَالِاقْتِبَاسُ، إِذْ كُلُّ مَا رَأَيْتُهُ مِنَ الرِّسَائِلِ التَّرْكِيَّةِ خَالَ عَنِ الْبُرْهَانِ وَالْقِيَاسِ.⁶ [4]

أردت أَنْ أَكْتُبَ رِسَالَةً بِلِسَانِ تُرْكِي فِي الْكَلَامِ مَسَائِلَهَا مُدْلَلَةً عَلَى التَّمَامِ لِإِفْهَادِ الْيَقِينِ وَالرُّسُوحِ وَالْأَحْكَامِ، وَنَوَيْتُ تَسْمِيَتَهَا بَعْدَ الْإِتْمَامِ بِعَقَائِدِ الْإِسْلَامِ وَالِاكْتِفَاءِ بِحُصُولِ الْمَرَامِ⁷. ولم أَرِدْ إِطْنَابَ الْكَلَامِ إِذْ طَوَّلَ الْكَلَامَ يَجِرُ إِلَى الْمَلَامِ. هَدِيَةٌ لِمَنْ تَخَلَّى عَنِ الْاعْتِسَافِ وَتَحَلَّى بِالْإِنْصَافِ وَالِاتِّصَافِ بِجَلَائِلِ الْأَوْصَافِ.⁸

⁵ Anlamı: “Allah Teâlâ (bu ameli) güzel bir kabul ile kabul buyursun.”

⁶ Anlamı: “Allah’a hamd olsun ki İslâm akaidinin temellerini kelâm ilmi üzerine kurdu, bu ilmin meselelerini açıklamak ve delillerini incelemek için büyük âlimleri muvaffak kıldı. Salât ve selâm, bütün insanlığa gönderilen Peygamberimiz Muhammed’e olsun; o ki kendilerine indirilenleri açıklasın, onları dârü’s-selâm’a (cennete) çağırsın diye gönderildi. Yine salât ve selâm, hükümleri yürütmek ve İslâm’ı yaymak için bütün gayretlerini harcayan âline ve ashâbına ve onlara ihsanla uyan tâbiîn ve sonraki nesillere, kıyamet gününe kadar devam etsin. Bundan sonra (yani bu girişten sonra) der ki: Günahkâr, zayıf, Rabbi’nin affına muhtaç kul İbrâhim en-Nâtikî eş-Şirvânî: Zamanımızın çoğu insanında bid‘at (sapma), dalâlet (yanılgı) ve isyan yayılmıştır. Hayr ve iyilik yollarını terk etmişler, şeytanın adımlarını izlemişlerdir. Kur’an’ın âyetlerine uymamış, müminlerin inançlarını bozmak, itikadlarını ifsat etmek, dinlerini İslâm’dan başka dinlere çevirmek için çalışmışlardır. Ben ise kelâm kitaplarını ve bu ilmin temellerini elden bırakmadım. Çünkü gördüm ki, Türkçe kaleme alınmış risalelerin çoğu delil ve burhandan yoksun hâle gelmiştir; oysa bunlardan faydalanmak kolay ve mümkündür.”

⁷ Anlamı: “Kelâm ilminde, meseleleri tam delillerle ispatlanmış, Türk diliyle bir risale (kitap) yazmayı istemedim ki bu eser yakîn (kesin iman), sağlamlık ve hüküm bakımından faydalı olsun. Onu tamamladıktan sonra ‘Akaidü’l-İslâm’ adını vermeye ve maksadın gerçekleşmesiyle yetinmeye niyet ettim.”

⁸ Anlamı: “Sözü uzatmayı istemedim çünkü sözün uzaması kınanmaya sebep olur. Bu Risâle, haksızlıktan uzaklaşıp, doğruluk ve güzel ahlâk ile süslenen kimselere bir hediyedir.”

شِعْرٌ لَا يُدْرِكُ الْوَاصِفَ الْمُطَّرِي خَصَائِصَهُ، وَإِنْ يَكُنْ سَابِقًا فِي كُلِّ مَا وَصَفَ، إِلَّا وَهُوَ السُّلْطَانُ ابْنُ السُّلْطَانِ ابْنِ السُّلْطَانِ الْعَازِي عَبْدُ الْحَمِيدِ خَانَ. لَا زَالَتْ شَمُوسُ دَوْلَتِهِ سَاطِعَةً وَأَقْمَارُ سُلْطَانِهِ طَالِعَةً مَا دَامَتْ الْأَفْلَاقُ دَائِرَةً وَالنُّجُومُ سَائِرَةً.⁹

وَرَزَادَ اللَّهُ تَعَالَى عُمَرَهُ وَإِجْلَالَهُ وَعَزَّهُ وَإِقْبَالَهُ وَأَوَّلَادَهُ وَأَحْفَادَهُ وَأَعْوَانَهُ وَأَنْصَارَهُ. إِذْ مُعْظَمُ مَقَاصِدِهِ تَصْنِيحُ الْأَعْتِقَادِ لِلْعِبَادِ وَتَسْهِيلُ الْمَأْخِذِ لِلْإِرْشَادِ. يَسُرُّ اللَّهُ تَعَالَى أَعْمَالَهُ وَجَعَلَ إِلَى كُلِّ خَيْرٍ مَالَهُ. آمِينَ يَا مُجِيبَ السَّائِلِينَ¹⁰. وَأَقْرَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ وَهَا¹¹ أَنَا أَشْرَعُ فِي الْمَقْصُودِ بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْمَعْبُودِ الرَّسَالَةَ مُرْتَبَةً عَلَى مُقَدِّمَةٍ وَمَقَالَتَيْنِ وَخَاتِمَةٍ.¹²

Yani bu risâle bir mukaddime ve iki makâle ve bir hâtime üzerine tertîb olunmuştur. [5]

Mukaddime

Bu mukaddime İlm-i Kelâm'ın fevâ'idi ve İlm-i Hâdis'in esbâbı beyanındadır. İlm-i Kelâm beyne'l-'ulûm lübbü'l-elbâb ve manzûr-u nazar-i ü'l'l-elbâb. Ve şerefi mânen-i âfitâb-ı 'âlemtâb. Ve fevâ'idi hâric havza-i hisâb olduğundan bâ-tevfik-i mülhem sıdk ve savâb ser-levha-i hüsn-i hitâp için 'avâid-i celîlelerinden bir bendenin tahrîrine şitâb olundu. Ma'lûm ola ki İlm-i tevhîd metâlib-i yakîniyye ve mebnâ-yı 'ulûm-ı dîniyye ve üss-i esâs-ı ahkâm-ı şer'îyye olmakla dürr-i şâhvârları girân-bahâ ve cihât-ı şeref-i kesîre ve semerât-ı esîreleri bî-müntehâ olduğu azhar-ı mine's-şems ve ebyen mine'l-ems ise de lâkin tâlibîne izdiyâd-ı şevk ve rağbet için gâiyât-ı 'adîde ve âgrâz-ı sedîdelerinden bir miktârının zıkr ve îrâdı münâsîp makâm göründü. Tâ ki tâlib-i râğıb olanlara onların tasavvur ve mülâhazasıyla meyl ve rağbet ziyâde olup tahsîlinde teşmîr-i sâk mukadderet ile cidd ve cehd ideler. Ve sa'y ve gayret ve bezl-i himmet etmede taksîr itmeyeler.

İbtidâ işbu ilmin fevâ'id-i cemmesi cümlesinden biri hazîz taklîdden üç ikâna ve ka'r-ı cehlden zirve-i 'irfâna terakki' ve 'urûc [6] ve diğeri dahi ikâme-i hüccet ve izâh mehaccet ve tafsîl-i delâil ile ilzâm-ı muânidîn ve irşâd-ı müsterşidîn ve âhiri dahi tîşe-i şübhe-i mubtilîn ile muhtell ve münselim olmakdan esâs-ı dîn-i mübînî tahsîn ve te'mîn

⁹ Anlamı: “Devletin güneşleri daima parlasın, saltanatının ayları doğsun; gökler döndükçe ve yıldızlar hareket ettikçe bu devam etsin. Hiçbir övücü şair, onun üstün niteliklerine ulaşamaz. Söylediği her övgüde ne kadar ileri gitse de bu vasıfların gerçek sahibi sultanların sultanı, sultanın oğlu, sultanın torunu, Gazi Sultan Abdülhamid Han'dır.”

¹⁰ Anlamı: “Allah Teâlâ onun ömrünü, yüceliğini, izzetini, saadetini, evlât ve torunlarını, yardımcılarını ve destekçilerini artırsın. Çünkü onun en büyük gayelerinden biri, kulların inancını düzeltmek ve irşad için kolay bir yol hazırlamaktır. Allah Teâlâ onun amellerini bereketlendirsın ve her türlü hayra ulaşmasını nasip etsin. Âmin, ey dualara icabet eden Allah!”

¹¹ Anlamı: “İşimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah kullarını görendir.”

¹² Anlamı: “İşte ben, ibadet edilmeye lâyık olan Melik'in (Allah Teâlâ'nın) yardımıyla asıl maksada başlamakta'yım. Bu risale, bir mukaddime (giriş), iki makale (bölüm) ve bir hâtime (sonuç) üzerine tertip edilmiştir.”

ve râbi‘i dahi sâir ‘ulûm-i şer‘iyyeyi onun üzerine binâ ve te’sîs ve onları o ilm-i a‘lâdan ahz ve iktibâs ve hâmisî dahi tesdîd-i i‘tikâd ve ihlâs-ı niyettir ki a‘mâlin dergâh-ı ‘ulûhiyyette kabûlüne bunlar ile recâ ve ümîd olunur. Ve bu mecmû‘un neticesi sa‘âdet-i dâreyndir ki aksâ‘l-metâlib ve münteha‘l-ağrâz ve ğâyetü‘l-ğâyâtıdır. Zîrâ ki makâsıd-ı dîniyye ve metâlib-i dünyeviyyeyi câmi‘ bir fâidedir ki fevki mutasavver değildir. Takrir-i sâbıkdan ber vech-i îkân zâhir ve münkeşif olduğu İlm-i Kelâm’ı itkân farz-ı kifâye olup bazı müste‘iddîn üzerine tahsîlî lâzım ve vâcibtir ki hîn-i hâcette ikâme-i hüccet ve îzâh-ı muhaccet ve tafsîl-i delâil ile def‘-i şübhe etmeğe muktedir olalar. Hattâ fukahâ-yı ‘ızâm rahimehumullahi teâlâ buyurmuşlar ki imâm-ı vakt ve halîfe-i ‘asr üzerine her bir mesâfe-i kasrda bu vasıfla mevsûf ya‘nî ilm-i tevhi‘î ‘âlem-i mutkin ve müttecer olan zâtın nasb ve ta‘yîni ki ona mansûbun li‘z-zeb tesmiye olunur. Lâzım [7] ve vâcibtir ve mesâfe-i ‘udvâyı ‘âmmenin muhtaç oldukları zevâhir-i ahkâm-ı şer‘iyyeyi ‘âlim olan zâttan ahillâ imâm üzerine harâm olduğu misillü mesâfe-i kasrı dahi böyle bir ‘âlim-i mütecerriidden ‘ârî ve hâlî kalmak imâm-ı ‘asr ve halîfe-i vakt üzerine harâmdır. Bu mezkûrâtan müstebân oldu ki seleflerden bazı ‘ulemânın ilm-i kelâmıda tebessut ve te‘ammukdan men‘i kâsırîn ve me‘ânîdîn ve ‘ulûm-ı felsefe-i ğâmidaya tevağul edenlere nazaran vâki‘olmuştur. Ve illâ asl-ı vâcibât ve esâs-ı meşrû‘ât olan ilmden ne vech ile men’-i mutasavver olur. Bu men’i mutlaka bir kimseye zan ve isnâd eden şahıs bazı zannetmiş olur. ‘Asimenallahu tealâ mine‘l ism ve‘z-zünûb bu tafsîl-i delâ‘il ve ittîfâkân-ı berâhîn farz-ı ‘ayn değildir. Belki mükellefîn üzerlerine farz-ı ‘ayn olan itminân-ı kalpî ifâde eden delîl ile tahsîl-i yakîn etmektir. Nitekim;

أعرابي البصرة تَذُلُّ عَلَى الْبُعِيرِ وَ أَثَرُ الْإِقْدَامِ عَلَى الْمَسِيرِ وَ السَّمَاءُ ذَاتُ أَبْرَاجٍ وَ أَرْضُ ذَاتُ فِجَاجٍ لَا تَذَلُّانِ عَلَى اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ.¹³

deyu istidlâl etmiştir.

Ve bazı arifinden عَرَفْتُ رَبِّي deyu sual olundukta, yani “Ne delil ile Rabbin tebâreke ve teâlâ ve tekaddis [8] hazretlerine tahsil marifet eyledin?” deyu sual olundukta عَرَفْتُ بِوَارِدَاتِ تَعَجَّرَ النَّفْسُ عَنْ قَبُولِهَا deyu cevâp buyurmuşlardır.

Yani nefis adem-i kabûlünden ‘âciz olan vâridât sebebiyle “Tahsîl-i ma’rifet eyledim.” deyü cevâp vermişler. Ve İmâm Cafer-i Sâdık rahimehullahu teâlâ hazretleri buyurmuşlar ki

”عَرَفْتُ اللَّهَ تَعَالَى بِنَقْضِ الْغَرَائِمِ وَفَسْخِ الْهَمَمِ.”¹⁴

¹³ Anlamı: “Arap çadırında deve izi devenin varlığına delalet eder; gökte burçlar ve yerde yollar varken, Latîf ve Habîr olan Allah’a delalet etmez mi?”

¹⁴ Anlamı: “Ben Allah Teâlâ’yı borçların bozulması ve himmetlerin çözülmesiyle tanıdım.”

Yani ben Allahu teâlâ hazretlerini nakz-ı garâyim ve fesh-i himem sebebiyle bildim ve vâcib teâlâ hazretlerine bu vecih ile tahsil-i marifet eyledim.”

Bu zevât-ı kirâmın her birerleri isti’dâdının muktezâsı üzere istidlâl edip i’tikâd-ı metîn ve tahsîl-i yakîn etmişler.

رَزَقَنَا اللَّهُ تَعَالَى دَوَامَ الْيَقِينِ وَجَعَلَنَا مِنَ الْمُتَّقِينَ، آمِينَ.¹⁵

Ve dahi ma’lûm ola ki vacîb-i te’âlâ hazretlerinin ilmi sâ’ir sıfât-ı vücûdiyeleri misillü muktezâ-yı zât-ı mukaddesleri olduğundan sebab-i âhârdan müstağnî olduğu emr-i zâhir ve vâzıhdır. İnşallahü te’âlâ mahallinde ‘alâ vechi’l kemâl beyân olunur ve ilm-i hâdisin yani ilm-i mahlûkun esbâbı umûr-ı selâsedir. Evveli havâss-ı zâhire-i selîmedir ki sem ü basar ve şemm ü zevk ve lems bu eşyâ-i hamseden [9] ‘ibârettirler. Yani kulak ile işitmek ve göz ile görmek ve burun ile kokmak ve ağız ile tatmak ve el ve sâ’ir a’zâ ile yoklamak ile ilm-i hâsıla olur. Ve bu havâs-ı hamse zâhireler ile şahıs için ilm-i zarûrinin husûlünde aslâ iştibâh yoktur. İkinci haber-i sâdıktır. Bu haber-i sâdik iki kısım üzeredir. Birinci kısmı haber-i mütevâtirdir yani bir cemâ’atin haberidir ki ‘akıl onların kizb üzerine ittifâklarını muhâl addeder. Mülûk-ı mâziye ve beledân-ı nâibelere ilm bu haber ile hâsıldır. Bu haberin ilmî ifâdesinde muhbirlerin kizb üzerine tevâfuklarını men’ eden ta’addüd ve tekessür şart olduğu gibi tarafeyn ile vâsıtası müsâvî olmak ve muhbirlerin bu haberi ihsâs ve hisse binâ ve isnâd etmeleri dahi şarttır. Tevâtür dahi ilm-i zarûrîyi ifâde eder ve illâ tertîb-i mukaddemâta muktedir olmayan sıbyân için bu haber ile ilm hâsıl olmaz idi. Lâkin onlar için dahi bu haber ile ilmin husûlünde şüphe yoktur. Bu haber-i mütevâtirde ‘aded-i mahsûs şart değildir. Misdâkı onun ile ilm-i yakîn hâsıl olmaktır yani haberin mütevâtir olduğuna bizim ‘indimizde zabıt onun sıdkına ilmin husûlüdür. Haber-i sâdıkın [10] ikinci kısmı mu’cizât ile mü’eyyed olan nebî cânibinden sâbit olan haberdir. Bu takdîr ve bu tefsîr üzere haber-i nebî vacîb-i teâlâ hazretlerinin ve melâ’ike-i kirâmın ve ehl-i icmâ’ın haberlerine dahi şâmil olur. Zîrâ ki bunların sıdkı dahi nebî cânibinden ma’lûm ve onun kavlinden müstefâd olur ve nebî aleyhisselâmın haberi ilm-i istidlâlî ifâde eder. Zîrâ ki bu haber ile ilmin husûlü istidlâla mütevakkıftır bu vechle ki bu haber mu’cize ile nübüvveti sâbit olan nebînin haberidir ve her haber ki hâl ve şânı budur sâdıktır. Bu haber dahi sâdik ve mazmûnu vâki’dir. Haber-i resûl ile hâsıl olan ilm her ne kadar istidlâlî ise de lâkin teyakkun ve sebâtta ilm-i zarûrîye müşâbih ve mümâsildir. Esbâb-ı ilmden üçüncü ‘akıldır. Bu aklın ta’rîf ve tefsîrinde ‘ulemâlar ihtilâf etmişler bu risâle de akvâlin cümlesinin zikri lâzım değildir. Onlardan muhtâr olan budur

¹⁵ Anlamı: “Allah Teâlâ bize daimî bir yakîn (sarsılmaz iman) nasip etsin.”

ki kuvvetü'n nefis bihâ teda'iddü'l 'ul'um ve'l idrâkât yani nefis için bir sıfattır ki âlât ve esbâbın hîn-i selâmetinde zarûriyyât-ı ilm ona tâbi' olur. Umûr-ı mezkûrenin gayrilerinde 'âmme için 'umûm zarûriyyât ve nazariyyâta ilm-i 'akl ile hâsıl olur. Bi'l istiklâl veyahut isti'ânet-i [11] hiss ile zarûriyyâta bilâ tevakkuf nazar ve nazariyyâta nazar-ı sahîh vâsıtasıyla ve onun yani nazar-ı sahîhin 'akabinde ilm vâki olur. Ehl-i hakk yani Ehl-i sünnet ve'l cemâ'at 'indinde eşyânın küllisi vâcib-i teâlâ hazretlerine ibtidâ'en ve bilâ vâsıta müstenid olmak kâ'ide-i mukarreresine binâ'en nazar-ı sahîhin 'akabinde ilmin husûlû dahi vâcib-i teâlâ hazretlerinden cerrî âdet-i tarîkiyle vâki'dir yani âdetullah-ı teâlâ bu vechle cârî olmuştur ki şahs-ı nazar sahîh ettikte vâcib-i teâlâ hazretleri dahi onda ilmi halk eder sâ'ir esbâb-ı 'âdiyeler misillü esbâb ve vesâ'it için aslâ te'sîr yoktur ve dahi ehl-i hakk 'indinde ilhâm¹⁶ esbâb-ı ilmden değildir. Makâle-i üle'l-ilâhiyyat yani vâcib-i tebârek ve teâlâ ve tekaddes hazretlerinin zât-ı mukaddes ve sıfât-ı 'ulyâları beyânında olup ebvâb-ı 'adîdeye müştemeldir. Bâb-ı evvel vâcibü'l vücûd ki zâtı vücûdunda müstakil ve min cemi'il vücûh gayrden müstağni bir ganî-i mutlakdan 'ibâretidir mevcûd-ı hakîki olup sâ'ir mevcûdât kâffesi ona muhtaç ve onun âsâr ve müzâhir ve şevâhid-i vücûd-ı akdesi olduğunu bürhân ile isbât ve bu matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâ ve merâm-ı evvelînin beyânındadır zîrâ ki mükellef üzerine kasten ve bi'zzât olan evvel-i vâcibât [12] marifetullahi teâlâdır. Yani vâcib-i teâlâ hazretlerinin vücûd-u zî-cûdu sıfât-ı selbîyye ve sübûtiyyelerini bi kadri't-tâkati'l beşeriye tasdîk etmektir. Ma'rifetullah eclinden olan nazar ve ol nazara kastın ve cevâpları ise ma'rifetullahı vesîle oldukları cihettendir. Kasden ve bizzat değildir ve bu ma'rifetullah 'akâ'id-i diniyye ve ma'ârif-i hakîkiyyenin cümlesinin asl u esâsı ve mevkûfu'n 'aleyh ve mebnâsıdır. Zîrâ ki sâ'ir vâcibâtın vücûb ve muharremâtın hürmetleri bi't-tamâm bu ma'rifete Allah üzerine mübtenî ve müteferri'dir. Lâkin vâcib-i teâlâ hazretlerinin künh ve hakîkatine ilm ve ıttılâ' aslâ bir ferd-i âferîde için hâsıl değildir ve 'adem-i husûlüne delâlet eden ehâdis-i şerîfe-i kesîredir. Resûl-i Ekrem nebiyy-i muhterem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem hazretleri sübhanın mâ'arif-nâk-ı hakk-ı ma'rifetin buyurmuşlar ve bunun emsâli ehâdis dahi vârid olmuştur. İrâd ve atâlete hâcet yoktur. Ma'lûm ola ki mefhûm-ı vâcib ve mümteni' ve mümkün bu aksâm-ı selâse üzerine münkasım ve bunlarda münhasırdır. Zîrâ ki mefhûmun zâtı vücûdunu iktizâ edip 'adem onun üzerine muhâl olur ise vâcib ve zatî 'ademini iktizâ edip vücûd onun üzerine muhâl olur ise mümteni' ve zâtî vücûd ile 'ademden [13] birini iktizâ etmeyip tarafeynin ona nisbeti müsâvî olup vücûd ile

¹⁶ Anlamı: "Allah tarafından insanın gönlüne bir şey doğdurulması"

‘ademden biri ile ittisâfında gayra muhtaç olur ise mümkündür ve dahi mevcûd hârici kısmın yani vâcib ile mümkün üzerine münkasım ve bunlar da münhasırdır zîrâ mevcûdun zâtî vücûdunda müstakil olup gayrıdan müstağni olur ise vâcibü’l vâlâ yani mevcûdun zatî vücûdunda müstakil olmayıp vücûdunda gayra muhtaç olur ise mümkündür ve bu mümkün her ne kadar kişi olur ise de vâsf-ı imkânda iştirâklerine nazaran şahs-ı vâhid mesâbesinde olurlar ve bi’l bedîhe vücûdunda gayra muhtaç olan mümkünün vücûd-ı müşâhidi genc-nihân olan vacibü’l vücûd-ı teâlâ şanuhu hazretlerinin vücûd-ı zî-cûdu üzerine delîl-i kâtı’ ve bürhân-ı sâtı’dır. Zîrâ ki bi’l farz vacib-i tebâreke ve teâlâ ve tekaddes hazretleri ki müfidü’l vücûd ve menba’-ı cûd ve asl-ı küll-i mevcûttur. Mevcut olmalıdır mümkün ki fer’ ve tufeyl ve müstefidü’l vücûd ani’l gayrdır dahi mevcûd olmaz idi zîrâ ki vâcibin ‘ademi farz olunup mümkünün vücûdu takdîri üzere o mümkünün zâtî vücûdunu muktezî olup vücûdunda müstakil ve müstağni ‘ani’l gayr olur ise kalpü’l hakâyık ve vâcib olması [14] Lâzım gelir bu ise mümteni’dır ve haddi zâtında ma’dûm ve mümteni’ olan şeyde o mümkün mefrûzu’l vücûda ifâzâ-i vücûd ve ifâde-i vücûd eylemek dahi mümteni’dır. Zîrâ ma’dûmun vücûdda te’sîri emr-i muhâl ve mertebe-i icâtın mertebe-i vücûddan te’ehhürü zarûrî ve bî-makâldır. Yani şey-i ibtidâ hadd-i zâtında mevcûd olup ba’dehu gayri icât etmek ‘ukalâ ‘indlerinde zâhir ve vâzıh ve emr-i bî iştibâhtır. Bu takdir üzere mümkünün bizzât ve bi’l gayr dahi vücûdu muhâl oldukça aslâ ve kat’â ve bu vech mine’l vücûha mümkün-i mevcûd olmaz idi. Lâkin mümkünün vücûdu zarûreten ve bi’l müşâhade zâhir ve sâbit olduğundan ‘ademi muhâldır. Zîrâ ki ictimâ’-ı nakizeyn yani mümkün-i ân vâhidde hem mevcûd ve hem ma’dûm olmak mümteni’ ve muhâldır ve bu muhâli müstelzem olan vâcibin ‘ademi dahi mümteni’ ve muhâldır zîrâ muhâli müstelzem olan emr-i muhâl olduğunda aslâ şüpheye mecâl yoktur. Vâcibin ‘ademi mümteni’ ve muhâl ve müntefi oldukça vücûdu sâbit ve mütehakkık ve müstekarr olur. Zîrâ ictimâ’-ı nakizeyn muhâl olduğu misillü irtifâ’-ı nakizeyn dahi mümteni’ ve muhâldır. [15]

Takrîr-i sâbıkdan müstebân olduğu üzere vâcib-i teâlâ hazretlerinin vücûdu sâbit oldukça tebeyyün etti ki mümkünü ketm-i ‘ademden sahrâ-yı vücûda ihrâc ve ona ifâza-i vücûd ve ifâde-i vücûd eden vâcibü’l vücûd hazretleridir zîrâ beyân-ı sâlifden müstefâd oldu ki mümkünün vücûdunda mü’essir-i mümkünen gayri bir emr mevcûttur ve mümkünen gayri mevcûd olan emir dahi ancak vâcib-i teâlâ hazretleridir. Mümkünün vücûdunda mü’essir vâcib-i teâlâ hazretleri olduğu ta’ayyün edip mümkünât-ı mevcûdenin bi esrihâ mebdây-ı vâcib-i teâlâ hazretleri olduğu ma’lûm ve müteyakkin oldu. Vücûb-ı zâtî kıdem ve bekâyı müstelzem olduğundan vâcib-i teâlâ hazretlerinin

kadîm ve ezelî ve ebedî ve sermedî olduğu dahi tahakkuk ve tebeyyün eyledi lâkin vâcibin ta'addüd ve tekessürü muhâl ve kâ'inât-ı mümkünenin her ferdi ibtidâ'en ve bilâ vâsıta vâcib-i teâlâ hazretlerine müstenid olduğunun beyânı mahall ve mevzi'lerine menût¹⁷ ve ma'âl kader inşallahu teâlâ mahallinde tahrîr ve takrîr olunur bu makâmda ketb-i kelâmîyyede delâ'il-i kat'îyye ve berâhin-i yakiniyye-i müte'addide ve mütekessire serd ve ityân olunmuş ise de lâkin nâzırîn ve ihvân-ı dîne suhûlet için onların zikr ve îrâdından ağmâz ve i'râz [16] olup bu bürhân ile iktifâ olundu. Zirâ matlûbun sübûtunda ziyâdeye hâcet mess eylemez men lem yestezi bi mesâbih lem yestezi bi esbâh bu matlab a'lâ ve merâm-ı ûlâ her ne kadar nazariyyâtan ise de lakin tetâbuk-ı inzâr ve tevâfuk-ı efkâr ve te'âzud-ı edilleye nazaran fitratı mu'tedil ve basîreti müştâ'il olan zevât 'indlerinde zarûriyyâta akreptir hatta İmâm Gazâlî ve İmâm Râzî misillü bazı fuhûl-i 'ulemâ bedîhiyyetine dahi zâhib olmuşlar. Bu derecede zâhir olan matlûba zafer bulmayanlar kusûr-ı nazar ve fütûr-ı basîret ve basar ve gabâvet ve betâletlerinden nâşî bu feyzden mahrûm olmuşlar ve illâ her şahıs ki ba'de'l-adem vücûdunda ve etvâr-ı hilkatinde dahi nazar-ı sahîh ile nazar ve çeşm-i basîretle te'emmül ve tedebbür ve fi'l cümle tefekkür eyleye onun için bir hâlık-ı vâcibü'l vücûd olduğuunda aslâ şekk ve şüphe eylemez zirâ ebeveyni bir zerreyi halk etmeye muktedir olmazlar kendileri misillü bir şahıs halk ve icâtına ne vechle kâdir olurlar enfüs ve âfâka nazar ettikte yakîn eder ki kendisini ve ebeveynini ve cümle mümkünâtı icât eden vâcib-i teâlâ hazretleridir.

أَفِي اللَّهِ شَكُّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ¹⁸

Bâb-ı Sâni: Vâcibü'l-vücûdun vahdâniyyetinin [17] beyânındadır

Vâcibü'l vücûd¹⁹ ki sâbıkda beyân olunduğu üzere zâtî vücûdunda müstakil ve min cemî'i'l vücûh gayrden müstağni bir ganî-i mutlaktan 'ibârettir vâhiddir ta'addüd ve tekessür onun üzerine mümtenî ve muhâldir zirâ ki ta'addüd vâcib-i muhâli müstelzemdir²⁰ ve muhâli müstelzem olan emir de muhâl olduğuunda aslâ iştibâh olunmaz. Ta'addüd vâcib-i muhâli müstelzem olduğunun berâhin-i 'adîdesi kütüb-i mufassala-i kelâmîyyede meşrûh ve mufassaldır. Lâkin bu risâle muhtasar olduğundan bürhân-ı vâhid ityânıyla iktifâ olunur. Beyânı budur ki bi'l farz vâcib-i müte'addid olur ise meselâ zeydin hareke ve sükûnu ân-ı vâhid ve vakt-i mu'ayyende 'alâ sebîlü'l bedel imkân-ı zâtî ile mümkün olduğuundan o mefrûz olan müte'addid vâciblerden her birinin irâdesinin

¹⁷ Menût: Bağlı.

¹⁸ Meâli: "Göklere ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?" (İbrâhîm, 14/10)

¹⁹ "Varlığı lüzumlu olan, Allah."

²⁰ Müstelzem: İstilizam etme, gerektirme.

ta'alluku dahi ân-ı vâhid ve vakt-i mu'ayyende zeydin hareke ve sükûnuna 'alâ vechi'l bedel mümkün olur. Zîrâ her mümkün vâcibin irâdesinin ta'alluku mümkün olduğu umûr-ı vâzihadandır ve mümkünün vukû'unu farz ve takdîrden muhâlin 'ademi lüzûmu dahi kazâya-yı müsellemedendir. Bu takdîr ve bu takrîr üzere müte'addid vâciblerden birinin irâdesinin ta'allukunu ân-ı vâhidde zeydin harekesine ve vâcib-i âharın irâdesinin ta'allukunu hemen o anda zeydin sükûnuna farz ve takdîr ederiz.[18]

İkisinin de murâtı hâsıl olur ise Zeyd'in ân-ı vahidde hem müteharrik ve hem sâkin olması lâzım gelir, bu ise bi'l bedîhe muhâldir ve her ikisinin murâtı hâsıl olmaz ise Zeyd'in ân-ı vâhidde hareke ile sükûndan ma'ân huluvvu lâzım gelir bu dahi mümteni' ve muhâldir. Meahâza her ikisinin 'aczi dahi lâzım gelir. 'Acz ve noksân ise ulûhiyyet ve vücûb-ı zâtîye münâfîdir. 'Âciz olan şey vâcib ve ilah olmaz ve birisinin murâtı hâsıl olup âharın murâtı hâsıl olmaz ise murâtı hâsıl olmayan 'âciz olur ve eğer birinin irâdesinin ta'alluku âharın irâdesinin ta'allukundan mâni' olur ise memnû' olan 'âciz olur ve bu 'aciz ve noksan sıfatıyla onlar vâcib ve ilah olmazlar. Vâcibin ta'addüdü bu muhâl olan takâdirden hâlî olmadığı ve mahzûrât-ı mümteni'ayı müstelzem olduğu zâhir olmakla mümteni' ve muhâl olduğu ta'ayyün ve tebeyyün edip vâcibü'l vücûdun vâhid olduğu delîl-i 'aklî ve bürhân-ı kat'î ile mütehakkık ve sâbit oldu. Vahdet vâcib-i bürhân-ı kat'î ile sâbit oldukda vâcib-i teâlâ hazretlerinin şerîki ve misli ve neddî ve nazîri olmadığı dahi ber-vech-i yakîn tebeyyün eyledi. Zîrâ vâcibden mâ'adâ mevcûdun kâffesi mümkündür ve hâşâ ki [19] mümkün-ü vâcibe şerîk ve misl ve nedd ve nazîr ola.

تَعَالَى شَأْنُهُ عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا.²¹

İrsâl-i rûsul ve inzâl-i kütüb vahdâniyyete tevakkuf etmediğinden bu matlab-ı esnânın isbâtı edille-i sem'îyye ile dahi sahîh ve mu'teber olur. Berâhin-i kat'îyye-i 'akliyyeyi mü'eyyed ve müşeyyed olan edille-i nakliyye-i yakîniyye ve âyât-ı tevhîd ile Kur'ân-ı 'azimü's-şân memlû ve meşhûndur.

وَالْإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ.²²

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ.²³

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.²⁴

هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ.²⁵

²¹ "Allah, zalimlerin söylediklerinden münezzeh ve çok yücedir."

²² Meâli: "Sizin ilâhınız bir ve tek olan ilahdır. Ondak başka ilah yoktur. O rahmân ve rahîmdir." (Bakara 2/163.)

²³ Meâli: "De ki, O Allah birdir." (İhlas 112/1.)

²⁴ Meâli: "Allah, adaleti ayakta tutarak şahitlik etti ki, O'ndan başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahittir. O Aziz'dir, Hakîm'dir." (Âl-i İmrân 3/18.)

²⁵ Meâli: "Allah'tan başka yaratan mı vardır?" (Fâtır 35/3.)

Ve bunların nezâ'iri ve bu kabîl âyât-ı celîleler Kur'ân-ı mecîdde ekser min en yahsâ ve eşher min en yahfadır.

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ²⁶ تَبَيَّنَا اللَّهُ تَعَالَى عَلَى التَّوْحِيدِ وَوَقَفْنَا لِلْإِعْتِقَادِ الصَّحِيحِ وَالْإِخْلَاصِ وَالْعَمَلِ السَّيِّدِ.²⁷

Bâb-ı Sâlis: Tevhîdden mâ'adâ tenzîhât ya'nî sâ'ir sıfat-ı selbiyyenin beyânındadır

Vâcibü'l vücûd ganiyy-i mutlak ve min cemii'l vücûh müstağni-i ani'l gayr olduğundan etemm ve ekmel ve merâtib-i kemâlden a'lâ mertebede bulunduğu ve vücûb-ı zâtî ile ihtiyâc ve naks beynlerinde münâfât-ı zâhire olduğu beyândan müstağni [20] olup delîl ve bürhâna muhtaç olmadığı bu mukaddemât-ı müsellemler takdîm olunduktan sonra ma'lûm ola ki sâni²⁸-i 'âlem ki vâcibü'l vücûd hazretleridir. Cism ve cevher ve araz olmaktan münezzeh ve mukaddestir zîrâ ki bi'l ittifâk cism-i mürekkeb ve cüz'üne muhtaç ve cevher ferd-i cüz'-i cesim ve sağır ve hakîr ve araz-ı takavvum ve husûlünde cism ve cevhere müftekir ve muhtaçtır. Ve bunların mâhiyyet ve hakikatlerinin bu evsâfdan müfârakat ve huluvvu câ'iz olmadığı ve azhât ve zarûriyyâtından olduğundan vâcib-i tebâreke veteâlâ ve tekaddes hazretleri bu mezkûrâtta yani cism u cevher ve 'araz mâhiyyetlerinden birisinin tahtına dahil ve onun efrad ve mesadıkından olmak mümteni' ve muhâl olduğu onların mâhiyyet ve hakikat ve evsâf-ı lâzımelerinden nümâyân ve zâhir olmakla delîl-i âhar irâdına hâcet mess eylemez vâcib-i teâlâ hazretleri cism ve cismani olmak mümteni' ve muhâl olduğu sâbit ve muhakkak oldukda cism ve cismaninin havâss ve evsâf-ı mahsûsalarından dahi münezzeh ve mukaddes oldukları mütebeyyin ve müteyakkin olur. Zîrâ hâssa-i zi'l hâssadan infikâk ve müfârakat eylemez sâni'-i âlem ve vâcibü'l vücûd hazretleri bi'l farz havâss-ı [21] cism ve cismâniyetten bir şey ile muttasıf olur ise yani hulûl ve ittihâd ve zevâl ve intikâl ve vasf-ı hâdis ve tevellüd ve tenâsül ve zükûreten ve ünûseten ve ekl u şurb ve şekil ve miktar ve tenâhî ve tecezzî ve terekkeb ve mekân ve cihet ve üzerine cereyân-ı zamân ve tebeddül ve tagayyür ve elvân ve tuûm ve revâyih ve hareke ve sükûn ve âlâm ve eskâm ve kizb ve cehl ve bunların emsâli naks ve ihtiyâcî müş'ir olan evsâf ki havâs-ı cism ve cismâniyyâtından olduklarında irtiyâb ve iştibâh olunmaz. Sâni'-i 'âlem bi'l farz bu evsâfdan bir vasıf ile mevsûf olur ise cism u cismânî olmak lâzım gelir. Vâcib-i teâlâ hazretleri cism u cismanî olmak mümteni' ve

²⁶ “Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur, O tektir, ortağı yoktur. Mülk O’nundur, hamd O’nadır, O her şeye kadirdir.”

²⁷ “Allah Teâlâ bizi tevhid üzere sabit kılsın, doğru inanç, ihlas ve düzgün amelle muvaffak eylesin.”

²⁸ Yapan, işleyen, yapıcı. 2. yaradan, san'at eseri olarak meydana getiren. 3. (h.i.) : Allah.

muhâl olduğu ise ânifen takrîr ve tahkîk olundu. Sânî-i ‘âlem-i teâlâ şânuhu hazretlerinin fi’l cümle ihtiyâc ve noksân ve cism u cismânîyyetini müş’ir ve müvehhem olan eşyâ ve evsâfın küllisinden münezzeh ve müberrâ²⁹ olduğu takrîr-i sâbıktan müstebân ve delîl-i kat’i ile müsbet ve nümâyân oldukda cism ü cismânîyyeti ihâm eden âyât ve ehâdis-i zannîyyetü’delâlâtın yâhud ilmi vâcib-i teâlâ hazretlerine tefvîz ve tevakkuf ve sükût ile onlardan aslâ bahs u fahs olunmaz bu tarîk ahvat ve eslem [22] ve ‘ulemâ-i selef ‘indlerinde müselleme ve vech ü evcehdir veyahut âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfeler te’vîl-i sahîh ve tevcih-i vechiyye ile te’vîl ve tevcîh olunurlar zirâ ki edille te’âruz ettiğinde mehmâ-emken tevfiik lâzımdır. Delâ’il-i kat’iyyeler te’vile sâlih olmadığından edille-i zannîyyelerin tevcîhi ile tevfiik müvecceh ve mu’ayyen olur. ‘Ulemâ-i halef bu tarîki ihtiyâr ve ona zâhib olmuşlar.

ولكل وجهة هو موليها.³⁰

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ.³¹

Selef ve halef her ikisi mezheplerini bu âyet-i celîleden istinbât ve istihrâc etmişler lâkin cihet-i ahz ve istifâdelerinde tehâlûf vâki’ olmuştur.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ.³²

Bâb-ı Râbi’: Sıfat-ı sübûtiyye-i hakîkiyenin beyânında olup fusûl-i ‘adîdeye müştemildir.

Fasl-ı Evvel: Sıfat-ı zâ’idelerin alâ vechi’l-umûm isbâtının beyânındadır.

Sânî-i ‘âlem ve vâcib-i teâlâ hazretleri bi’l-ittifâk cümle simât-ı naksdan münezzeh [23] ve müberrâ olduğu misillü cemî’ sıfat-ı kemâl ile muttasıf olduğu dahi ‘âmme-i ‘ukalâ ‘indlerinde emr-i mecma’-i ‘aleyh ve kazâyâ-yı müsellemedendir ve ehl-i hakk yani Ehl-i sünnet ve’l cemâ’at ‘indinde sâni’-i ‘âlem-iteâlâ şânuhu hazretlerinin zât-ı mukaddesi üzerine zâ’ide ve onun ile kâ’ime yani ihtisâsü’n na’t bi’l men’ût vechi üzere zât-ı pâkine muhtassa ve mahsûsa olan sıfât-ı vücûdiyye-i kadime-i ‘ulyâları vardır. Yani vâcib-i teâlâ hazretleri dahi ilm-i sıfatı ile ‘âlim ve kudret sıfatı ile kâdir ve hayât sıfatı ile hayy vesâ’ir

²⁹ Müberrâ: Temize çıkmış, aklanmış.

³⁰ Meâli: “Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır.” (Bakara 2/148.)

³¹ Meâli: “Sana kitabı indiren O’dur. Ondan bir kısmı muhkem âyetlerdir ki kitabın anasıdır; diğerleri müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne aramak ve kendi yorumlarına göre tevîl etmek için onun müteşâbih kısımlarına uyarlar. Hâlbuki onun tevîlini Allah’tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar derler ki: ‘Biz ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır.’ Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.” (Âl-i İmrân 3/7.)

³² Meâli: “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğiltme, bize katından rahmet bağışla. Şüphesiz sen, çok bağışta bulunansın.” (Âl-i İmrân 3/8.)

sıfât-ı celîleleri dahi bu kıyâs üzeredir. Zîrâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri Kur’ân-ı ‘aziminde zât-ı mukaddesini bu sıfât-ı celîleler ile tavsîf ve bu elfâz-ı müştakkaları yani ‘âlim ve kâdir ve hayy ve mürîd ve semî’ ve basîr misillü sıfât-ı ‘ulyâları zât-ı akdes ve a’lâları üzerine âyât-ı kerîmelerinde mevâzi’-i kesîrede ıtlâk buyurmuşlar ve vasıftan yani gayr ile kâ’im olan ma’nâdan müştakk olan elfâzın yani ilm misillü vasıftan me’hûz olan ‘âlim misillü sıfat-ı müştakkanın zât üzerine ıtlâk ve zâtın o sıfât-ı müştakkalar ile ittisâfının me’haz-ı iştikâk olan vasfın mevsûf üzerine ziyâde olduğuna ve o vasıf ve ma’nânın bi’z-zarûre zât ile kıyâmete [24] şehâdet ve delâleti umûr-ı vâzihadandır ve erbâb-ı fehm ve idrâk ve fi’l cümle lisân-ı ‘Arab’a âşinâ olan zât ve bâ-husûs ehl-i lûgat üzerine bu emr-i mezkûr aslâ mestûr ve müştebeh olmadığından vâcib-i teâlâ hazretlerinin zât-ı pâki üzerine bu me’haz-ı iştikâk olan ilm ve sâ’ir sıfat-ı vücûdiyye-i kadîmelerin ziyâde olduğunu isbât için edille-i uhrâ ityânıyla itâle ve imlâl olunmayıp bu kadar ile iktifâ ve bu vech-i eshel üzerine iktisâr ve ihtisâr olundu. Bu sıfat-ı vücûdiyye-i kadîme-i zâide-i celîleler vâcib-i teâlâ hazretlerinin zât-ı ecell ve a’lâlarının ‘aynı olmadıkları misillü gayri dahi değildir. Zîrâ ki sıfat mevsûfun ‘aynı olmadığı eceliü’l bedîhâtta olduğundan beyândan müstağnîdir ve gayrı olmadıklarının beyânı budur ki ta’addüd-i kudemâ-i müteğâyire her ne kadar nefis-i emrde sâdık ise de lâkin batılı ihâm ettiği cihetten ehl-i hakk lafz-ı gayrın şey’den infikâk ve müfârakati câ’iz olan emr üzerine ıtlâk ve ihtisâsını ıstılâ’ etmişler. Tâ ki bu mahzûr ber-taraf ve mündefi’ yani ta’addüd-i kudemâ-i müteğâyireden ihtizâz ve ihâm-ı bâtıldan ictinap hâsıl ola. İttifâk irâ’e ve icmâ’-ı ‘ukalâ ile vâcib-i teâlâ hazretlerine hâlîku’l kırde ve’l hanâzîr ıtlâkından te’eddüben ihtirâz ve ictinap olduğu misillü [25]ve vech-i indifâ’ budur ki sâbıkan beyân olduğu üzere vâcib-i teâlâ hazretleri ganiyy-i mutlak ve min cemî’l vücûh gayrdan müstağni ve ihtiyâc-ı vücûb-ı zâtîye münâfi olduğundan cemî’ sıfat-ı kemâli muktezâ-yı zât-ı akdesi ve bu sıfat-ı kemâl ile ittisâfında müstakil ve müstağni zât-ı ecell ve a’lâları için kemâl-i mütevakkî’ yani hâdis olan kemâl-i muhâl ve sıfat-ı hakikiyyelerinin cümlesi kadîme olup zât-ı pâkinden infikâk ve müfârakatleri men’ ve muhâl olur zîrâ ki muktezâyü’z-zât bi’z-zarûre zâttan tehalluf eylemez. Lihâzâ ıslâh-ı mezkûre mebnî bu sıfat-ı kadîmelere vâcib-i teâlâ hazretlerinin gayrı ıtlâk olunmaz mutlaka ‘aynı ıtlâk olunmadığı misillü yani ‘alel’l ıtlak ‘aynı ıtlak olunmadığı gibi bu ıstılâh üzere gayri ıtlak olunmaz.

Fasl-ı Sâni: Kudretin beyânındadır.

Sâni’-i ‘âlem tebârek-i teâlâ ve tekaddes hazretleri icmâ ile kâdir-i muhtârdır. Yani ‘âlemin icâtı üzerine mütemekkin ve icât-ı ‘âlem ve terk-i icât dahi zât-ı ecell ve a’lâlarına nisbet-i müsâvîdir. ‘Âlemde te’sîr ve icât-ı ‘âlem vâcib-i teâlâ hazretlerinin muktezâ-yı

zât-ı mukaddesleri değildir ki mucib-i bizzât ola zîrâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri sâbıkda beyân olunduğu üzere bi'l-ittifâk [26] cemî'-i sıfât-ı kemâl ile muttasıf ve cümle simât-ı noksandan münezze ve müberrâdır ve 'âleme nisbet ihtiyâr dahi sıfat-ı kemâl ve icâp-ı sıfat noksan olduğunda aslâ iştibâh yoktur. Lihâzâ bu mezkûr olan mukaddeme-i ittifâkiyye-i yakiniyye fakat vâcib-i teâlâ hazretlerinin kâdir-i muhtâr olduğuna delîl-i vâfî ve bürhân-ı kâfî olup bu vechle sâbit ve muhakkak olur. Vâcib-i teâlâ hazretlerinin kâdir-i muhtâr olduğu muhakkak ettiğinde 'âlemin hudûsu dahi tebeyyün ve takarrur eyledi zîrâ ki fâ'il-i muhtârın eser-i mevcûdu hîn-i kast ve ihtiyârda ma'dûm ve lâ mahâlete kast ve ihtiyâr ile mesbûk olduğundan hudûsunda aslâ şekk ve şüphe olmaz bu vechle 'âlem-i cemî' eczâsıyla ve bi'l külliye hâdis olduğuna sâbit olup edille-i uhrâ irâdı ile bast-ı makâl ve itnâba hâcet olmadığından onlardan sarf-ı nazar olundu. Vâcib-i teâlâ hazretlerinin fâ'il-i muhtâr olduğuna delâlet eden âyât ve onun üzerine şehâdet eden nusûs dahi kesîredir.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: "إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ"³³

"إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ."³⁴

"يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ."³⁵

Ve bunların nezâ'iri âyât-ı celileler Kur'ân-ı âzimde ekser ve eşherdir ve sâni-i 'âlem tebâreke veteâlâ ve tekaddes hazretlerinin kudreti kâffe-i mümkinâta [27] şâmindir. Zîrâ ki sıfat-ı kudret muktezâ-yı zât-ı akdesleri ve zât-ı mukaddeslerinin cemî'-i mümkinâta nisbeti ale't-tesviyedir ve musahhah makdûriyet dahi cümle mümkinât beyninde müşterek olan vasf-ı imkândır. Zîrâ vücûb-ı zâtî ve imtinâ'-ı zâtî makdûriyyete münâfî ve te'sirden âbî ve mâni'dirler. Vâcib-i teâlâ hazretleri 'âlemi icât etmek ile bazı mümkinât üzerine kudreti zâhir ve sâbit oldukda sâ'ir mümkinât üzerine kudreti dahi tebeyyün ve tahakkuk eyledi. Ve illâ tercih bilâ müreccah ve dahi ulûhiyyete münâfî olan 'acz ve noksân lâzım gelir.

تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا.³⁶

Vâcib-i teâlâ hazretlerinin şümûl-i kudreti üzerine delâlet eden âyât-ı kerîmeler dahi Kur'ân-ı mecîdde eşher ve ezherdir.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: "إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ."³⁷

³³ Meâli: "Eğer Allah dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir." (el-Fâtır 35/16.)

³⁴ Meâli: "O'nun emri, bir şeyi (yaratmak) dileyince ona sadece "Ol!" demektir. O da hemen oluverir." (Yâsîn 36/82.)

³⁵ "Allah dilediğini yapar, dilediği hükmü verir."

³⁶ "Allah, onların yakıştırdıklarından çok yücedir."

³⁷ Meâli: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Şüphesiz Allah her şeye kadirdir." (Bakara 2/148.)"

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ.³⁸

وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.³⁹

أليس ذلك بقادرٍ على أن يحيى الموتى.⁴⁰

Ve bunların emsâli âyât-ı kerîmeler dahi Kur'ân-ı azimü's-şânda ekser ve ezherdir.

Fasl-ı Sâlis: İlmin beyânındadır.

Sânî'-i 'âlem tebâreke veteâlâ ve tekaddes hazretleri ittifâk-ı 'ukalâ ile 'âlimdir. Zirâ ki sâbıkda beyân olunduğu üzere vâcib-i teâlâ hazretleri fâ'il-i muhtârdır ve fâ'il-i muhtâr olan zâtın fi'li lâ muhâlete kast ve ihtiyâr [28] ile mesbûkdur. Yani fâ'il-i muhtar olan zât fi'l ettiğinde kast ve ihtiyâr ile fi'l eder ve kast ve ihtiyâr ile olan fi'l bi'z-zarûre fâ'ilin maksûd ve muhtarına ilmini ve onun yani fâ'ilinin âlim olmasını icâp ve iktizâ eder ve dahi vâcib-i teâlâ hazretleri halk ve ihdâs buyurdukları semâvât ve mâ-fihâ ve arzın ve mâ-aleyha misillü masnu'ât-ı 'acîbe ve nukûş-ı gayriye ve ef'âl-i müttekina ve âsâr-ı müstahsenelerde tefekkür olduğunda bi'z-zarûre bunların sâni'i 'âlim olup kemâl-i ilm ve hikmet ile bunları bu nemat-ı âcîb ve nizâm-ı bedî' üzere icât ve ihdâs etmiş olduğuna yakîn hâsıl olduğunda aslâ iştibâh olunmaz bu vech-i mezkûr ile vâcib-i teâlâ hazretlerinin âlim olduğu kat'an ve yakînen tahakkuk ve tebeyyün eyledi ve sâni'-i âlemin yani vâcib-i teâlâ hazretlerinin ilmi cemî' mefhûmât yani vâcib ve mümkün ve mümteni'nin cümlesini muhît ve kâffesine şamildir. Zirâ ki vâcib-i teâlâ hazretlerinin ilmi zât-ı mukaddeslerinin muktezâsı ve zât-ı pâkinin cemî' eşyâ ve mefhûmâta nisbeti 'ale's-seviye ve müsâvîdir ve mefhûmâtın cümlesi dahi müte'allık ilm olmaya kâbil ve sâlihtir. Li hâzâ mefhûmâtın bazısına cehl-i tercih bilâ müreccah ve vâcib-i teâlâ hazretleri üzerine muhâl olan naksı dahi müstelzem olduğundan vâcib-i teâlâ hazretlerinin ilmi cemî' mefhûmât aynı [29] ve gayrı ve külliyât ve cüz'ıyyâta şâmil ve cümlesini muhit olduğu sâbit ve muhakkak oldu. Ma'hâza edille-i nakliyye ve nasûs-ı kat'ıyyeler dahi Allahu Teâlâ'nın ilmi ile nâtıka ve 'umûm ve şumul ilmi üzerine şâhidedirler.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.⁴¹

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ.⁴²

لَا يَعْزُبُ عَنْ عِلْمِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ.⁴³

³⁸ Meâli: "Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerini yaratmaya kadir değil midir? Elbette kadirdir; O, yaratandır, bilendir." (Yâsîn 36/81.)

³⁹ Meâli: "Ve O, her şeye gücü yetendir." (el-Hadîd 57/2.)

⁴⁰ Meâli: "Bunları yaratanın ölüyü diriltmeye gücü yetmez mi?" (el-Kıyâme 75/40.)

⁴¹ Meâli: "Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (el-Bakara, 2/282)

⁴² Meâli: "O, gaybın ve görünenin bilicisidir." (el-En'âm, 6/73)

⁴³ Meâli: "O'nun ilminden zerre ağırlığınca bir şey bile gizli kalmaz." (Sebe', 34/3)

إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ.⁴⁴
يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يُغْلِبُونَ.⁴⁵

Bunların emsâl ve nezâ'iri kitâp-ı mecîdde kesretinden ta'dâd olunmaz.

Fasl-ı Râbî': Hayatın beyanındadır.

Sânî'-i 'âlem tebareke veteâlâ ve tekaddes hazretleri ittifâk-ı irâ'e ve icmâ'-ı 'ukalâ ile hayydır. Zirâ ki beyân-ı sâbıkdan müstebân olduğu üzere berâhin-i 'akliyye-i kat'iyye ve delâ'il-i nakliyye-i yakîniyyeler ile vâcib-i teâlâ hazretlerinin âlim ve kadîr olduğu sâbit ve mütehakkık oldu. Âlim ve kadîr olup 'âlemi bu nizâm-i ikmâl ve vech-i ecmel üzere icât ve ihdâs eden sâni'-iteâlâ şânuhu hayy olduğunda aslâ bir 'âkıl tevakkuf ve tereddüd eylemez ma'hâzâ bu hayât sıfatının hilâfı naks ve cümle nekâ'isden vâcib-i teâlâ hazretlerinin tenzih ve takdisi vâcibtir ve edille-i sem'iyye-i yakîniyye dahi bu matlabı tahkik ve tasdik eder.

قال الله تعالى: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ.⁴⁶
هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ.⁴⁷
وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ.⁴⁸

Kur'ân-ı 'azimü's-şânda bunların emsâli ekser ve eşherdir.

Fasl-ı Hâmis: İrâdenin beyanındadır. [30]

Sânî'-i âlem tebâreke veteâlâ ve tekaddes hazretleri mürîddir. İrâde-i ilm ve kudret sıfatlarından mâ'adâ bazı makdûrâtı bazısının üzerine tercih ve vakt-i mu'ayyene tahsis eden sıfat-ı kadime-i zâ'ididir. Zîrâ ilm ve kudretin cemî'-i makdûrât ve cümle evkâta nisbetleri zât-ı vâcibü'l vücudun nisbeti misillü 'ale's seviyedir. Müreccah⁴⁹ ve muhassas olmakla sâlih olmazlar ve sâ'ir sıfata dahi bi'z-zarûre gayrdır. Zirâ onlar dahi bi'l bedîhe müreccah ve muhassas olmazlar lâ mahâlete tercih ve tahsis eclinden bu sıfat-ı irâdeden labüdd ve lâzım olduğundan bu delil-i 'aklî ile sıfat-ı irâde tebeyyün ve tahakkuk eyledi. Ma'hâzâ edille-i nakliyye ve nusûs-ı kat'iyye dahi vâcib-i teâlâ hazretlerinin mürîd olduğuna delâlet ve şehâdet ederler.

قال الله تعالى: يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَكُمُ مَا يُرِيدُ.⁵⁰
فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ.⁵¹

⁴⁴ Meâli: "Şüphesiz O, gönüllerde olanı hakkıyla bilendir." (Âl-i İmrân, 3/119)

⁴⁵ Meâli: "Onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir." (en-Nahl, 16/19)

⁴⁶ Meâli: "Allah! O'ndan başka ilah yoktur; O, diri ve kâinatı ayakta tutandır." (el-Bakara, 2/255)

⁴⁷ Meâli: "O, diridir; O'ndan başka ilah yoktur." (el-Mü'min [Gâfir], 40/65)

⁴⁸ Meâli: "Bütün yüzler, diri ve kâinatı ayakta tutan Allah'a boyun eğmiştir." (Tâhâ, 20/111)

⁴⁹ Müreccah: Tercih edilen, üstün tutulan.

⁵⁰ Meâli: "Allah dilediğini yapar, dilediği hükmü verir." (el-Hac, 22/14)

⁵¹ Meâli: "O, dilediğini yapandır." (el-Burûc, 85/16)

Bu kabîl âyât-ı kerîmeler Kur'ân-ı mecîdde ekser ve eşherdir.

Fasl-ı Sâdis: Sem' ve basarın beyanındadır.

Vâcib-i teâlâ hazretleri semî' ve basîrdir ve sem' ve basar dahi sıfat-ı kadîme-i zâ'idirler. Zirâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri zât-ı ecell ve a'lâlarını Kur'ân-ı 'azîminde mevâzi'-i kesîrede bu sıfatlar ile tavsif edip zât-ı mukaddeslerine semî' ve basar ıtlak buyurmuşlar ve müştakkın bir zât üzerine [31] İtlâkı bi'z-zarûre ve lâ mahalete me'hâz-ı iştikâkın o zât ile kıyâmeti iktizâ eder ve bir zâtın me'hâz-ı iştikâk ile ittisâfsız müştak olan vasfın o zât üzerine ıtlâkı câ'iz değildir bu vechle sem' ve basarın dahi sıfat-ı zâ'ide oldukları tahakkuk ve tebeyyün eyledi. Lâkin vâcib-i teâlâ hazretlerinin sem' ve basarı ecsâm ve eşhâsda olduğu misillü âlet-i ma'rûfe ve kuvâ-yı cismâniyye ile değildir bu vech üzere i'tikâd ederiz ki bu sem' ve basar sıfatları ilm ve kudret sıfatları gibi sıfat-ı kadîme-i zâ'idirler. Mesmû'ât ve mubsırâta olan ta'allukları hâdistir ve ilme rücû' etmeyip mürâdif dahi olmadıkları erbâb-ı ma'nâ ve sâhib-i idrâk 'indinde mahfî ve müştebih değildir ve bu sem' ve basar sıfatlarına delâlet eden edille-i sem'iyye ekser ve ezher beyândan müstağnidirler.

Fasl-ı Sâbî': Tekvînün beyânındadır.

Vâcib-i teâlâ hazretlerinin hâlık-ı 'âlem ve mükevven eşyâ olduğu üzerine 'akl ve nakl tevâfuk ve ittifâk etmişler ve tekvîn dahi sıfat-ı kadîme-i zâ'idir. Zirâ ânîfen beyân olunduğu üzere bir zâtın me'hâz-ı iştikâk ile ittisâfsız müştakk olan vasfın o zât üzerine ıtlâkı sahîh değildir ve bu tekvîn sıfatı kudret ve irâde sıfatlarına mugâyirdir. Zirâ ki irâdenin eseri tahsîs ve ta'yîn ve kudretin eseri sıhhat-i icâtdır ve sıhhat-i icât bi'l fi'l vücûdu iktizâ etmediğinden bi'l fi'l [32] vücûdu icâp eden bir sıfat-ı hakîkiyyeden dahi lâzımdır ve tekvîn ise bu bi'l fi'l vücûdânın eseri olan sıfattan 'ibârettir ve ma'dûmu 'ademden vücûda ihrâc bu tekvîn sıfatı ile hâsıl olur. Bu sıfat tekvîn-i hayâta ta'alluk eder ise ihyâ ve mevte ta'alluk eder ise imâta ve surete ta'alluk eder ise tasvîr ve rızka ta'alluk eder ise terzîk tesmiye olunur. Sıfat-ı ef'âlin cümlesi tekvine râcî'dir. Ta'allûkun ta'addüd ve ihtilâfı ile isimler ta'addüd ve ihtilâf ederler ve tekvînün ta'alluku dahi kudretin ta'alluku misillü irâdenin ta'allukuna tâbî'dir. İcâb-ı mahzuru lâzım olmaz ve tekvîn sıfatı üzerine delâlet eden âyât-ı kerîmeler dahi ekser ve eşherdir.

Fasl-ı Sâmin: Sıfat-ı kelâmın beyanındadır.

⁵² Meâli: "Allah sizin için kolaylık ister; zorluk istemez." (el-Bakara, 2/185)

Vâcib-i teâlâ hazretleri icmâ'-ı meliyyîn ile mütekellimdir. Zirâ ki enbiyâ-i 'izâm ve rûsul-i kirâm salavâtullahiteâlâ ve selâmun 'aleyhim ecma'in cümlesi vâcib-i teâlâ hazretlerinin mütekellim olduğu üzerine icmâ' ve ittifâk edip vâcib-i teâlâ hazretleri âmir ve nâhî ve muhbir olduğundan ihbâr buyurdıkları tevâtür tarîki ile sabittir ve enbiyâ-yı 'aleyhimü's selâmın sübût-ı nübüvvetleri vâcib-i teâlâ hazretlerinin mütekellim olduğuna tevakkuf etmez ki mahzur lâzım ola. Zirâ ki enbiyâ-yı 'izâm 'aleyhimisselâm da'vâ-yı nübüvvet edip izhâr-ı mu'cize ettiklerinde sıdkları [33]

Zâhir ve nübüvvetleri sâbit olur. Sıfat kelâmın sübûtuna tevakkuf eylemez ve kelâm dahi sâ'ir sıfat-ı mezkûreler gibi sıfat-ı kadime-i zâ'ide ve vâcib-i teâlâ hazretlerinin zât-ı pâki ile kâ'imedir. Zirâ ki mirâren beyân olunduğu üzere müştakkın bir şey' üzerine ıtlâkı bi'z-zarûre me'haz-ı iştikâkın o şey' ile kıyâmını iktizâ eder.ve lâ mahâlete sıfat-ı kelâmın sübûtu olmaksızın tekellüm mümteni' ve muhâldir. Bu makâmda kelâmdan murât kelâm-ı nefsi'dir ve kelâm-ı nefsi zât-ı vâcib-i teâlâ ile kâ'im ve kadim olan bir ma'nâdan 'ibârettir ki ondan 'ibâret muhtelif-i hâdiseler ile ta'bîr olunur. Bu kırâ'at olunan kelâm-ı lafzî değildir. Zirâ kelâm-ı lafzî bi'l bedi'he hâdistir ve hâdisin zât-ı vâcib-i teâlâ ile kıyâmı lâ mahâlete mümteni'dir ve hurûf ve esvât cinsinden olup tilâvet ve kırâ'at ve ahkâm-ı şer'iyye üzerine delil olan kelâm-ı lafzi ve Kur'ân-ı ma'hûd dahi vâcib-i teâlâ hazretlerinin kelâmıdır. Mahlûk kelâmı değildir. Bu ma'nâ ile ki vâcib-i teâlâ hazretleri bizzât ve bilâ vâsıta onu icât ve inzâl edip kelâm-ı nefsi üzerine dall kılmıştır. Ve bu sıfat kelâm-ı ilm ve irâde sıfatlarına muğâyirdir. Zirâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri Ebû Cehil ve Ebû Leheb'e imân ile teklif ve emr [34] buyurdular. Ve lâ mahâlete onların imânını ilm ve irâde etmediler. Ve illâ cehlün ve aczün lâzım gelir. تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا⁵³

Ve kelâm-ı nefsi ki vâcib-i teâlâ hazretlerinin sıfat-ı kadîmelerindendir. 'Ulemâ-i ehl-i hakk onun istimâ'ının cevâz ve 'adem-i cevâzında ihtilâf etmişler. Şeyh Ebu'l Hasan Eş'ari ve ona tâbî' olanlar cevâzı ile kâ'il olmuşlar vâcib-i teâlâ hazretlerinin bilâ kemm ve lâ keyf. Rü'yeti câ'iz olduğu misillü kelâm-ı nefsinin dahi bilâ harf ve'l esvât istimâ'ı câ'iz olur demişler ve Şeyh Ebû Mansûr Mâturidî ve ona tâbî' olanlar 'adem-i cevâzına zâhib oldular tâ'ife-i evvelinin 'inde Mûsâ 'aleyhisselâm hîn-i mükâlemede bilâ vâsıta harf ve savt-ı kelâm-ı nefsiyi istimâ' eyledi ve fırka-i sâniyenin 'inde Mûsâ 'aleyhisselâm dahi sâ'ir enbiyâ-yı 'aleyhimüsselâm gibi kelâm-ı nefsiye delâlet eden kelâm-ı lafziyi istimâ' ettiler. Lâkin kitâp ve mülk vâsıtasıyla olmadığından ism-i kelîm

⁵³ Meâli: "Allah, onların söylediklerinden pek yücedir, yücelerin en yücesidir." (el-İsrâ, 17/43)

Mûsâ ‘aleyhisselâma tahsîs olundu. Sâ’ir enbiyâ-yı ‘aleyhimü’s-selâm kelâm-ı lafzîyi kitâp ve mülk vâsıtasıyla istimâ’ etmişler ve tarîk-i vahiy dahi kavlı-i evvele yani kelâm-ı nefsinin istimâ’ı câ’iz olduğuna binâ’en yâhud Cibril ‘aleyhisselâm bilâ vâsıta harf ve savt-ı kelâm-ı nefsiyi istimâ’ ve vâcib-i teâlâ hazretlerinin akdârı ile [35] Nebî ‘aleyhisselâm üzerine nüzûl ve kelâm-ı ezeliye delâlet eden elfâz ve ‘ibâre ile ona ihbâr-ı vechî ile hâsıl olmuştur veyahut vâcib-i teâlâ hazretleri meselâ levh-i mahfûzda kelâm-ı nefsiye delâlet eden elfâz üzerine dâll olan hatt ve nukûş icât edip Cebrâ’il ‘aleyhisselâm dahi bi akdarullahiteâlâ onları levhden kırâ’at ve resûlullah ‘aleyhi ve sellem üzerine nüzûl ve ona ihbâr tarîkiyle vâki’ olmuştur. Ve kavlı-i sâniyi yani ‘adem-i cevâza nazaran tarîk-i vahiy ancak vech-i sânidir ve ma’lûm ola ki vâcib-i teâlâ hazretleri inzâl buyurdıkları kitâbların cümlesi kelâmullahi teâlîdir kelâmullah ise sıfat-ı vâhide-i ezeliyyedir. Ta’addüd ve tefâvût nazm ve elfâz-ı dâlle hasebiyledir. Bu i’tibâr ile cemi’inden efdal Kur’ândır. Zirâ ki nazmı dahi mu’cizedir. Ba’dehu Tevrat’a ba’dehu İncil ba’dehu Zebûrdur. Vâcib-i teâlâ hazretleri bunları ve bunlardan mâ’adâ yüz suhuf dahi enbiyâ-i ‘izâm aleyhisselâm üzerlerine inzâl edip onlar da emr u nehy ve va’d u va’idini beyân buyurmuşlar cümlesine imân ederiz lâkin Kur’ân-ı azîmü’s-şân cümlesinden sonra hâtemü’l enbiyâ üzerine nâzil olduğundan sâ’ir kütübün bazı ahkâmı Kur’ân-ı ‘azîmü’s-şân ile nesh olunmuştur.

Bâb-ı Hâmis: Rû’yetullahiteâlâ ‘aklen câ’iz ve naklen vâcib olduğunun beyanındadır.

Rû’yete ilm üzerine zâ’id ve ilmden mâ’adâ bir hâlet-i inkişâfiyye ve hâsse-i basar ile idrâk ve inkişâf-ı tâmmeden ‘ibârettir. Zirâ ki bir şey’e ibtidâ görmezden mukaddem [36] had veyahut resm ile meselâ ilm hâsıl olup sâniyen o şey’e ibsâr ta’alluk ise yani göz ile görünüp müşâhede olunsa o halde inkişâf-ı tâmm hâsıl olur ve ilmin hâliyetinde husûlû ile berâber bi’z-zarûre hâliteyn beyninde fark olunur. Ve lâ mahâlete hîn-i ibsâr ve vakt-i müşâhededede ilmden zâ’id bir ma’nâ vâki’ olur ve bu zâ’id olan ma’nâ ve inkişâf-ı tâmm dahi rû’yettir ve bu ma’nânın ma’dûma ta’alluku mümteni’ ve mevcûdât-ı hâriciyyeye ‘ale’l-umûm ta’alluku câ’iz ve mümkündür. Zirâ ki eşâ’ire ‘indinde mevcûdât bâ sırruhâ ibtidâ ve bilâ vâsıta vâcib-i teâlâ hazretlerine müstenid ve esbâb-ı zâhiriyyeler şürût-ı ‘âdiyyedirler ki onların husûlû olmaksızın dahi icât mümkündür. Meselâ vâcib-i teâlâ hazretleri bir a’mâya bir senelik mesâfede ve bir muzlim ve târîk mahalde zerre gibi bir sağır şey’ irâ’e ve nâdire yani ateşde ibrâdı ve selcde yani karda ihrâkı halk etmeye kâdirdir ve fâ’il-i muhtardır ki vakt-i mu’ayyende bir mümkünü halk ve icât eder. Vakt-i âharda halk eylemez vaktinde husûlû mümkün olmak ile berâber:

يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ.⁵⁴

Takrir-i sâbıkdan müstebân olduğu üzere vâcib-i teâlâ hazretlerinin şân-ı ‘âfîlerinde mümkün ve mutasavver olmayan şürût-ı ‘âdiyyesiz bu rü’yet ve inkişâf-ı tâmmı zât-ı pâkine nisbet dahi [37] insanda meselâ halk ve ihdâsı câ’iz olduğu sâbit oldu yani bilâ-keyf bu rü’yet ve inkişâf-ı tâm vâcib-i teâlâ hazretlerinin zât-ı mukaddeslerine ta’alluk etmek ‘aklen câ’iz ve mümkün olduğu sâbit ve muhakkak oldu. Li hâzâ dâr-ı âhirette ve cennât-ı ‘âliyatta vâcib-i teâlâ hazretlerinin vukû’-ı rü’yetine delâlet eden nusûs-ı zâhire zâhirleri üzere haml olunmak lâzım ve vâcib olur. Zirâ mehmâ-emken nusûsun zâhirleri üzere hamlı vâcibtir. Edille-i sem’iyye ve nusûs-ı zâhireler icâp ve isbâtıyla yakinen i’tikâd ederiz ki vâcib-i teâlâ hazretleri dâr-ı âhirette cennât-ı ‘âliyyâtta mekândan cihetten mukabeleden ittisâl-i şu’âdan sübût-ı mesafeden irtisâm-ı suretten münezzeh ve müberrâ oldukları halde mü’minîn için mubsır ve mer’i olur. Yani Allahu Teâlâ hazretleri bilâ-keyf leyle-i bedrde kamer misillü mü’minlere inkişâf-ı tâmm ile münkeşif olup görünür. Nusûs-ı zâhire bu ma’nâyâ delâlet ve bu matlûb üzere şehâdet eder.

قال الله تبارك وتعالى وتقدس: وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ.⁵⁵

وقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ.⁵⁶

Bu ni’met-i ‘uzmâ ve sa’âdet-i kübrâ ile vâcib-i teâlâ hazretleri ‘ibâdetten mü’min ve muhsin olanları karîrû’l ‘ayn ve mesrûr eder.

رَزَقَنَا اللَّهُ تَعَالَى. آمِينَ.

كما قال الله تعالى: لِلَّذِينَ [38] أَحْسَنُوا الْحُسْنَى.⁵⁷

Ve ziyâdetu resûl-i ekrem sallallahu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri hüsnâyı cennet ve ziyâdeyi rü’yet ile tefsîr buyurmuşlar ve gayr-i muhsin hâ’ib ve hâsir ve mahrûm olur. Munkirîn üzerine:

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ.⁵⁸

âyet vâfiü’l hidâyeyi kırâ’at münâsip-i hâl ve muktezâ-yı makâm olur ki bu îhâm onlara mahallerini ifhâm ede. Bu şeref ile mü’minîn-i beşer müşerref oldukları misillü melâ’ike-i kirâm ve tâ’ife-i cündün mü’minîn dahi müşerref olmaları muhtâr-ı ‘ulemâ-i a’lâm ve fuzalâ-i fihâm rahimehumullahteâlâ rahmeten vâsi’aten olup ona zâhib olmuşlar. Allahu

⁵⁴ Meâli: “Allah dilediğini yapar, dilediği gibi hükmeder. O yaptığından sorulmaz, onlar ise sorguya çekilirler.” (el-Enbiyâ, 21/23)

⁵⁵ Meâli: “O gün birtakım yüzler vardır ki parlaktır; Rablerine bakmaktadırlar.” (el-Kıyâme, 75/22–23)

⁵⁶ Anlamı: “Rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz.” Buhârî, *Sahih*, “Mevâkît”, 595; “Tevhid”, 7434.

⁵⁷ Meâli: “Güzel davrananlara (iyilik edenlere) en güzel karşılık vardır.” (Yûnus, 10/26)

⁵⁸ Meâli: “Hayır! Şüphesiz onlar, o gün Rablerinden perdelenmiş olacaklardır.” (el-Mutaffifîn, 83/15)

Teâlâ a'lem vâcib-i teâlâ hazretlerinin dünyâda rü'yeti Resûl-i Ekrem nebiyy-i muhterem efendimiz sallallahu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri ile Musâ 'aleyhisselâmdan gayrî bir ferd için bi'l-ittifâk vâki' olmamıştır ve bunlar için vukû'unda dahi 'ulemâ ihtilâf etmişler essah olan Musâ 'aleyhisselâmın 'adem-i rü'yeti ve efendimiz sallallahu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin rü'yetidir. Resûl-i Ekrem nebiyy-i muhterem sallallahu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri leyle-i Mi'râc'da bir makâmda ki ondan gayri bir mahlûk o makâma vâsıl olmamıştır. Vâcib-i teâlâ hazretlerini bu baş gözü ile görmüştür. Essah olan rivâyet budur ve rivâyet-i âhârî kalp gözüyle görmüştür ve rivâyet-i sâlisede rü'yet efendimiz sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretleri için iki def'a vâki' olmuştur. Bir def'a da baş gözüyle ve bir def'a da [39] kalp gözüyle görmüştür bu rivâyet sâhibleri rivâyeteyn beyninde tehâlûf yoktur demişler. Ehâd-ı nâsdan bir şahıs hâlet-i yakazada vâcib'iteâlâ hazretlerinin rü'yetini iddi'â eder ise bi'l ittifâk mücerred-i hayâl bâtıldır. 'Ulemâlar küfründen ihtilâf etmişler zirâ hadîs-i şerîfte vârid olmuştur ki:

وَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَنْ يَرَى أَحَدٌ مِنْكُمْ رَبَّهُ حَتَّى يَمُوتَ.⁵⁹

Yani ma'lûmunuz olsun ki sizden bir ehadd vâcib-i teâlâ hazretlerini ölünceye kadar görmez li hâzâ vâcib-i teâlâ hazretlerinin dünyâda rü'yeti enbiyâ-yı 'aleyhisselâmdan gayri ehâd-ı nâs için 'aklen câ'iz ise de naklen câ'iz değildir. Lâkin vâcib-i teâlâ hazretlerinin menâmda rü'yetinin cevâzında 'ulemâ beyninde nizâ' ve hilâf-ı vâki' olmuştur. Zirâ rü'yâ hakikaten rü'yet değildir.

Bâb-ı Sâdis: Vâcib-i teâlâ hazretlerinin ef'âl ve âsârının beyanındadır. Bu bâb dahi fusûl-i 'adîdeye müstemildir.

Fasl-ı Evvel: Ef'âl-i 'ibâd-ı ihtiyâriyyeler dahi vâcib-i teâlâ hazretlerinin mahlûku olduğunun beyanındadır.

Malûm ola ki ef'âl-i 'ibâdın ihtiyâriyyeleri dahi gayri ihtiyâriyyeleri misillü vâcib-i teâlâ hazretlerinin mahlûkudur. Onlarda kudret-i 'ibâdın aslâ te'eyyüdü yoktur. Lâkin ma'hâzâ ihtiyârî ile gayr-i ihtiyârî beyninde fark mevcûd ve vâki'dir. Zirâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri 'abdde irâde sıfatı dahi halk etmiştir. Ve ef'âl-i ihtiyâriyyelerde 'âdetullahiteâlâ bu vech ile cârî olmuştur ki 'abd irâdesini [40] bir fi'le sarf eder ise vâcib-i teâlâ hazretleri dahi ol fi'ili halk eder. Ve illâ yani 'abd irâdesini ol fi'ile sarf etmez ise vâcib-i teâlâ hazretleri dahi halk eylemez. Bu sarf-ı irâde 'abdin sun'u ve kesb ismiyle müsemmadır. Bu takrîrden müstefâd olduğu üzere ehl-i hakk 'indinde ef'âl-i 'ibâd-ı ihtiyâriyye vâcib-i

⁵⁹ Müslim, *Sahih*, "Kitâbü'l-Fiten", 2931; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 5, 252.

teâlâ hazretlerinin halkı ve ‘abdin kesbi ile hâsıldır. Bu mezhep ehl-i hâkk üzere ef’âl-i ihtiyâriyyede vâcib-i teâlâ hazretlerinin min haysü’l halk ve ‘abdin dahi min haysü’l kesb medhali olduğundan tavassut ve emrun beyne emreyn olup cebr ve tefvîz dahi lâzım gelmez. Bu tedkîkin vechi budur ki ef’âl-i ihtiyâriyye ile ef’âl-i gayr-i ihtiyâriyye beyninde fark zarûrî olduğu ef’âl-i ihtiyâriyyede ‘abdin medhali olduğunu iktizâ ve onun sun’u olduğunu îmâ ve iş’âr eder. Ve edille-i sem’iyye ve nusûs-ı zâhire dahi Allahu Teâlâ hazretlerinin mahlûku olduğunu icâp ve iktizâ eder.

قال الله تبارك وتعالى وتقدس: وَاللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ.⁶⁰

هُوَ اللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ.⁶¹

Li-hâzâ vâcib-i teâlâ hazretleri hâlık ve ‘abd kâsib olduğunu ihtiyâr ile delileyn beynini cem’ ve tevfiğ ve kat’ ve def’-i münâfât olundu. Kesb ki sarf-ı irâde ve tasmîm-i ‘azmden ‘ibârettir emr-i i’tibârî olup hâricde [41] mevcût olmadığından onun ‘abdin sun’u olduğu vâcib-i teâlâ hazretlerinin hâlık-ı külli şey’in olduğuna münâkız ve bu kâ’ideye münâfî olmaz. Zirâ ki şey’den murât mevcût hâricdir. Ma’dûm ve emr-i i’tbârî müte’allık icât olmaya kâbil ve sâlih değildir. Zirâ ki müte’allık icât olan şey’ lâ mahâlete hâricde mevcût olur. Bu ef’âl-i ‘ibâd-ı ihtiyâriyye ‘abdin mahlûku olmadığına delîl-i naklî kâ’im olduğu misillü delîl-i ‘aklî dahi vâki’dır. Zirâ fâ’il-i muhtârın fi’ili kast ve ihtiyâr ile hâsıldır ve kast ve ihtiyâr ile olan fi’l dahi bi’z-zarûre fâ’ilin maksûduna ilmini iktizâ eder ve ‘abdin tefâsil-i ef’âline ‘adem-i ittılâ’ı muhakkık olmakla hâlık ve fâ’il-i muhtâr olmadığı tebeyyün ve tahakkuk eyledi ve bu ef’âlde ‘abdin medhali olduğu dahi zarûrî olduğundan mezhep-i ehl-i hakk sâbit olup matlûb-ı tamâma hâsıl oldu.

Fasl-ı Sâni: Vâcib-i teâlâ hazretleri mümkinât-ı mevcûdeyi mürîd ve gayret-i mevcûdeyi gayr-i mürîd olduğunun beyânındadır.

Mümkinât-ı mevcûde yani ‘âlem cemî’ eczâsıyla hayr ve şerr ve imân ve küfr ve tâ’at ve ma’siyet cümlesi vâcib-i teâlâ hazretlerinin irâdesiyle hâsıl ve vâki’dır. Zirâ ki sâbıkan beyân olduğu üzere vâcib-i teâlâ hazretleri fâ’il-i muhtâr ve hâlık-ı külli eşyâdır ve fâ’il-i muhtârın [42] fi’ili bilâ şüphe kast ve irâde ile mesbûk olduğundan vâcib-i teâlâ hazretlerinin cemi’ mevcûdatı mürîd olduğu sâbit ve muhakkak olur lâkin küfr ve ‘isyâna râzı olmaz.

وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ.⁶²

⁶⁰ Meâli: “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” (ez-Zümer, 39/62)

⁶¹ Meâli: “Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.” (es-Sâffât, 37/96)

⁶² Meâli: “(Allah) kulları için inkârı razı olmaz.” (ez-Zümer, 39/7)

Zirâ ki rızâ ‘adem i’tirâzdan ‘ibârettir. Küfr ve ‘isyân üzere i’tirâz ve ‘azap ve ‘ikâb olduğuna âyât-ı ‘adîde ve nusûs kesîre delâlet ve şehâdet eder ve bunların inkârı yani küfr ve ma’âsiyi inkâr ve mahall ve kâsibine yani ‘abde nazarandır. Fâ’il ve hâlıkına yani vâcib-i teâlâ hazretlerine nazaran değildir. Rızâ bunun ‘aksi üzeredir. Gaflet olunmaya.

مَنْ يُشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.⁶³

Ve mümkinât-ı ma’dûmenin vâcib-i teâlâ hazretleri vücûtlarını irâde etmemiştir. Ve illâ vâcib-i teâlâ hazretleri üzerine muhâl olan ‘acz lâzım gelir.

تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا.⁶⁴

Hadis-i şerîf dahi bu matlab üzere delîl-i vâfî ve bürhân-ı kâfîdir.

Fasl-ı Sâlis: Hüsn ve kubhun beyânındadır.

Hüsn ve kubh ma’ânî-i selâse üzerine ıtlâk ve isti’mâl olunur. Evveli sıfat kemâl ve sıfat noksan ve ikinci muvâfakat-ı garaz ve muhâlefet-i garaz bu ma’ânî-i sânen maslahat ve mefsedet ile dahi ta’bîr olunur. Bu iki ma’nâ şer’-i şerîfe tevakkuf etmeyip [43] ‘akl ile idrâk olunduklarında aslâ ihtilâf yoktur. Ma’ânî-i sâlis hüsn-i fi’ilin dünyâda müte’allık-ı medh ve ahirette müte’allık-ı sevâp ve kubh-ı fi’ilin dünyâda müte’allık-ı zemm ve ahirette müte’allık-ı ‘ikâb olduğundan ‘ibârettir. Bu ma’nâ eşâ’ire ‘indinde şer’idir ‘aklî değildir. Zirâ sevâp ve ‘ikâbın idrâkinden ‘akl kâsırdır. Ef’âl-i ‘ibâddan kubh şer’an ondan nehy olunan fi’il ve hüsn ondan nehy olunmayan fi’ildir. Bu tefsîr üzere vâcib ve mendûb ve mübâh ve hasen ve harâm ve mekrûh ve kabîh olur. Ve ef’âllahiteâlâ bi’l ittifâk hasendir. Lâkin mâ mâ yahmedu ‘alâ fi’ilihi ma’nâsı üzere vâcib-i teâlâ hazretlerinden aslâ bir fi’il-i kabîh olmaz zirâ vâcib-i teâlâ hazretlerinin fevkinde hâkim yoktur ki onu bir fi’ilden nehy etmek ile ol fi’il kabîh ola ve vâcib-i teâlâ hazretleri üzerine bir şey’ dahi vâcib değildir. Zirâ hâkim mûcibsiz vücûb mümteni’ ve muhaldır vâcib-i teâlâ hazretlerinin fevkinde hâkimin vücûdu muhâl olduğundan üzerine bir şey’in vücûbu dahi mümteni’ ve muhaldır bu takrîr ve tahrîrden lütf ve aslah ve âlâm üzerine ‘ivaz ve sevâp ve ‘ikâb misillü eşyâdan bir şey’ Allahu teâlâ üzerine vâcib olmadığı sâbit ve zâhir olur. Sevâb Allahu teâlâ hazretlerinin fazlı ve ‘ikâbullahi teâlâ hazretlerinin ‘adli iledir. Vâcib-i teâlâ hazretleri hâkim-i mutlaktır. [44]

Lehû’l hükm ya’terizu ve lâ ya’terizu aleyhi. Yani vâcib-i teâlâ hazretleri i’tirâz eder ve onun üzerine aslâ i’tirâz olunmaz.

⁶³ Meâli: “Allah dilediğini saptırır, dilediğini de dosdoğru yola iletir.” (el-En’âm, 6/39)

⁶⁴ Meâli: “Allah, onların söylediklerinden çok yücedir, yücelerin en yücesidir.” (el-İsrâ, 17/43)

“يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ.”⁶⁵

Ve Allah teâlâ hazretleri ahkemü'l hakimîn ve a'lemü'l 'âlemîn ve akdarü'l kâdirîndir. Üzerine hüküm ve ikrâh olmaktan ve cehl ve 'acizden müberrâ ve zulm ve cevr ve bir şey'i mevzi'nin gayrinde vaz' ve ityândan münezzeh ve mu'arrâdır. Ve illâ ikrâh veyahut cehl veyahut 'aciz ve noksân lâzım gelir.

تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا.⁶⁶

Fasl-ı Râbî: Ef'âlullahi mu'alleletün bi'l ağrâz olmadığının beyânındadır.

Ef'âlullahiteâlâ hüküm ve mesâlih ve münâfi' lâ tu'addü ve lâ tuhsâ'ya şâmildir ki onların ihâta ve idrâkinden 'akl kâsırdır. Li hâzâ ef'âlullahi abesten münezzeh ve müberrâdır. Zirâ ki 'abes fâ'ideden hâlî olan fi'ile ıtlâk olunur. Ef'âlullah ise ânifen beyân olunduğu üzere fevâ'id-i gayr-i mahsûraya müştemildir. Ma'hazâ ef'âlullah-iteâlâ mu'alleletün bi'l ağrâz⁶⁷ değildir. Zirâ ki ol ef'âlin rûchân ve evleviyet ve hayr ve menfa'ati mahlûkâta 'âiddir. Onlardan vâcib-i teâlâ hazretlerine aslâ ve kat'â bir nef' hâsıl ve râcî değildir. Vâcib-i teâlâyâ nazaran onların vücûdu ile 'ademi müsâvîdir ve illâ vâcib-i teâlâ hazretlerinin şe'ninde muhâl olan emr yani bizzât noksan ve istikmâl [45]

Bi'l gayr lâzım gelir. Vâcib-i teâlâ hazretleri noksân ve kemâl-i mütevakki'dan münezzeh ve mukaddestir. Bu takrîrden müstebân oldu ki ol mesâlih vâcib-i teâlâ hazretlerine nisbet esbâb-ı bâ'ise ve 'alel-i mukteziyye değildir. Lihâzâ ef'âlullah mu'alleletün bi'l ağrâz olduğunu müş'ir olan âyât ve ehâdis ve nusûs-ı zâhireler hüküm ve mesâlihe sarf olunup 'alel ve ağrâza haml olunmaz ve aslâ mahzûr ve fesât lâzım gelmez ve fâ'ide-i teklîf beyne'l halâ'ik muhsin ve müseyyi'den imtiyâz ve kat'-ı a'zâr ve itmâm-ı hüccettir.

لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ.⁶⁸

Ve teklif mâ lâ yutâkkın. 'Aklen cevâzında ihtilâf olunmuş ise de naklen 'adem-i vuku'unda ihtilâf ve nizâ' yoktur.

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا.⁶⁹

Zirâ hikmet ve maslahat ve fazl ve merham münâfidir.

Fasl-ı Hâmis: Ecel ve rızık ve esmâullah-ı tevfiikiye olduğunun beyânındadır.

⁶⁵ Meâli: “O, yaptığından sorgulanmaz; onlar ise sorgulanırlar.” (el-Enbiyâ, 21/23)

⁶⁶ Meâli: “Allah, onların söylediklerinden çok yücedir, yücelerin en yücesidir.” (el-İsrâ, 17/43)

⁶⁷ Ağrâz: Garazla sakat, eksik gösterilmiş.

⁶⁸ Meâli: “(Peygamberler) geldikten sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın diye.” (en-Nisâ, 4/165)

⁶⁹ Meâli: “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemeyiz.” (el-Bakara, 2/286)

Ecel ol vakitten ‘ibârettir ki vâcib-i teâlâ hazretleri meselâ insanın mevtini ol vakitte takdîr ve onun ol vakitte mevtine Allahüteâlânın ilm-i ezelîsi ta’alluk ede. Ecel ki bu vakit ma’iyyetinden ‘ibârettir vâhiddir. Tekaddüm ve te’ehhür ihtimâli yoktur. Ve nass-ı celîl:

إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَحْزِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ.⁷⁰

Bu matlûb üzerine delîl vâzıhtır. [46]

Rızık lügatte hazz ve nasip manâsınadır ve ıstılâh-ı bazıda rızık ol şey’den ‘ibârettir ki vâcib-i te’ hazretleri onu hayvanâta sevk ve hayvanât dahi onu ekl ve onun ile tagazzî ve tefekküh eder. Bu tefsîr üzere rızık me’kûlâta mahsûstur ve ıstılâh bazı âhârda ol şey’den ‘ibârettir ki vâcib-i teâlâ hazretleri onu hayvanâta sevk ve hayvanât dahi onun ile intifâ’ ve ta’ayyüş ederler. Bu tefsîr üzere rızık me’kûlât ve meşrûbât ve melbûsât ve evlâd ve ilm ve ‘amelin cümlesine şâmilidir. Bu takrîrden müstefâd ve müstebân oldu ki rızık lügaten ve ‘örfen helâle ıtlâk olunduğu gibi harâma dahi ıtlâk olunur ve her şahıs kendi rızıkını ekl ve onun ile intifâ eder ve bir şahıs şahs-ı âharın rızıkını ekl ve onun ile intifâ’ etmez. Esmâullahiteâlâ tevfiykiyyedir. Yani ıtlakı izn-i şer’-i şerîfe mevkûftur. Her isim ki vâcib-i teâlâ hazretleri üzere onun ıtlakı Kur’ân-ı ‘azîmüşşân ve hadîs-i şerîfte vârid olmamıştır. Vâcib-i teâlâ üzerine onun ıtlakı ihtiyâten câ’iz değildir. Mebâd ona emr-i bâtıl ve fesâdı ihâm ede ve ‘akl-ı kâsırımız onun idrâkinden kâsır ola lâkin bu izn-i şer’e tevakkuf [47] sıfât ve ef’âlden me’hûz olan esmâdadır. Esmâ a’lâmda değildir. Zirâ ki her lügatte esmâ a’lâmın Allahu Teâlâya ıtlakı sahîh olduğu mecmu’un ‘aleyh ve bi’l-ittifâk câ’izdir. İzn-i şer’e mevkûf değildir.

Makâle-i Sâniye: Nübüvvet ve nübüvvete ta’alluk eden eşyâ beyânında olup ebvâb-ı ‘adîdeye müstemildir.

Bâb-ı Evvel: Nübüvvet ve nübüvvetin tevâbi’i beyânında ve fusûl-i ‘adîdeye şâmilidir.

Fasl-ı Evvel: Nebînin ta’rîf ve tavsîf ve nübüvvetin hakikat ve tahkîkinin beyânındadır.

Nebî bir insandır ki vâcib-i te’âlâ hazretleri onu halka ba’s ve irsâl buyurdu. Ahkâm-ı şer’iyyeyi onlara tebliğ ve ta’lîm için ve resûl bazen nebîye mürâdif ıtlâk ve isti’mâl olunur ve bazen kitâp veyahut şer’iat-ı mahsûsası olan nebîye tahsîs ve fakat onda is’timâl ve ona ıtlâk olunur. Nübüvvet vâcib-i teâlâ hazretlerinin ‘indinden bir ni’met-i

⁷⁰ Meâli: “Ecelleri geldiğinde ne bir saat geciktirebilirler ne de öne alabilirler.” (el-A’râf, 7/34)

‘uzmâ ve sa’âdet-i kübrâ ve rahmet-i mevhîbet-i ilâhiyedir ki mücerred irâde-i ‘aliyyesine menûn ve mu’allaktır. ‘İbâdından bazısına onun ile in’âm ve ikrâm ve ihsân edip memnûn ve müşerref eder yahtahtassu bi rahmetihi men yeşâ’u isti’dâd-ı zatî ve tasfiye ve riyâzât ve mücâhedât ve bu kabîl eşyâya tevakkufu yoktur. Zirâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri كل شيء ve fâ’il-i muhtârdır. Mahz-ı ihtiyârî ile bazı ‘ibâdâtı vahiy ve mu’cize ve irsâl-i [48]

Melek ve inzâl-i kitâp ile tahsîs eder ve bunların cümlesi mümkünât ve makdûrât efrâdındandır ki vâcib-i teâlâ hazretleri bilâ vâsita onlar da mü’essir ve irâde-i ‘aliyyesi onların tahsîlinde kâfidir.

اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ.⁷¹

Ma’lûm ola ki insan emr-i ma’âdinde enbiyâya muhtaç oldukları misillü emr-i ma’âşinde dahi enbiyâ-yı ‘aleyhisselâm ihtiyâcları zâhirdir. Zirâ ba’s-ı enbiyâ ve irsâl-i rusul ve inzâl-i kütüpte hükm ve mesâlih ve fevâ’id lâ tu’addu ve lâ tuhsâ vardır. Ez-cümle vücûd-ı bârî-iteâlâ-yı şâ’nuhu ve ‘azze ismühü ve onun ilm ve kudreti gibi ‘akl ma’rifetiyle müstakil olan eşyâda ‘aklın nakl ile te’eyyüd ve te’âzudu ve kelâm ve rü’yet ve mi’âd-ı cismânî misillü ‘akıl onun ma’rifetiyle müstakil olmadığı eşyâda ‘âmme-i nâs onların ilmini enbiyâ-yı ‘izâm ‘aleyhisselâmdan ahz ve istifâde etmeleri ve tekâmîl-i nüfus-ı beşeriyye ve beyân-ı münâfi’ ve muzârr-ı agziye ve edviye ve ta’lîm-i sanâyi’ ve ahlâk-ı fâzıla ve siyâset-i kâmile ve ihbâr-ı sevâp ve ‘ikâb bunlar ve bunların emsâli fevâ’id ki ma’âş ve mi’âdda nev’-i insanın ‘ayn salâhı ve nizâm ve intizâmı medhal-i tammeleri vardır. Bi’set-i enbiyâ-yı ‘aleyhisselâm ve irsâl-i rusul ve inzâl-i kütübsüz tekâmîl ve tamâm olmaz ve dahi insan medenî-i bi’t tabî’dir. Yani emr-i ta’ayyüşünde eşyâ-yı kesîreye muhtaç olduğundan [49]

İntizâm-ı umuru ictimâ’ ve yekdiğere mu’âvenet ve mu’âvazaya mevkûfdur. Zirâ ki şahs-ı vâhid gıdâ ve libâs ve mesken ve sâ’ir umûr-ı zarûriyyelerini tahsile muktedir değildir. Bi’l farz kâdir olsa bile su’ûbet ve meşakkat-i ‘azîme ile olduğunda şekk ve iştibâh yoktur. Mu’âvenet ve müşâreket ve mu’âvaza ile oldukça lâ mahâlete sehl ve insan olan vech ile müyesser ve makdûr olur ve her şahıs bir san’ata meşgul ve onun ile ta’ayyüş ve iktifâ eder ve bu mu’âvenet ve mu’âmele ve mu’âvaza ve bu ictimâ’ın nizâm ve intizâmı dahi ‘adle tevakkuf edip ‘adâletsiz müyesser ve hâsıl olmaz zirâ her şahıs matlubunu tahsil ve menfa’atını iştihâ ve müsâhim ve mezâhimine cevr ü cefâ ve cebr ü kahr edip tenâzu’ ve tekâtül ve herc ü merc vâki’ ve bu emr-i ictimâ’ ve ittifâk ve nizâm ve intizâm muhtell ve fâsid olur ve bu ‘adli hıfz u mu’âmeleye ri’âyet için ilm-i şerî’at ve

⁷¹Meâlî: “Allah, risâletini (peygamberliğini) nereye (kime) vereceğini en iyi bilendir.” (el-En’âm, 6/124)

kavâ'id-i fıkhiyye ve kavânin-i külliyye hâcet-i mess eylediğinden vâcib-i teâlâ hazretleri vaz'-ı şeri'at ve inzâl-i vahy ve kitâp buyurdular. Zirâ havâdis ve vekâyî'-i gayr-i mütenâhî olduğundan her cüz'ünün bi husûsihi hükmünü beyân-ı müte'azzir ve gayr-i mümkündür. Havâdis oldukça hükümleri şer'-i şerîften istinbât ve ahz olunur bu şeri'ati beyân ve ta'lîm-i ahkâm için bir şâri' ve muhbirden lâzımdır ki [50] âyât-ı zâhire ve mu'cizât-ı bâhire ile muhtass ve mümtâz ola tâ ki sâdık ile kâzib beyninde fark hâsıl ve onun emr ü nehyi ve haberi vâcib-i teâlâ canibinden olduğu sâbit ve mütehakkık olup nâs onun da'vetine icâbet ve itâ'atine râğbet edeler ve 'âsiye 'ikâb ile va'id ve muti'a sevâp ile va'd etmek ile her şahıs hükm-i şer'-i şerîfe râzı olup âhara zulm ve cevr ve bu emr-i ictimâ' ve intizâmı ifsâd ve muhtell etmeyeler nebî dahi bu şâri'-i mevsûfdan 'ibârettir. Fâ'ide-i bi'set-i enbiyâ-yı 'aleyhimü'sselâm tebliğ-i şeri'at ve izâh-ı mahaccet ve ikâme-i hüccet ve kat'-ı a'zâr ve intizâm-ı emr-i ma'âş ve miâd olduğu zâhir ve mübeyyin ve muhakkak oldu.

لَئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ.⁷²

Fasl-ı Sâni: Mu'cizenin beyânındadır.

Mu'cize lügatte kudret mukâbili olan 'aczden me'hûzdur ve ıstılahda emr-i hârikulade makrûn-ı bi't tahaddî ma' 'ademü'l mu'ârazatün musaddakü'n li'n-nebî ellezî tahaddî bihâ yani 'adetâ muhâlif bir emirdir ki da'vâ-yı nübüvvet eden şahsın yedinde zâhir olup şahs-ı âhardan ona mu'âraza müyesser olmaz. Müdde'i olan zâtı tasdîk ve 'adem-i tekzîb şartıyla bu ta'rîfde [51] 'âdete muhâlif kaydı vâcib-i teâlâ hazretlerinin fi'li olduğu tahakkuk edip nübüvvet da'vâsı eden şahsı vâcib-i teâlânın tasdîki olduğu zâhir olmak için tahaddîye mukârenet kaydı kerâmet ve sâ'ir aksâm-ı havârıktan imtiyâz için ve 'ademü'l mu'âraza kaydı sihr u şa'bededen imtiyâz içindir ve dahi hakikat-ı i'câz 'adem-i mu'ârazadır ve tasdîk kaydı cemâd nutk edip müdde'îyi tekzîb misillü hârikten ihtirâz içindir. Ma'lûm ola ki hârik-i 'âde altı kısımdır. Evveli mu'cizedir ki tefsîr ve beyân olundu. İkinci irhâ ki sadr-ı zaman-ı bi'sete karîb vâkî' olur. Nebîden sâdır olmak bunda şart değildir. Üçüncü kerâmettir ki 'ârif-i billah ve evliyâullahdan sâdır olur. Dördüncü ma'ûnedir ki âfet ve mihnet ve belâ ve meşakkatten halâs için 'avâm-ı müslimînden sâdır olur. Beşinci istidrâcdır ki kâfir ve fâcirden maksûduna muvâfık sâdır olur. Altıncı ihânettir ki kâfir ve fâcirden garaz ve murâtına muhâlif sâdır olur.

⁷² Meâli: "(Peygamberler) geldikten sonra, insanların Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın diye." (en-Nisâ, 4/165)

Müseyleme-i Kezzâb'ın ⁷³ "خَرَّاهُ اللَّهُ وَلَعَنَهُ اللَّهُ تَعَالَى" sıhhat için hîn-i du'âsında a'verin 'ayn-ı sahîhası [52] dahi zâhib olup fâkidü'l 'ayneyn olduğu misillü nübüvvette isti'dâd şart olmadığı gibi izhâr-ı mu'cize dahi isti'dâd-ı şart değildir. Ve bu mu'cizenin sıdk-ı nebî ve sıdk-ı resûl üzerine delâleti eşâ'ire 'indinde cerrî âdât tarîkiyledir yani zuhûr-ı mu'cize nebînin sıdkına ilmi ifâde eder ve ifâdesi zarûre-i 'âdiyye ile vâki' olur. Zirâ kâzibin yedinde mu'cizenin halkı 'aklen mümkün ise de 'âdeten müntefidir ve 'âdetullahiteâlâ dahi bu vech ile cârîdir ki mu'cizenin 'akabinde yani mu'cizede nazarın 'akabinde resûlün sıdkına ilmi halk eder. Adem-i halk-ı 'ukalâ câ'iz ise de zirâ hârik-i âde câ'iz ve vâki'dir.

Fasl-ı Sâlis: Efendimiz sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretlerinin nübüvveti ve efdal-i enbiyâ olduğunun beyânındadır.

Efendimiz sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretleri resûl-i ber-hakk ve efdal-i rusul-i kirâmdır. Zirâ ki resûl-i Ekrem ve nebiyy-i muhterem sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretleri da'vâ-yı nübüvvet edip Kur'ân-ı 'azîmü's şânı 'alâ vechi'l i'câz ityân ve halkı tâ'at-ı hâlîka da'vet ve 'isyândan men' ettiği tevâtüren sâbittir. [53]

ve bunda şekk ve şüphe ve nizâ' ve muhâlefete aslâ mecâl yoktur ve Kur'ân-ı 'azîmü'sşân azhar-ı mu'cize ve eşher-i âyet-i beyyinedir. Zirâ ki Kur'ân-ı 'azîmü'sşânda âyât-ı tahaddi müte'addid nâzil olmuştur. Yani kitâb-ı mecîdde âyât-ı tahaddi kesîredir. Kur'ân-ı Kerîm bi'l farz kelâm-ı ilâhi olmayaydı lâ mahâlete ona mu'âraza mümkün olur idi. Zirâ resûl-i Ekrem ümmî-i kırâ'at ve kitâbet ile ma'rûf ve meşhûr olmadığı müsellemler-i enâmdır ve 'asr-ı sa'âdetde beyne'l 'arab fesâhat ve belâgat ile meşhûr fesahâ ve belagâ ekser ve eşher idi. Bu kadar takrî' ve tavlîh ve ta'yîr ile bu mesâbede fesahâ ve belagâlar hurûf ile mu'ârazadan süyûf ile mukâteleye 'udûl ve eshel-i vech üzere es'ab vechi ihtiyâr ve mu'âraza ve Kur'ân'ın meselini ityândan âciz oldukları Kur'ân-ı 'azîmü'sşânın mu'cize ve kelâm-ı ilâhî olduğuna delâlet-i vâzîha ile delâlet eder ki inkâra mecâl yoktur ve bi'l farz Kur'ân-ı 'azîmü'sşânın mislini ityân edip mu'âraza etmiş oldukları vâki' olsa idi her 'asırda muhâlif-i muvâfıkdan ekser olmakla ol misli ihfâ 'âdetâ mümteni' olur idi. [54]

Zirâ ki ehl-i islâmın Kur'âna i'tinâlarından keffâret ol mislin şe'nine i'tinâları ziyâde olup resûl-i ekremin risâlet da'vâsını onun ile mahv ve ibtâl ve resûl-i ekremi onun ile ilzâm ve iskât ederler idi. Hâşâ sümme hâşâ ve emvâl ve ervâhlarını müdâfa'a ve mukâtele ile bezl ve ifnâyâ hâcet mess etmez idi. Efendimiz sallallahu 'aleyhi ve sellem hazretlerinden Kur'ân-ı 'azîmü'sşândan mâ'adâ mu'cizelerin sudûru tafsîlen ve ferd-

⁷³ Anlamı: "Allah onu rezil etsin ve Allah Teâlâ ona lanet etsin."

ferdâ âhâd ise de lâkin kadr-i müşterek yani resûl-i ekremden mu’cizenin sudûru min haysü’l ma’nâ mütevâtirdir. Sâ’ir enbiyâdan mu’cizâtın sudûru ve hâtimin cûdu gibi ve resûl-i ekrem ümmî olmakla berâber ilm ve ‘amelde derece-i kusvâya vâsıl olup sâ’ir nâsı tekâmîl ettiği dahi mu’cize-i ‘uzmâ ve âyet-i kübrâdır. Bu takdirden zâhir ve vâzıh oldu ki efendimiz sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretleri bilâ-şübhe da’vâ-yı nübüvvet ve izhâr-ı mu’cize etmiştir ve her şahıs ki da’vâ-yı nübüvvet ve izhâr-ı mu’cize ede. Ânın nübüvvetinde aslâ şekk ve şüphe yoktur. [55]

Efendimiz sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin nübüvvetinde dahi aslâ şekk ve şüphe yoktur. Bu delîlden mâ’adâ efendimiz sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin nübüvvetini isbât için edille-i ‘adîde dahi vardır. Lâkin melâl-i havfından îrâd ve ityân olunmadı. Ittilâ-ı irâde eden şahs kütüb-i kelâmiyyeden mutavvelâta rücû’ ede. Resûl-i Ekrem ve nebiyy-i muhterem efendimiz sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretleri hâtemü’l enbiyâdır. Hâtimiyyeti ve lâkin resûlullah ve hâtemü’n nebiyyîn nass-ı sarîhi ile sâbittir ve efdal-i enbiyâ ve ekmel-i rusuldür. Zirâ ki sâ’ir enbiyâ-i ‘izâm ‘aleyhimisselâmın bi’set ve da’vetleri hâssa ve resûl-i Ekrem sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin bi’set ve da’vetlerinin sakaleyn yani ins ve cinne ‘umûm ve şümûlü vardır. Bu ‘umûm da’vet ve şümûl-i şeri’at efendimiz sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin efdaliyyet ve ekmeliyyetinin isbâtında kifâyet eder. Ma’hâzâ âyât ve ehâdis-i ‘adîde dahi resûl-i ekrem sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin efdal-i enbiyâ ve ekmel-i rusul [56] olduğuna delâlet-i zâhire ile delâlet eder beyândan müstağnidir.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ⁷⁴

Ve enbiyânın evveli Âdem ‘aleyhisselâm ve âhiri nebiyyinâ Muhammed ‘aleyhisselâmdır. İkisinin beyninde enbiyâ ve rusul-i kesîre ba’s ve irsâl olunmuştur cümlesine ‘alâ vechi’l icmâl îmân edip ‘adedlerini vâcib-i teâlâ hazretlerinin ilmine tefvîz ederiz. Hurûc-ı efrâd veyâ duhûl-i ağyârdan ihtirâz için

صلوات الله وسلام عليهم أجمعين، رَزَقْنَا الله تَعَالَى شَفَاعَتَهُمْ وَنَفَعَنَا بِبَرَكَاتِهِمْ، آمِينَ يَا مُجِيبَ السَّائِلِينَ⁷⁵

Fasl-ı Râbi’: ‘İsmet-i enbiyâ-i ‘izâm ve melâ’ike-i kirâmın beyânındadır.

Enbiyâ-i ‘izâm ve rusul-i kirâm ‘aleyhimi’s-salâtü ve’s-selâm mutlaka küfr ve kizb ve ‘umûm kebâ’ir ve ta’ammüd-i sagâ’irden ma’sûm ve masûn ve müberrâdırlar. Zirâ ki enbiyâ-i ‘izâmdan küfr veyahut zenb-i âhir bi’l farz sâdır olmuş olsa ümmet üzerine ol zenbde dahi enbiyâya ittibâ’ vâcib olup küfr ü zenb ile onlara emr ve ictimâü’l

⁷⁴ Meâli: “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (el-Enbiyâ, 21/107)

⁷⁵ Anlamı: “Allah’ın salât ve selâmı onların hepsinin üzerine olsun. Allah Teâlâ bizi onların şefaatine nail kılsın ve bereketlerinden faydalandırsın. Âmin, ey dualara icabet eden (Rabbimiz)!”

mütenâfiyîn yani vücûb ile hürmet [57] zenb-i vâhidde cem’ olmakla bi’l ittifâk bâtil ve muhâl olan emr lâzım gelir idi. Zirâ enbiyâyâ ittibâ’ ve onlara fi’llerinde üsve ve iktidâ ile emr sâbit ve vâki’dir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ.⁷⁶

Nass-ı celîlinde vâki’ olduğu misillü ve istihkâk-ı zemm ve îzâ ve mansıb-ı nübüvvetten in’izâl misillü mahzûrât-ı kesîre-i zâhire dahi vâridir ki onların zikrinden keff-i lisân olundu îrâdına hâcet yoktur mutavvelâtta beyân olunmuştur. Li hâzâ enbiyâ-i ‘izâm ‘aleyhisselâmdan sudûr-ı zenb rivâyetleri ehâd olur ise reddolunup kabûl olunmaz zirâ râvîlere kizb ve hatâ isnâdı enbiyâ-i ‘izâma ‘isyân isnâdından evlâ ve ahrâdır ve eğer mütevâtir olur ise hilâf-ı ûlâ üzerine haml olunur ‘ismet edillesiyle bu rivâyetlerin beynini cem’ ve tevfiğ için ‘ismet mezhepimizde sâbit ve mukarrer olan kâ’ide üzerine yani vâcib-i teâlâ hazretleri fâ’il-i muhtâr ve eşyânın cümlesinin ibtidâ’ en ve bilâ vâsıta vâcib-i teâlâ hazretlerine istinâdı [58] kâ’idesi üzerine Allahu teâlâ hazretlerinin enbiyâ-i ‘izâmda zenb ve ‘isyânı ‘adem-i halkından ‘ibârettir. Onlar da bir hâsiyyet ve husûsiyyetten nâşî değildir. Ve illâ enbiyâ-i ‘izâm ‘aleyhisselâm hazretlerine terk-i zünûb ile teklîf-i sahîh ve terk-i zünûb ve ma’âsi üzerine sevâp dahi olmaz. Melâ’ike-i kirâm dahi ma’sûmdurlar. Zirâ onlar şehvet ve gadab ve ekl ü şurb ve zükûret ve ünûset ve bunların levâzımlarıyla mevsûf olmazlar. ‘İsyân ise bu kabîl evsâfdan nâşî olur. Onların Hazret-i Âdem ‘aleyhisselâmın hakkında olan kelâmları inkâr-ı ‘alellahuteâlâ ve gıybet ve sû-i zann ve tezkiye-i nefis makûlesinden olmayıp isti’lâm-ı hikmet bâbındır

لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ.⁷⁷

لَا يَسْقُوتُ لَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ.⁷⁸

gibi nusûs Kur’ân-ı ‘azimüşşânda ekser ve onların ismetine delîl-i kâfi ve bürhân-ı vâfidir.

Fasl-ı Hâmis: Enbiyâ-yı ‘aleyhimisselâmın melâ’ike-i kirâmdan efdaliyyetinin beyânındadır.

Enbiyâ-yı ‘izâm ve ‘aleyhimi’sselam hazretleri ‘umûm melâ’ike-i kirâm yani melâ’ike-i kirâmın rusul ve gayr-i rusulünden efdal ve rusul-i melâ’ike-i ‘âmme-i beşerden efdal ve takvâ ile muttasıf olan [59] ‘âmme-i beşer ‘âmme-i melâ’ikeden efdaldır. Zirâ ki şehvet ve gadab ve vesvese misillü mevânî’-i kesîre beşerde mevcûd olup

⁷⁶ Meâli: “De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.” (Âl-i İmrân, 3/31)

⁷⁷ Meâli: “Allah’ın kendilerine emrettiği şeylere karşı gelmezler, ne emredilmişse onu yaparlar.” (et-Tahrîm, 66/6)

⁷⁸ Meâli: “O (Allah) konuşmadan önce söz söylemezler ve hep O’nun emriyle hareket ederler.” (el-Enbiyâ, 21/27)

melâ'ikede aslâ bir mâni' yoktur ve mevâni' ile olan tâ'at ve 'ibâdet bilâ şübhe mevâni'siz olan tâ'at ve 'ibâdetten es'ab ve ahmez olduğundan sevâpı dahi ziyâde ve efdal olur zirâ ki hadîs-i şerîfte:

أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَرُهَا.⁷⁹

vârid olmuşur. Beşerin 'ibâdetinin sevâpı meleğin 'ibâdetinin sevâpından ziyâde oldukda lâ mahâlete beşer dahi melekten efdal olur. Zirâ ki efdaliyyetten murât 'indallahiteâlâ kesret-i sevâp ve sevâpı ekser olmaktır. Âhar ma'nâ murât değildir. Bu matlûb üzere edille-i uhrâ dahi vardır ki mebsûtâtta mezkûrdur. İhtisâr için terk olundu.

Bâb-ı Sâni': Haşr-i ecsâd ve ona müte'allık ve münâsip olan eşyânın beyânındadır. Bu bâb dahi fusûl-ı 'adîdeye müstemildir.

Fasl-ı Evvel: 'Îade-i ma'dûmun imkân ve cevâzının beyânındadır. İbtidâ'en mevcûd olan mümkün ma'dûm olduktan sonra i'âdesi yani sâniyen onun icât ve vücûdu dahi mümkün ve câ'izdir. [60]

Zirâ ki o mümkünün vücûdu bizzât mümteni' olmuş olsa idi ibtidâ'en dahi mevcûd olmaz idi. Zirâ muktezîyyü'z-zât zâtan tahallûf eylemez ve bizzât mümteni' olmayıp bi'l farz zamân-ı sâni'de onun vücûdu mümteni' olur ise lâ mahâlete 'avâriz ve mevâni' sebebiyle mümteni' olup bizzât ve mevâni'in irtifâ'ına nazaran mümkün olur. Bu ise yani imkân-ı zâtî dahi ayn-ı matlûbdur ve i'ade-i vakt-i evvel ve zamân-ı ibtidâda olmak lâzım değildir ki ol şey' mi'âd olduğu haysiyetten mübtedâ olmak lâzım ola zirâ i'ade-i eczâ-i asliye ve 'avâriz-ı müşahhîsa ile olur yani i'adede lâzım olan emr bunlardır. Vakt ise 'avâriz-ı müşahhîsadan değildir. Ve illâ her sâ'atte şahıs tebdîl olmakla medyûna edâ-i dîn ve mes'ûle cevâp-ı su'âl lâzım olmaz idi. Bu ise bi'z zarûre bâtıl ve gayr-i ma'kûl ve nâ makbûldür.

Fasl-ı Sâni': Haşr-ı ecsâdın imkân ve vuku'unun beyânındadır.

Vâcib-i teâlâ şâ'nuhu yevm-i kıyâmette emvâtı ihyâ etmek 'akla câ'iz ve naklen vâcibtir. Zirâ ki icrâ-i meyyit cem' ve hayâta [61] kâbildir. Ve illâ ibtidâ'en dahi onlar ile muttasıf olmaz idi ve sâbıkan takrîr ü beyân olunduğu üzere vâcib-i teâlâ hazretlerinin ilmi cemi' eşyâyı muhît ve kudreti cümle mümkünâta şâmil olduğundan her şahsın tefâsil-i eczâsını 'âlim ve onları cem' ve ihyâya dahi kâdirdir. Enbiyâ-i 'izâm ve rusul-i kirâm bi'l ittifâk kütüb-i ilâhiyyede mevâzi'-i kesîre ve ehâdis-i sahîhada yevm-i kıyâmette ihyâ-i mevtânın vukû'undan haber vermişler ve te'vîl ve tevcîh-i âharı kabûl etmeyen vech üzere nass ve tasrîh etmişler li hazâ milyon beyinde haşr-ı ecsâdın vukû'unda aslâ

⁷⁹ Anlamı: "Amellerin en faziletlisi, en meşakkatli olanıdır." *el-Müsne'd*, c.6, 371.

ihtilâf vâki' değildir. Lâkin keyfîyet vukû'unda ihtilâf etmişler i'âde-i mu'dimi tecvîz edenler vâcib-i teâlâ hazretleri evvelâ insanı belki 'umûm ebdânı i'dâm ve ifnâ edip sâniyen onları icât ve ihyâ etmek ile kâ'il oldular. Tecvîz etmeyenler Allahu Teâlâ hazretleri ebdânın eczâ-yı asliyesini teferrukdan sonra cem' ve te'lîf ve hayatı onlarda halk ve ihyâya zâhib oldular. Hülâsa-i kelâm [62] haşr-ı ecsâd icmâ'-ı ümmet ve nusûs-ı kat'îyye ile sâbit ve münkiri kat'â kâfirdir.

قال الله تبارك وتعالى وتقدس: "وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ." الآية.⁸⁰

Ve bu kabîl te'vîl kabûl etmeyen ve teveccüh sâlih olmayan âyât-ı kerîmeler ve ehâdis-i sahîhalar lâ tu'add velâ tuhsâdır.

Fasl-ı Sâlis: Cennet ve cehennem beyânındadır.

Cennet ve cehennem hâlâ mevcût ve mahlûkturlar. Zirâ ki Allahu Teâlâ hazretleri cennetin mü'minîn-i müttakîn ve cehennemın kâfirîn ve fâcirîn için i'dâd ve müheyyâ olduğundan mâzi sigâsıyla kelâm-ı mecîdinde haber vermiştir:

قال الله تعالى: سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا عَرْضُ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ.⁸¹

وقال تعالى شأنه: وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ.⁸²

Ve kıssa-i 'Âdem ve Havvâ 'aleyhisselâm dahi cennet el'ân mevcût olduğuna [63] delîl-i kat'î ve nass-ı sarîhtir. Kâ'il-i bi'l fasl olduğundan cehennem dahi elân mevcût olduğu sâbit olup matlûb-ı bi tamâmiha hâsıl olur. Ehl-i cennet cennât-ı 'âlînin 'ale'd devâm ni'met ve lezzet ve rahâtta mûna'am ve mükerrerrem oldukları halde muhalled⁸³ ve ehl-i nâr-ı cehennemde dâ'imâ şiddet ve mihnet ve 'azâb ve 'ikâba mübtelâ oldukları halde mü'eyyed olduklarına delâlet-i vâzîha ile delâlet eden âyât-ı kerîme ve ehâdis-i sahîhalar Kur'ân-ı 'azîmüştân ve kütüb ve ehâdiste ekser ve eşherdir.

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ.⁸⁴

âyet-i celîlesinin ma'nâsı budur ki mümkünü'l ân hadd-i zâtında ma'dûm müşâbehesinde ve fâni ve hâlik hükmündedir. İstikbâlde onların üzerine 'adem-i târî olmak ma'nâsına

⁸⁰ Meâli: "Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Bize bir misal getirdi ve kendi yaratılışını unuttu. Dedi ki: 'Çürümüş kemikleri kim diriltecek?' De ki: 'Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.'" (Yâsîn, 36/78–79) âyeti...

⁸¹ Meâli: "Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği gök ile yer kadar olan, Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bir cennete koşun." (el-Hadîd, 57/21)

⁸² Meâli: "O ateşten sakının ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır; o, kâfirler için hazırlanmıştır." (el-Bakara, 2/24)

⁸³ Muhalled: Daimî, sürekli olarak kalan.

⁸⁴ Meâli: "O'nun zatı dışında her şey yok olacaktır." (el-Kasas, 28/88)

değildir. Fuhûl-i ‘ulemâ bu üzere tasrih etmişler hâl sigâsıyla vârid olduğu dahi bu ma’nâyâ şehâdet eder ve cennet ve nâr ve ehillerinin ‘adem-i fenâsına delâlet eden âyât-ı ‘adîde ve ehâdis-i kesîreye münâfî ve münâkız olmaz. Tevcih-i âhar dahi vardır lâkin irâd ve ityânına hâcet olmadığından tayy-ı makâl ve bu vechle [64] iktifâ olundu. Cennet fevk-i semâvât ve taht-ı ‘arş-ı mecîdde olduğuna âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf delâlet-i zâhire ile delâlet eder.

قال الله تعالى: عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى.⁸⁵

وقال عليه السلام: سَقَفُ الْجَنَّةِ عَرْشُ الرَّحْمَنِ.⁸⁶

Ve cehennem taht-ı ardeyn ve esfeli’s sâfilinde olduğunu dahi bu âyet-i celîle iş’âr eder.

قال الله تعالى: ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ.⁸⁷

Allahu Teâlâ ‘alem.

Fasl-ı Râbi’: Sevâb ve ‘ikâbın beyânındadır.

Sevâb Allahu Teâlâ’nın fazl ve ihsânıyladır. ‘İbâdetten takvâ ve salâh sıfatıyla mevsûf olan zevât-ı kirâma onun ile va’d etmiştir. Lâ mahalette halef va’d etmez va’dine vefâ eder zirâ ki va’dde halef naks ve vâcib-i teâlâ hazretleri noksândan münezzeh ve müberrâdır.

وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ ۚ وَذَلِكَ هُوَ الْقَوْزُ الْعَظِيمُ.⁸⁸

‘İkâb Allahu Teâlâ’nın ‘adliyledir. Küffâr ve ‘usâta onun ile va’id etmiştir. Lâkin küffâr ile ‘usât mü’minîn beyninde fark-ı ‘azîm vardır. Zirâ ki ‘usât mü’mine [65]

Va’id ta’lik-i bi’l meşîyye ve mağfîret ile takyîd ve tahsîs vechi üzere vârid olmuştur.

يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ.⁸⁹

Ve küffâra hatm ve kat’ ve cürm tarîkiyle va’id olmuştur.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ.⁹⁰

⁸⁵ Meâli: “Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında; onun yanında Me’vâ Cenneti vardır.” (en-Necm, 53/14–15)

⁸⁶ Anlamı: “Cennetin tavanı Rahmân’ın Arşı’dır.” (Buhârî, *Bed’ü’l-Halk*, 8; *Tevhîd*, 22)

⁸⁷ Meâli: “Sonra onu aşağıların en aşağısına indirdik.” (et-Tîn, 95/5)

⁸⁸ Meâli: “Allah’tan daha çok ahdine vefa eden kim vardır? Yaptığınız bu alışverişten (Allah’a verdiğiniz sözden) dolayı sevinin. İşte bu büyük kurtuluştur.” (et-Tevbe, 9/111)

⁸⁹ Meâli: “Dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır.” (el-Fetih, 48/14)

⁹⁰ Meâli: “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.” (en-Nisâ, 4/48)

Ve dahi bi'l icmâ' mutlaka kâfir cehennemde muhalled ve mü'ebbed olup 'azâbları aslâ münkati' olmaz ve 'usât-ı mü'minîn ve ashâb-ı kebâ'ir 'isyânı miktarı cehennemde meks ba'dehu ihrâc ve cennât-i 'âliyyâta idhâl olunurlar.

قال الله تعالى: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.⁹¹

Efdal-i a'mâl hayr-ı imân olduğunda iştibâh yoktur. Onun cezası lâ mahalet cehenneme duhûlden mukaddem değildir. Bel cehennemden ihrâc ve cennete idhâl ileidir. Usât-ı müminin cehennemden ihrâc ve cennete idhâl olunduklarına delâlet eden ehâdis-i şerîfe ekserdir şöhretine binâ'en beyândan müstağnîdir ve onların hakkında olan hulûddan murât meks-i tavîldir. Zirâ hulûd meks-i tavîl ma'nâsında dahi müsta'meldir. Habs-i muhalled [66]ıtlak olup meks-i tavîl murât olunur.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ.⁹²

Ve sağıreden mutlakâ 'avf câ'iz olduğu misillü onun üzerine 'ikâb dahi câ'izdir ve kebîreden dahi mutlakâ 'afv câ'izdir. Ba'de't tevbe ve kable't tevbe yani tevbeden sonra 'afv câ'iz olduğu gibi tevbeden mukaddem dahi câ'izdir.

قال الله تعالى: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ، وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ.⁹³

Mağfîret ve gufrânî tevbe ile takyîd sahîh değildir. Zirâ şirk dahi tevbe ile mağfûrdur. Bu takyîd üzere gufrânı ondan nefyetmek câ'iz olmaz. Sâbit oldu ki şirkden mâ'adâ sağıre ve kebîreyi mutlakâ afv ve mağfîret câ'izdir. Tevbe ile meşrût ve mukayyed değildir bu dahi 'ayn-ı matlûbdur.

Fasl-ı Hâmis: Şefâ'atin beyânındadır.

Resûl-i Ekrem ve nebîyy-i muhterem efendimiz sallAllahu Teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin ashâb-ı kebâ'ir için şefâ'ati nass ile sâbittir.

قال الله تعالى: [67] وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ.⁹⁴

Ashâb-ı kebâ'ir dahi mü'minîn cümlesindendir. Ve istiğfâr-ı resûlillah ise makbûldür.

قال الله تعالى: أَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى.⁹⁵

⁹¹ Meâli: "Kim zerre kadar bir hayır işlerse onu görür; kim de zerre kadar bir kötülük işlerse onu görür." (ez-Zilzâl, 99/7-8)

⁹² Anlamı: "Kim 'Lâ ilâhe illallah' derse cennete girer." (Buhârî, *Îmân*, 33; Müslim, *Îmân*, 41)

⁹³ Meâli: "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar." (en-Nisâ, 4/48)

⁹⁴ Meâli: "Günahın için ve mümin erkeklerle mümin kadınlar için bağışlanma dile." (Muhammed, 47/19)

⁹⁵ Meâli: "Rabbin sana (o kadar) verecek ki sen de hoşnut olacaksın." (ed-Duhâ, 93/5)

Yevm-i kıyâmette ve rûz-ı cezâda efendimiz sallallahu Teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin ashâb-ı kebâ’irin zünûbu için istiğfârı ve onun kabûlü nefis-i şefâ’at ve ‘ayn-ı matlûbdur.

قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي.⁹⁶

Ve umûm enbiyâ ve bazı evliyâ için dahi ‘âsîler ve nâkıs lar hakkında def’-i ‘azâb ve ref’-i derece eclinden şefâ’at etmek sâbittir.

قال الله تعالى: مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ.⁹⁷

وقال تعالى شأنه: يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا.⁹⁸

Ve ehâdis-i sahîha-i kesîre dahi bu matlab üzerine delâlet ve şehâdet eder beyândan müstağnidir.

Fasl-ı Sâdis: Tevbenin beyânındadır.

Tevbe lügatte mutlakâ rücû’ ve istilâh-ı şer’-i şerîfte zenb olduğu ecilden üzerine nedâmettir. Ona ‘adem-i ‘avdete yani [68] bir dahi günâha rücû’ etmemeğe ‘azm ü cezm şartıyla bu tefsîrden müstebân oldu ki zenb üzerine nedm ü nedâmet malı itlâf veyahut bedene muzırr veyahut âhar bir cihetten tevbe olmaz bu tevbe her şahıs üzerine lâzım ve vâcibtir.

قال الله تعالى: تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا.⁹⁹

Bunun nezâ’iri âyât-ı kerîmeler Kur’ân-ı ‘azîmüşşânda ekser ve eşherdir.

قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: يَا أَيُّهَا النَّاسُ تُوبُوا إِلَى اللَّهِ، فَإِنِّي أَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ.¹⁰⁰

Vâcib-i teâlâ hazretleri va’d-ü kereminin muktezâsı üzere ‘abdinin tevbesini kabûl ve seyyi’âtını ‘afv u mağfîret eder.

قال الله تعالى: وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ.¹⁰¹ الآية.

Fasl-ı Sâbi’: Mevtâyı kabirde su’âl için ihyâ ve ten’im ve ta’zîbin beyânındadır.

Ba’de’l mevt ve kable’l ba’s. Vâcib-i teâlâ hazretlerinin mevtâyı su’âl eclinden ihyâ ve yine imâtesi sâbit ve muhakkaktır.

⁹⁶ Anlamı: “Şefaatiim ümmetimden büyük günah sahiplerinedir.” (Tirmizî, *Sıfatü’l-Kıyâme*, 11; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 20)

⁹⁷ Meâlî: “O’nun izni olmadan katında kim şefaati edebilir?” (el-Bakara, 2/255)

⁹⁸ Meâlî: “O gün, Rahmân’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler dışında hiçbir şefaati fayda vermez.” (Tâhâ, 20/109)

⁹⁹ Meâlî: “Ey müminler! Hepiniz Allah’a tevbe edin ki kurtuluşa eresiniz.” (en-Nûr, 24/31)

¹⁰⁰ Anlamı: “Ey insanlar! Allah’a tevbe edin. Ben O’na her gün yüz defa tevbe ederim.” (Müslim, *Zikir*, 42)

¹⁰¹ Meâlî: “Kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan O’dur.” (eş-Şûrâ, 42/25)

قال الله تعالى حكاية عن أهل النار: [69] رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ

مِّن سَبِيلٍ.¹⁰²

Bu âyet-i kerîme kabirde ihyâ ve imâteye delâlet eder ve illâ hayât tekerrür eder ise de lâkin mevt tekerrür etmez. Bu takdîr üzere yani kabirde ihyâ ve imâte takdîri üzere hayât-ı selâsenin tahakkuku zarar vermez. Zirâ ki bir ‘adedin zikri ziyâdeyi nefyetmez. Tevcîh-i âharlar dahi vardır irâdına hâcet yoktur. ‘Azâb-ı kabre delâlet eden âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfeler lâ tu’addu ve lâ tuhsâdir.

قال الله تعالى في شأن آل فرعون: لَنَارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ

أَشَدَّ الْعَذَابِ.¹⁰³

Bu âyet-i kerîme ba’de’l mevt ve kable’l ba’s ‘azâb vâkî’ olduğunda nass-ı sarîhtir. "والا يوم تقوم الساعة." Kavı-i şerîfi zâ’id ve zâyi’ olur.

قال الله تعالى: أَعْرِضُوا فَأَدْخِلُوا نَارًا.¹⁰⁴

Bu âyet-i celîle dahi ‘azâb-ı kabirde nassdır. Zirâ (fâ) ta’kîb içindir. İgrâk ‘akabinde olan idhâl nâr-ı kable’l ba’s olduğuna delâlet-i zâhire ile delâlet eder ve ta’zîb ve ten’îm hakkında [70] vârid olan ehâdisin tefâsili ehâd ise de lâkin kadr-i müşterek hadd-i tevâtüre bâliğ olmuştur.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ.¹⁰⁵

Yani efendimiz sallallahu ‘aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuştur ki kabir cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem derelerinden bir deredir.

وقال عليه وسلام: إِذَا فُيِّرَ الْمَيِّتُ أَتَاهُ مَلَكَانِ أَسْوَدَانِ أَرْقَانِ يُقَالُ لِأَحَدِهِمَا مُنْكَرٌ، وَلِلْآخَرِ نَكِيرٌ، فَيَقُولَانِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَإِنْ كَانَ مُؤْمِنًا قَالَ: هُوَ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. فَيَقُولَانِ لَهُ: كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ هَذَا. ثُمَّ يُفْسَخُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا فِي سَبْعِينَ، وَيُنَوَّرُ لَهُ فِيهِ، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ: نَمْ. فَيَقُولُ: أَرْجِعُونِي إِلَى أَهْلِي فَأَخْبِرْهُمْ. فَيَقُولَانِ لَهُ: نَمْ كَتُومَةً الْعُرُوسِ الَّتِي لَا يُوقِظُهَا إِلَّا أَحَبُّ أَهْلِهَا إِلَيْهَا، حَتَّى يَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِكَ. وَإِنْ كَانَ مُنَافِقًا قَالَ: سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ قَوْلًا فَقُلْتُ مِثْلَهُمْ، لَا أَدْرِي.

فَيَقُولَانِ: كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذَلِكَ. ثُمَّ يُقَالُ لِلْأَرْضِ: النَّيْمِي عَلَيْهِ، فَتَلْتَمِ عَلَيْهِ حَتَّى تَخْتَلِفَ أَصْلَاحُهُ [71] ، فَلَا يَرَالُ فِيهَا مُعَذَّبًا حَتَّى يَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِكَ.¹⁰⁶

¹⁰² Anlamı: “Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün ve iki defa dirilttin; günahlarımızı itiraf ettik. Artık çıkmaya bir yol var mı?” (el-Mü’min [Gâfir], 40/11)

¹⁰³ Meâli: Ateş, sabah akşam onlara gösterilir; kıyamet koptuğu gün ise: ‘Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun!’ (denir).” (el-Mü’min [Gâfir], 40/46)

¹⁰⁴ Meâli: Nûh kavmi suda boğuldular, ardından ateşe sokuldular.” (Nûh, 71/25)

¹⁰⁵ Anlamı: Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.” (Tirmizî, *Zühd*, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/292)

¹⁰⁶ Meâli: Ölü kabre konulduğunda ona iki melek gelir; siyah ve mavi renklidirler. Birine Mûnker, diğerine Nekîr denir. Ona derler ki: ‘Şu adam (Muhammed) hakkında ne derdin?’ Eğer o müminse şöyle der: ‘O, Allah’ın kulu ve Resûlü’dür. Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun kulu ve elçisidir.’ Melekler derler ki: ‘Biz zaten senin böyle diyeceğini biliyorduk.’ Sonra kabri yetmiş arşın

Yani efendimiz sallallahu Teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuşlar ki meyyit kabre defn olunduğu vakitte ona iki melek gelirler ki levnleri siyâh gözleri mâ’i birine münker ve âhirine nekîr ıtlak ve tesmiye olunur. O melekler efendimiz ‘aleyhisselâma işâret ile o meyyitten su’âl ederler ki bu racul hakkında sen ne söyler idin o meyyit mü’min olur ise cevâp verir ki o Allahteâlâ’nın kulu ve resûlûdür. Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden ‘abduhu ve resûlühü deyip edâ-yı şehâdet ve kelâmını tekmîl eder melekler buyururlar ki tahkîk bizim ma’lûmumuz idi ki sen bunla mı sevilirsin ve bu cevâbı verirsin sonra vâcib-i teâlâ hazretleri onun kabrini ziyâdesiyle tevsî’ ve münevver kılar. Ba’dehu ona denilir ki sen uykuya var o meyyit söyler ki beni terk eden yani bana icâzet veren ki ben ehlime rücû’ edip onlara haber vereyim melekler buyururlar ki sen uyu ol ‘arusun uykusu misilli ki onu uykusundan ikâz etmez. İlla [72] ehlinin ona ehibbâ ve sevgilisi ikâz eder vâcib-i teâlâ hazretleri onu ba’s edinceye kadar rahat ile uykuya varmış gibi kabrinde meyyit olduğu halde kalır. Ma’âzallah o meyyit münâfık olur ise söyler ki ben nâsdan bir söz istimâ’ ettim söylerler idi ben de onlar gibi söyledim ben bilmem melekler buyururlar ki tahkîk bizim ma’lûmumuz idi ki sen bunu söylersin ve bu cevâbı verirsin ba’dehu vâcib-i teâlâ hazretleri arza emreder ki onun üzerine munzamm ol yani onu sık, arz dahi onun üzerine sıkılıp munzamm olur bir vech ile ki onun a’zâ ve ızla’ı birbirine karışır kabrinde mu’azzeb olmaktan zâ’il olmaz. Vâcib-i teâlâ hazretleri onu kabrinden ba’s edinceye kadar ne’uzû billah men gadaballah.

Fasl-ı Sâmin: Sâ’ir sem’iyyâtın beyânındadır.

Ma’lûm ola ki: Hesâb ve kitâb ve şehâdet-i a’za hakk ve sabittir.

قال الله تعالى: فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ [73] حِسَابًا يَسِيرٌ.¹⁰⁷

Yani kitâbı sağ eline i’tâ olunan şahıs hisâb-ı yesîr ile muhâsebe olunur ve

قال الله تعالى شأنه وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ.¹⁰⁸

Vâcib-i teâlâ hazretlerinin ‘ibâdını muhâsebesinin ma’nâsı dünyâda ‘amel ettikleri hasenât ve seyyi’âtı onlara tezkîr ve sevâp ve ‘ikâbdan a’mâllerinin cezâsını vezn olmaksızın onlara i’lâm ve ifhâmıdır.

boyunda ve yetmiş arşın eninde genişletilir, kabri nurlandırılır ve ona denir ki: ‘Artık yat, dinlen.’ O kimse der ki: ‘Beni bırakın, aileme dönüp onlara haber vereyim!’ Melekler ona: ‘Sen gelin gibi uyu, onu ancak en sevdiği yakını uyandırır.’ derler. O hâlde yeniden diriltileceği güne kadar huzur içinde uyu. Ama eğer o kimse münafıksa der ki: ‘Ben insanların bir şey söylediğini işitirdim, ben de onlar gibi söyledim; (aslını) bilmiyorum.’ Melekler derler ki: ‘Biz senin böyle diyeceğini zaten biliyorduk.’ Sonra toprağa denir ki: ‘Onun üzerine kapan!’ Toprak onun üzerine kapanır, kaburgaları birbirine geçinceye kadar sıkışır. Böylece Allah onu tekrar diriltinceye kadar azap içinde kalır.” (Tirmizî, *Cenâiz*, 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/287)

¹⁰⁷ Meâli: “Kitabı sağ eline verilen kimseye kolay bir hesap görülecektir.” (el-İnşikâk, 84/7–8)

¹⁰⁸ Meâli: “O, hesabı pek çabuk görendir.” (el-Bakara, 2/202)

وقال عليه السلام: حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا.¹⁰⁹

Yani siz nefsinizi muhâsebe edin muhâsebe olmaktan mukaddem yani kıyâmette muhâsebe olmaktan mukaddem dünyâda nefsinizi muhâsebe edin.

قال الله تعالى شأنه: وَنُخْرِجْ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مِنْشُورًا. قَرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا.¹¹⁰

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.¹¹¹

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا.¹¹²

Yani yevm-i kıyâmette her insân için bir kitâp ihrâc ederiz ki onu menşûr ve mekşûf olduğu halde bulur ve görür ona emr ettiğimiz halde ki kitâbını kırâ’at eyle bugünde senin nefsin senin üzerine hesâb ve şâhid cihetinden kâfidir. Katâde’den mervîdir ki yevm-i kıyâmette [74] dünyâda kırâ’ata kâdir olmayan şahıs dahi kırâ’at eder. ‘İbâdın tâ’at ve ma’âsileri onda müsbet ve mektûb olan kitâbları ya’nî sahâ’if-i a’mâlleri mü’mînin imânlarına ya’nî sağ ellerine ve küffârın sol ellerine ve verâ’-i zahrlarından i’tâ olunur. Fâsıkta ihtilâf vâki’dir bazıları sağ eline ve bazıları sol eline i’tâ olunur demişler. Allâhu te’âlâ a’lem.

وقال الله تعالى: الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

Bu âyet-i kerîme şehâdet-i a’zâda nass-ı sarîh ve şâhid-i ‘âdildir. Ve bu kabîl şehâdet-i a’zâda nass olan ayât-ı celîleler dahi vâriddir îrâdına hâcet yoktur. Vezn-i a’mâl dahi hakır.

قال الله تعالى: وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ.¹¹³

Mîzân makâdîr-i a’mâl onunla ma’lûm olan şeyden ‘ibârettir. Akıl nun keyfiyetini idrâkdan kâsır ve ‘âcizdir ona îmân edip keyfiyetini vâcib-i te’âlâ hazretlerine tefvîz ederiz bazıları sahâ’if-i a’mâl vezn olunur ve bazıları hasenât-ı ecsâm-ı nûranniye [75] ve seyyi’ât ecsâm-ı zulmâniyyede kılınıp vezn olunur demişler. Allâhu teâlâ a’lem Hadîs-i şerîfte vârid olmuştur ki:

الْمِيزَانُ وَاحِدٌ لَهُ كِفَّتَانِ وَلِسَانٌ وَسَاقَانِ.¹¹⁴

Bazı hadîs-i şerîfe binâ’-i mîzân birdir demişler. Bu takdîr üzere Vâcib Teâlâ hazretlerinin:

¹⁰⁹ Anlamı: “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz.” (Beyhakî, *Şu‘abü’l-Îmân*, 7/70; Hz. Ömer’e mevkuf olarak da rivayet edilmiştir)

¹¹⁰ Meâli: “Kıyâmet günü onun için açılmış bir kitap çıkarınız; ‘Kitabını oku! Bugün kendi nefsin sana hesapçı olarak yeter.’” (el-İsrâ, 17/13)

¹¹¹ Meâli: “O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize konuşur, ayakları yaptıklarına şahitlik eder.” (Yâsîn, 36/65)

¹¹² Meâli: “Kitabını oku! Bugün hesap sorucu olarak nefsin sana yeter.” (el-İsrâ, 17/14)

¹¹³ Meâli: “O gün tartı hakır.” (el-A‘râf, 7/8)

¹¹⁴ Anlamı: “Mîzan (ahiretteki terazi) tektir; onun iki kefesi, bir dili ve iki ayağı (dik durmasını sağlayan dayanakları) vardır.” İbn Ebî Şeybe, el-Muşannef, VII, 103; Taberânî, el-Mu‘cemü’l-Kebîr, XX, 398; Beyhakî, el-İ’tikâd, s. 207–209.

وَتَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا.¹¹⁵

Buyurdıkları cem‘ sigâsı üzere ta‘zîm içindir. Ve bazıları âyât-ı kerîmenin zâhirine nazaran her mükellef için bir mîzân vardır demişler el-ilmu ‘indallâhi teâlâ bu hesâb ve vezn-i ‘a‘mâlde hikmet vâcib-i teâlâ hazretlerinin a‘mâl ‘ibâdın tefâsîline ilmî ile beraber fazâ‘il-i muhsinîn ve mutî‘în fe fezâyic-i ‘isâtî ehl-i ‘arsata izhâr ve ‘i‘lâm ile evvelînin meserretini ve âharinîn hasretini ikmâl ve itmâmdır su‘âl dahi haktır.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ يُدْنِي الْمُؤْمِنَ، فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، فَيَسْتَرْهُ، فَيَقُولُ: أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا. فَيَقُولُ: نَعَمْ، أَيُّ رَبِّ، حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ، وَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ هَلَكَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي [76] الدُّنْيَا، وَأَنَا أَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ، فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ. وَأَمَّا الْكَفَّارُ وَالْمُنَافِقُونَ فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ، أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ.¹¹⁶

Yani efendimiz sallâllâhu teâlâ ve sellem hazretleri buyurmuşlar tahkîk-i vâcib-i teâlâ ve tekaddes hazretleri mü‘mini kurb-ı ma‘nevî ile takrîb ve ona lütuf ve merhamet ve siyânet edip buyurur filan zenbi buyurmasın filan zenbi bilirmisin ‘abd söyler ne‘am ey Rabb yani bilirim yâ Rabb bu vecihle onu zunûbu ile ikrara hamleder ve i’tirâf ettirir o ‘abd nefsinde zanneder ki tahkîk helâk oldu vâcib-i teâlâ hazretleri buyurur bu zunûbları dünyada senin üzerine setr ettim el-yevm yani bu günde dahi senin için ben o zunûbları mağfîret ve afv ederim ba‘dehu kitâp-ı hasenâtı ona i’tâ olunur küffâr ve munâfikîn için ru‘ûs-i halâ‘ik üzere vâcib-i teâlâ hazretleri cânibinden nidâ olunur ki bunlar ol kim senelerdir ki Rabbleri üzerine kizb yani yalan ve bühtân ve iftirâ söylediler âgâh ve haberdâr olun ki Allâhu teâlâ hazretlerinin [77] laneti yani Allahu teâlânın rahmetinden teb‘îdi ve kahr ve gazapı zâlimler üzerine ve onlar içindir hafazanallâh teâlâ. Sırât dahi haktır ve hüve cisrun memdûdun ‘alâ metn-i Cehennem yani Cehennem’in zahrı üzerine memdûd bir köprüdür şa‘rdan edakk ve seyfdan ehadd yani tüyden ince ve kılıçdan keskin ehl-i Cennet ondan ‘ubûr ederler ya’nî Allâhu teâlâ hazretlerinin izn ve ikdârı ile ondan suhûlet ile geçerler ve ehl-i nârın kademleri kayûb nâra vâki‘ olurlar ne‘ûzu billâh teâlâ nâs îmân ve a‘mallarının muktezâsı üzere ‘ubûrda mütefâvittirler bazı berk-i hâtîf gibi ve

¹¹⁵ Meâli: “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz.” (Enbiyâ 21/47.)

¹¹⁶ Meâli: “Allah Teâlâ, mümini (mahşer gününde) kendisine yaklaştırır. Onun üzerine rahmet kanadını (korumasını) yayar ve onu gizler. Sonra ona sorar: ‘Şu günahını biliyor musun? Şu günahını tanıyor musun?’ Kul der ki: ‘Evet Rabdim, biliyorum.’ Nihayet bütün günahlarını itiraf eder ve içinden helak olduğunu düşünür. Allah Teâlâ ona der ki: ‘Ben o günahları dünyada senin üstünü örttüm; bugün ise onları senin için bağışlıyorum.’ Böylece ona amel defterinin sevap kısmı verilir. Ama kâfirler ve münafıklar ise herkesin gözü önünde çağırılırlar ve: (Buhârî, *Mezâlim*, 3; Müslim, *Tevbe*, 52) : ‘İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir! Dikkat edin, Allah’ın laneti zalimlerin üzerinedir!’ denir.” (Hüd, 11/18)

bazı rîh-i hâbbe gibi ve bazı fers-i cevâd gibi ve bazı mâşî gibi ve bazı yüzü ve batnı üzere geçerler hafazanâllâh teâlâ bu kabîl hadîs-i şerîfte vârid olmuştur Resûlümüz Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin havzı dahi haktır.

قال الله تبارك وتعالى وتقدس: إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ¹¹⁷

Bazılar Kevserden murât havzdır demişler.

وقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، رَوَايَاهُ سَوَاءٌ، [78] مَاؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَأَنْبِيئُهُ كُنُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهُ لَا يَظْمَأُ أَبَدًا.¹¹⁸

Yani efendimiz sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuşlar ki benim havzım bir şehirlik yani bir aylık mesafedir zâviyeleri müsâvî ve suyu lebenden yani sütten beyaz ve rîhî yani kokusu miskden ‘a‘lâ ve atyeb ibrikleri nucûm-ı semâdan ekserdir bir kimesne ondan bir defa içerse aslâ susamaz bu havz hakkında ehâdis-i kesîre dahi vârid olmuştur beyânından müstağnidir a‘mâl üzerine cezâ dahi haktır.

وقال الله تعالى: جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.¹¹⁹

وقال تعالى شأنه: هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.¹²⁰

وقال عز وجل: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.¹²¹

Bunların nezâ’iri âyât-ı kerimeler Kur’ân-ı ‘azîmu’ş-şânda ekser ve eşherdir hulâsa’-i kelâm bu mezkûrât yani hesâb ve kitâp ve kırâ’at-ı kitâp ve şehâdet-i a‘zâ ve mîzân ve su’âl ve sırât ve havz ve cezâ cümlesi umûr-ı mümkineden ve muhbir-i sâdık dahi [79] vukû’larından haber vermiştir ve kable zuhûri’l-muhâlifin icmâ’ dahi bunların vukû’u üzerine mün’akid olmuştur. Zîrâ âyât ve ehâdis bunlar ile nâtıkâ ve tahakkuk ve sübûtlarına delâlet-i vâziha ile delâlet eder. Ve bunların hakkında vârid olan ehâdisin tefâsîli ehâd ise de lâkin kadr-ı müşterek hadd-ı tevâtürde vâsıl olmuştur ve kütüb-ı ehâdis

¹¹⁷ Meâli: “Biz sana Kevser’i verdik.” (el-Kevser, 108/1)

¹¹⁸ Anlamı: “Benim havzum bir aylık mesafe kadardır. Köşeleri birbirine eşittir. Suyu sütten daha beyaz, kokusu miskten daha hoştur. Kapları gökteki yıldızlar kadardır. Ondandır içen kimse bir daha ebediyen susamaz.” (Buhârî, *Rikâk*, 53; Müslim, *Fezâil*, 36)

¹¹⁹ Meâli: “(Bu,) onların yaptıklarına karşılık bir mükâfattır.” (es-Secde, 32/17)

¹²⁰ Meâli: “Yaptıklarınızdan başkasıyla mı cezalandırılacaksınız?” (Yâsîn, 36/54)

¹²¹ Meâli: “Kim zerre kadar hayır işlerse onu görür. Kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görür.” (ez-Zilzâl, 99/7–8)

bunlar ile meşhûndur. İttılâ'irâde eden şahıs onlara mürâca'at ede. İhtisâr eclinden bu risâlede terk ve tayy olundu.

Bâb-ı Sâlis: İmân ve küfr ve bunların ahkâmının beyanındadır. Bu bâb dahi fusûl-u adîdeye müstemildir.

Fasl-ı Evvel: Hakikat-ı imânın beyanındadır.

İmân lugatta mutlakâ tasdikdir ve ıstılâh-ı şer 0'-i şerifte Resûl 'aleyhisselâmı tasdik etmektir. O eşyânın cümlesindeki Resûl 'alehisselâm'ın o eşyâyı vâcib-i teâlâ hazretleri canibinden ityân ve tebliği zarûret-i 'umûm-ı nâs yani mütedeyyin ve gayr-ı mütedeyyin cümlesi 'indinde ma'lûm ola vucûd-ı sâni'-i teâlâ şe'nuhu ve vahdet-i Bârî'-i 'izz-i isme [80] ve nübüvvet ve ba's ve cezâ ve vucûb-ı salât ve zekât ve savm ve hürmet-ı hamr ve gumâr misullû icmâlen ma'lûm olan eşyâda tasdik-i icmâlî kâfidir tafsîlen ma'lûm olan eşyâda tasdik-i tafsîlî lâzımdır. Tasdik-i icmâlî kifâyet etmez. Meselâ bir şahıstan vucûb-ı salât ve hürmet-i hamırdan su'âl olduğunda anları tasdik etmez ise kâfir olur cumhur 'indinde ikrâr-ı ahkâm-ı dîniyyenin icrâsı için 'inde'l-kudreti şarttır şart ya'nî hakikat imândan cüz' değildir. Bazı 'ulemâ' cüz'iyetine zâhib oldular İmân tasdikten 'ibâret olup mahallî kalp olduğuna nusûs-ı Kur'âniyye delâlet ve şehâdet eder.

قال الله تعالى: أُولَئِكَ كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ.¹²²

وقال تعالى شأنه: وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ.¹²³

وقال الله تعالى: قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ.¹²⁴

Amel imândan hâriçtir cüz' değildir zira Kur'ân-ı 'azîmu's-şânda mevâzi'-i kesîrede 'amel imân üzerine 'atf olunmuştur. 'Atf ise mugâyireti iktizâ eder.

قال الله تعالى: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ.¹²⁵

وقال تعالى شأنه: الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ.¹²⁶

[81] bunların emsâli Kitâb-ı Mecîd'de ekser ve eşherdir.

Ve Hadîs-i Şerîf:

الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً، أَغْلَاهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ.¹²⁷

Manası şu'bu'l-imân bid'a ve seb'ündür nefis-i imân değildir ve illâ imâtatu'l-ezânın hakikat-ı imânda duhûlu ve anın fâkdının küfrü lâzım gelir bu ise bi'l-ittifâk

¹²² Meâli: "İşte onların kalplerine iman yazılmıştır." (el-Mücâdele, 58/22)

¹²³ Meâli: "Henüz iman kalplerinize girmemiştir." (el-Hucurât, 49/14)

¹²⁴ Meâli: "Oysa onun kalbi imanla dolu bir şekilde huzur içindeydi." (en-Nahl, 16/106)

¹²⁵ Meâli: "İman edip salih amel işleyenler." (el-Bakara, 2/25)

¹²⁶ Meâli: "İman edenler ve imanlarını zulümle kirletmeyenler." (el-En'âm, 6/82)

¹²⁷ Anlamı: "İman yetmiş küsur şubedir; en üstünü 'Lâ ilâhe illallah' demek, en aşağısı ise yoldan eziyeti kaldırmaktır." (Müslim, İmân, 58)

bâtıldır lakin bu imân ‘ibâret olduğu tasdik-i hakîkiyye şâmil olduğu gibi hikemiyyeye dahi şâmindir zira ona etfâl-ı mü’minînin imânında ihtilâf yoktur. Resûlullâh sallâllâhu ‘aleyhi ve sellem hazretleri ahad-ı ebeveynin imânını tıflın imânı ‘addetmek zarûre-i ma’lûmdur. Bu ise tasdik-i hükmiyyedir tasdik-i hakikiyle hükmiyyeye şumûl ve ‘umûmî zâhir ve mütehakkık oldu.

Fasl-ı Sâni: İmânın ziyâde ve noksanı kabûl ve ‘âdem-i kabûlünün beyanındadır.

İmânın ziyâde ve noksanı kabûl ve ‘âdem-i kabûlünde ihtilâf vâki’dir bazıları kabûlüne ve bazıları ‘adem-i kabûlüne zâhib olmuşlar. Lâkin bu nizâ’ lafzîdir zira Resûlullâh sallâllâhu ‘aleyhi ve sellem hazretleri [82] hâl-i hayatında imânın ziyâdeyi kabûlünde aslâ nizâ yoktur. Şerî’at takarrür etmediği için nusûs dahi bunun üzerine delâlet-i vâziha ile delâlet eder.

قال الله تعالى: وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا.¹²⁸

Nizâ’ ba’de’l-vefât ve inkitâ’-ı vahy olduktan sonra da vâki’dir. Şerî’at tekerrür ettiği için ‘adem-i kabûlü ile kâ’il olanlar vahy munkati’ olduğundan mü’mine ta’ayyün ve takarrür edib ziyâde ve noksan ihtimâli olmadığına nazaran imân ziyâde ve noksanı kâbil değildir demişler. Ve kabûlüne zâhib olanlar tasdik ve yakîn li-hasebi’l-keyfiyye ve’l-kemmiye dahi tefâvüt ve ziyâde ve noksanı kâbil olduğuna binâ’en imân ziyâde ve noksanı kabûl eder diye tasrîh eylemişler. Zirâ zâhirdir ki bizim imânımız Resûl-i Ekrem’in imânı mesâbesinde ve mukallidin imânı müstedillîn imânı mertebesinde değildir me’a zâlike kavî-i sahîh üzere mukallid dahi mü’mindir lâkin vâcib olan istidlâli terk etmek sebebiyle âsim olur keyfiyette ziyâde ve noksan bu vech ile zâhirdir kemmiyette ziyâde ve noksanın beyânı budur ki tasdik icmâlen mâ câ’e bihi en-nebiyyu ‘aleyhisselâma ta’alluktan sonra tafsîl üzere ta’alluk etmek ile kemmiyette tasdik-i tezâyüdü hâsıl olur. [83]

Zirâ tasdik-i tafsîlî ya’nî mâ câ’e bihi en-Nebiyyu ‘aleyhisselâm’dan her bir ferd ferdine hîn-i ilmde tasdik-i imândan cüz’dür şahıs onun üzerine dahi müsâb olur ve tasdik-i tafsîlî ise tasdik-i icmâlîye mugâyır ve bilâ şüphe ziyâde ve noksanı kâbildir.

Fasl-ı Sâlis küfrün beyânındadır.

Küfr hilâf-ı imândır yani Nebî ‘aleyhisselâmı ‘adem-i tasdikten ‘ibârettir. O eşyânın bazısındaki nebî ‘aleyhisselâm’ın o bazı ityânı yani vâcib-i teâlâ hazretleri cânibinden getirdiği bi’z-zarûre ma’lûm ve zâhir ola secde-i sanem şedd-i zünnâr ve lebs-

¹²⁸ Meâli: “Onlara Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını artırır.” (el-Enfâl, 8/2)

i gayâr misillû hasâ'is-i küffâr olan eşyâdan birini şahs-ı ihtiyârı ile işlemek 'alâmet-i tekzîb olduğundan küfr addolunub fâ'ilinin küfrü ile hükm olunur ve illâ bunların 'ademî hakikat-ı îmânda dâhil değildir hattâ bunların fâ'ilinin kalî mutma'inne bi'l-îmân olur ise beynehu ve beynellâhi tealâ mü'min olur ve beyne'n-nâs dahi bi'l-farz tasdîkî olduğu ma'lûm olur ise küfrü ile hükm olunmaz ne'ûzu billâhi tealâ mine'l-küfr ve'd-dalâl.

Bâb-ı Râbi': İmâmet-i 'uzmâ ve hilâfet-i kübrâ beyânındadır.

İmâmet [84] dîn ve dünyâyâ 'umûmî ve şumûlû olan riyâset ve hilâfetten 'ibârettir yani bir şahsın Resûlullâh sallâllahu teâlâ ve sellem hazretlerine hilâfetidir kavânîni-i şer'-i şerîfî ikâme ve havza'-i dîn-i İslâmı hıfz ve vikâyede ber-vech üzere ki cemî'-i ümmet üzerine o şahsa ittibâ' vâcib olur bu ta'riften müctehid ve emir ve kâdî hâric olurlar zirâ bunlara ittibâ' tâ'ife-i mahsûsa üzerine vâcibtir cemî'-i ümmet üzerine vâcib değildir bu bâb dahi fusûl-ı 'adîdiye müştemildir.

Fasl-ı Evvel: Nasb-ı imâm ümmet üzerine vâcib olduğunun beyânındadır.

Nasb-ı imâm ümmet üzerine sem'an vâcibtir zirâ ki sadr-ı evvelde icmâ'-ı ümmet onun üzerine mün'akid olmuştur yani Resûl-i Ekrem Nebiyy-i muhterem sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin vefâtından sonra 'asrın halîfe ve imâmdan huluvvünün 'adem-i cevâzı üzere ictimâ'-ı müslimîn vâki' olduğu tevâtüren sâbittir ve dahi vâcibât-ı mutlakanın kesîri tenfiz-i ahkâm ve ikâme-i hudûd ve sūdde-i suğûr ve techîz-i cuyûş emsâli bi-dûnî'l-imâm müyesser ve tamâm olmaz ve mâ lâ yetimmu'l-vâcibu'l-mutlak illâ bihi fe hüve vâcib yani vâcib-i mutlak mevkuf-u aleyh ve mukaddisası dahi vâcib olduğunda iştibâh ve ihtilâf yoktur ma'a hâzâ nasb-ı imâmda def'-i zarar-ı maznûn [85] dahi vardır zirâ ki beyne'n-nâs 'adâvet ve ba'zâ ve ihtilâf-ı ahvâ' olduğundan yekdiğere inkiyâd etmeyip helâk ve inkıtâ'a müeddi olan tenâzu' ve tekâtül ve zulm ve ta'addî ve fîsk ve 'isyân ve herc u merc vâkî' ve şâyî' olur ki vücûd-ı imâm-ı 'âdil ile onların indifâ'ı zâhir ve onun vücûdu olmaksızın müyesser ve hâsıl olmaz ve def'-i zarar-ı maznûn ise bi-kadri'l-imbân icmâ'-ı enbiyâ ve ittifâk-ı 'ukalâ ile 'ibâd üzerine lâzım ve vâcibtir.

قال الله تبارك وتعالى: "وَلَا تُقْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ". الآية. 129

Ve dahi Vâcib-i Teâlâ hazretleri:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ. 130

¹²⁹ Meâli: "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın." (el-Bakara, 2/195) âyeti...

¹³⁰ Meâli: "Allah'a itaat edin, Resul'e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de." (en-Nisâ, 4/59)

buyurmuştur ve Resûl-i Ekrem sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri:

مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَعْرِفْ إِمَامَ زَمَانِهِ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً.¹³¹

buyurmuşlardır. Bu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîften müstefâd ve zâhir olan mutlaka tâ‘at-ı imâm ve ma‘rifet-i imâm-ı ümmet üzerine vâcib olmaktır bu vucûb dahi vücûdu iktizâ ettiğinden âyet-i celîle ve hadîs-i nebevînin medlûl ve muktezâları beyne’l-müslimîn vücûd-ı imâm lâbüdd ve lâzım olduğudur ve şe’n-i imâmda min tarafillâh ve’r-resûl ve imâm-ı sâbıkdan nasb ve ta’yîn olmadığı sûrette imâmın vücûdu nasb [86] ve ta’yîn-i ümmet ile olduğu ta‘ayyün ettiğinden nasb-ı imâm-ı ümmet üzerine vâcib olduğu tebeyyün ve tahakkuk edip matlûb sâbit oldu ve dahi nizâm-ı mülk ve millet ve salâh-ı dîn ve devlet bir imâm-ı ‘âdil ve sultan-ı kâhîrin vücûduna menûl ve mütevakkıf olduğu ve her halde hâcet onun adâlet ve siyâseti mass ettiği beyândan müstağnîdir zirâ ona tenfîz-i ahkâm ve ikâme-i hudûd ve sedd-i su‘ûr ve techiz-i cuyûş ve ahz-ı sadakât ve kahr-ı mütegalîbe ve mutalassise ve kıtâ‘i’t-tarîk ve beyne’l-‘ibâd vâki‘ olan münâza‘âtı kat‘ ve hukûk üzerine kâ‘im olan şehâdâtı kabûl ve kismet-i ganâ‘im ve evliyâsı olmayan sağîr ve sağîreleri tezvîc ve ikâme-i cem‘ ve a’yâd ve bunların emsâli ihâd-ı ümmet kâdir olmadığı eşyâ imâm-ı ‘âdil ve sultân-ı kâhîr olmaksızın muntazam ve müyesser olmaz. Hâzâ mâ yezi‘u’s-sultân ekseru mimmâ yezi‘u’l-Kur’ân ve’s-seyf¹³² ve’s-sinân¹³³ yef‘alân mâ lâ yef‘aluhu’l-bürhân buyurmuşlar yanî sultân adâlet ve siyasetiyle def‘ ve men‘ ettiği fîsk ve ‘isyân ve zulm ve tuğyan Kur’ân-ı ‘azîmu’s-şân def‘ ü men‘ eylediğinden ziyâde ve ekserdir ve seyf ve sinân delil ve bürhân fi‘il ve te’sîr etmediği ilzâm ve iskânı fi‘il ve te’sîr ederler.

قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: أنا نبيّ السيف.¹³⁴

[87] Ya’nî Resûl-i ekrem Nebiyy-i muhterem sallâllâhu teâlâ âleyhi ve sellem hazretleri ben seyf ve sinân ile meb‘ûs olan nebi ve katl ve cihâd ile me’mûr ve mürsel olan Resûlum buyurmuşlardır zirâ efendimiz sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi sellem hazretleri nâsı seyf ve sinân ile Dîn-i İslâm’a da‘vet ve katl ve cihâd ile onlara îmân ve İslâmı ilzâm ve îcâb ve kahr u cebr ile itâ‘at ve kabûl-ı hakka onları ilcâ’ ve mecbur buyurdular bu vecihle dahi imâma

¹³¹ Anlamı: “Zamanının imamını tanımadan ölen, cahiliye ölümü üzere ölmüştür.” Müslim, *İmâre*, 53.

¹³² Ve’s-seyf: Kılıç.

¹³³ Ve’s-sinân: Mızrak, süngü.

¹³⁴ Anlamı: “Ben kılıç peygamberiyim.” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/395; rivayet lafız farklılıklarıyla gelmiştir)

ihtiyâc sâbit ve zâhir oldu imâm ve sultana ‘âdil ve gayr-ı ‘âdil emri hilâf-ı şer‘ olmaz ise itâ‘at vâcibtir.

قال الله تبارك وتعالى وتقدس: أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ.¹³⁵

Zirâ vâcib-i teâlâ hazretleri bu âyet-i kerimede zât-ı pâkine ve resûlüne itâ‘at ile emr buyurdıkları misillü ulî’l-emr olan imâm ve sultâna dahi itâ‘at ile emr buyurdular.

قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: مَنْ يُطِيعِ الْأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ يَعُصِ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ، وَمَنْ أَهَانَ السُّلْطَانَ أَهَانَهُ اللَّهُ.¹³⁶

Yanî resûl-i ekrem nebiyyi-i muhterem sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuşlar her şahıs ki emir ve sultâna itâ‘at ede tahkîk bana itâ‘at etmiş olur [88] her şahıs ki bana itâ‘at ede tahkîk vâcib-i teâlâ hazretlerine itâ‘at etmiş olur ve her şahıs ki emîr ve sultâna ‘âsî ola tahkîk bana ‘âsî olmuş olur ve her şahıs ki bana ‘âsî ola tahkîk vâcib-i teâlâ hazretlerine ‘âsî olmuş olur ve her şahıs ki sultana ihânet ve hiyânet ede vâcib-i teâlâ hazretleri o şahsa ihânet edip onu zelîl ve hakîr ve havâr ve bî ensâr eder.

قال الله تعالى: وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ.¹³⁷

Yanî vâcib-i teâlâ hazretleri bir şahsa ihânet eder ise ol şahıs için aslâ bir mükrimin ve muhsin bulunmaz cümlelerin ‘indinde havâr ve hakîr ve bî i‘tibâr olur ve hükemâ ve fuzalâ buyurmuşlardır:

tâ‘atu’l-vülât bekâ’u’l-‘izzî yanî mulûk ve selâtîne itâ‘at ve onların emr u nehyine inkiyâd ve muvâfakât ve ‘adem-i muhâlefet-i mülk ve milletin ‘izz-i şerefînin devâm ve bekâsına sebep ve vesîledir. Ve dahi buyurmuşlardır:

شرائط السلطان اربعة الحكمة والسخاوة والعفة والشجاعة.¹³⁸

Yani şerâ‘it-i saltanat bu ahlâk-ı hamide-i erba‘adır hikmet yanî ilmun alâ mâ hüve ‘aleyhi ve ‘amelu ‘alâ mâ yenbağî ve sehâvetün ma‘lûm ve beyandan müstağnidir ve ‘iffet yanî fisk u fucûr [89] ma‘âsîden pâk-ı dâmen olmak ve şecâ‘at ma‘lûm ve beyândan

¹³⁵ Meâli: “Allah’a itaat edin, Resûl’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de.” (en-Nisâ, 4/59)

¹³⁶ Anlamı: “Kim emire itaat ederse bana itaat etmiş olur; kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Kim emire isyan ederse bana isyan etmiş olur; kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur. Kim sultana ihânet ederse Allah ona ihânet eder.” Buhârî, *Sahîh*, “Cihad”, 109; “Ahkâm”, 41; Tirmizî, *Fiten*, 59; rivayetin sıhhati hakkında ihtilaf bulunmaktadır.

¹³⁷ Meâli: “Allah kime zillet verirse artık onu onurlandırarak hiçbir kimse yoktur.” (el-Hac, 22/18)

¹³⁸ Anlamı: “Saltanatın (yönetimin) şartları dörttür: Hikmet, cömertlik, iffet ve cesaret.”

müstağnîdir yanî bu evsâf-ı erba'a zîynet ve şerâ'it-i saltanattır bunlar ile saltanat müzeyyen ve pâydâr olur. Ve fî'l-hadîs:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الشَّجَاعَةَ وَلَوْ عَلَى قَتْلِ حَيَّةٍ.¹³⁹

Yanî Vâcib-i Teâlâ hazretleri şecâ'atı soruluverilen katli üzere olur ise de zeyl-i hadîstendir.

الْجَنَّةُ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ.¹⁴⁰

Bu hadîs-i şerîften murât Allâhu teâlâ 'alemu cihâdehu terğîbdir imam için adâlet lâzımdır.

قال الله تعالى: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ.¹⁴¹

وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ.¹⁴²

إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى.¹⁴³

قال رسول الله تعالى عليه وسلم: إن المفسطين يوم القيمة عند الله على منابر من نور عن يمين الرحمن.¹⁴⁴

إِنَّ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَقْرَبُهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامٌ عَادِلٌ.¹⁴⁵

عَدْلٌ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةٍ سِتِينَ سَنَةً.¹⁴⁶

Ve hukemâ buyurmuşlar:

ثبات الملك بالعدل، دولة الملوك في العدالة، وال عادل خير من مطر وابل، ينبغ فرح العالم الملك العادل.

أَيُّ مَلِكٍ عَدْلٍ فِي حُكْمِهِ وَقَضِيَّتِهِ، اسْتَعْنَى عَنْ جُنْدِهِ وَرَعِيَّتِهِ.¹⁴⁷

عَدْلُ السُّلْطَانِ [90] خَيْرٌ مِنْ حَسَبِ الزَّمَانِ.¹⁴⁸

الْعَدْلُ مِيزَانُ الرَّحْمَنِ وَالْجَوْرُ مِكْيَالُ الشَّيْطَانِ.¹⁴⁹

Ve zulüm ve cevrden ihtiraz ve ictinab elzemdir.

¹³⁹ Anlamı: “Allah cesareti sever, isterse bir yılını öldürmekte olsun.” Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-Evsat*, 6/26.

¹⁴⁰ Anlamı: “Cennet kılıçların gölgesi altındadır.” Buhârî, *Cihâd*, 22; Müslim, *İmâre*, 149.

¹⁴¹ Meâli: “Şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder.” (en-Nahl, 16/90)

¹⁴² Meâli: “Ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin.” (en-Nisâ, 4/58)

¹⁴³ Meâli: “Hiç şüphesiz adaletli davrananlar, kıyamet günü Allah Teâlâ'nın sağında, nurdan minberler üzerinde olacaklardır.” (el-Mâide, 5/8)

¹⁴⁴ Anlamı: “Şüphesiz adaletle davrananlar kıyamet günü Rahmân'ın sağında, nurdan minberler üzerinde olacaklardır.” Müslim, *İmâre*, 18.

¹⁴⁵ Anlamı: “Kıyamet günü Allah'a en sevgili ve O'na en yakın olan, adil imamdır.” Tirmizî, *Ahkâm*, 4.

¹⁴⁶ (Vecize): Bir saat (bir anlık) adalet, altmış yıl ibadetten hayırlıdır.

¹⁴⁷ (Vecize): Her kim hükmünde ve kararlarında adil bir hükümdar olursa, askerinden ve halkından yardım istemeye muhtaç olmaz (adaleti ona yeter).

¹⁴⁸ (Vecize): Sultanın adaleti, zamanın (devrin) sağladığı imkân ve üstünlüklerden daha hayırlıdır.

¹⁴⁹ (Vecize): Adalet Rahmân'ın ölçüsüdür; zulüm ise şeytanın terazisidir.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا.¹⁵⁰

وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.¹⁵¹

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ.¹⁵²

إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ. الْآيَةُ...¹⁵³

وقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: الظُّلُمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.¹⁵⁴

Ve hükmen buyurmuşlar:

الْمَلِكُ يَبْقَى مَعَ الْكُفْرِ وَلَا يَبْقَى مَعَ الظُّلْمِ¹⁵⁵

مَنْ طَالَ عُدُوَّتُهُ زَالَ سُلْطَانُهُ، لَا يَكُونُ الْعُمَرَانُ حَيْثُ يَجُورُ السُّلْطَانُ.¹⁵⁶

Ve dahi buyurmuşlar:

الْمَلِكُ خَلِيفَةُ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ، وَلَنْ يَسْتَقِيمَ أَمْرٌ خِلَافَتِهِ مَعَ مُخَالَفَتِهِ.¹⁵⁷

Yanî sultan vâcib-i teâlâ hazretlerinin ibâd ve bilâdına halifesidir. Lâ mahâlete vâcib-i teâlâ hazretlerine muhâlefet ve ‘adem-i itâ’at ile beraber onun hilâfeti emrî tamâm ve müstakîm olmaz.

وفي الحديث: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِمَلِكٍ خَيْرًا جَعَلَ لَهُ وَزِيرًا صَالِحًا.¹⁵⁸

Yani vâcib-i teâlâ hazretleri bir melik ve sultana hayr irâde eder ise ona vezir-i sâlih ve nâsîh ve kâmil ihsân edip ona mukârin eder ki sultân bir emri nisyân eder ise o vezir evâmiri ona tezkîr ve ihtâr eder. [91] Ve eğer der-hâtır ise ona o emrin tahsilinde müşâreket ve mu‘âvenet eder hükemâ ve fudalâ buyurmuşlar:

¹⁵⁰ Meâli: “Biz zalimler için bir ateş hazırladık.” (el-Kehf, 18/29)

¹⁵¹ Meâli: “Zalimler için ise O (Allah) acı bir azap hazırlamıştır.” (el-İnsân, 76/31)

¹⁵² Meâli: “Sakın Allah’ı, zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!” (İbrâhîm, 14/42)

¹⁵³ Meâli: “Adaletle kaim olan mülk, kralların gerçek devletidir. Bir adil vali, şiddetli yağmurdan (bolluktan) bile daha hayırlıdır. Âlemin sevincinin kaynağı, adaletli hükümdardır. Ey hükümlerinde ve kararlarında adaletli olan sultan! Sen, adaletinle askerine de, halkına da muhtaç olmaktan kurtulursun. Sultanın adaleti, zamanın soyundan (nesebinden, şerefinden) daha hayırlıdır. Adalet, Rahmân’ın (Allah’ın) terazisidir; zulüm ise Şeytan’ın ölçüsüdür. Zulümden ve haksızlıktan sakınmak, onlardan uzak durmak her mümine farz derecesinde gereklidir. Allah Teâlâ buyurmuştur: “Biz zalimlere ateş hazırladık. Zalimlere acı bir azap hazırlanmıştır. Sakın Allah’ı zalimlerin yaptıklarından gafil sanma! O, onları ancak gözlerin dehşetten donakalacağı bir güne erteler.” (İbrâhîm, 14/42)

¹⁵⁴ Anlamı: “Zulüm kıyamet günü karanlıklardır.” Buhârî, *Mezâlim*, 9; Müslim, *Birr*, 56.

¹⁵⁵ (Vecize): Devlet küfürle ayakta kalır ama zulümle kalmaz.

¹⁵⁶ (Vecize): Kimin zulmü uzarsa saltanatı sona erer. Hükümdarın zulmettiği yerde imar (bayındırlık, huzur) olmaz.

¹⁵⁷ (Vecize): Yanî sultan, Vâcib-i Teâlâ hazretlerinin ‘ibâd ve bilâdında halifesidir.

Lâ mahâlete (kaçınılmaz olarak) Vâcib-i Teâlâ hazretlerine muhâlefet ve ‘adem-i itâ’at ile onun hilâfeti emri tamâm ve müstakîm olmaz.

¹⁵⁸ Anlamı: “Allah bir hükümdara hayır murat ettiğinde ona salih bir vezir verir.” Ebû Dâvûd, *Harâc*, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/231.

إِعْلَمُ، الْمُلُوكُ يَحْتَاجُونَ إِلَى وَزِيرٍ، وَأَشْجَعُ النَّاسِ يَحْتَاجُ إِلَى سِلَاحٍ.¹⁵⁹

Yani mulûk ve selâtînin a‘lem ve a‘kali dahi vezire muhtaç olur eşca‘u’n-nâs silâha muhtaç olduğu misillû ve dahi buyurmuşlar:

مَثَلُ الْمَلِكِ الْعَادِلِ إِذَا كَانَ لَهُ وَزِيرٌ فَاسِدٌ مَثَلُ الْمَاءِ الْعَذْبِ الَّذِي فِيهِ النَّمَاسِيحُ.¹⁶⁰

Yani melik-i ‘âdilin meseli onun için vezîr-i fâsîd ve gayr-ı sâlih olduğu vakitte mâ’-i azb gibidir ki onda temâsîh olur zirâ ona sultân-ı ‘âdilin intifâ‘ve ona şikâyet ve izhâr hâcetinden fukarâ ve mazlûmîne mâni‘ve dâfi‘olur ve dahi imâm için vüzerâ’-i salihîn ve vûkelâ’-i nâsihîn ve ‘ulemâ’-i kamilîn ve ‘âmilîn ile umûr-ı saltanat ve siyâsetinde müşâvere ve muhâvere ile müzâhereten ve mu‘âveneten lâbüdd ve lâzımdır.

قال الله تعالى: وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ.¹⁶¹

وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ.¹⁶²

وفي الحديث: لَا مُظَاهَرَةَ أَوْثَقَ مِنَ الْمُشَاوَرَةِ.¹⁶³

اسْتَشِيرُوا أُولِي الْعُقُولِ.¹⁶⁴

Ve hukemâ buyurmuşlar:

أَعْقَلُ الرِّجَالِ لَا يَسْتَعْنِي عَنْ مُشَاوَرَةِ أُولِي الْأَلْبَابِ، مَنْ اسْتَشَارَ أُولِي الْأَلْبَابِ نَزَلَ فِي أَبْوَابِ الصَّوَابِ، لَكِنْ بَعْدَ الْمُحَاوَرَةِ [92] وَالْمُشَاوَرَةِ.¹⁶⁵

İndinde savâb olduğu mazmûn olan re’yi îsâr ve ihtiyar edip¹⁶⁶ onu imza ve infaz eder.

قال الله تعالى: فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ. الْآيَةُ...¹⁶⁷

el-İmâm beyne’n-nâs zâhir olmak lâzımdır ki tenfîz-i ahkâm ve ikâme-i hudûd ve techîz-i cuyûş ve sedd-i suğûr emsâli masâlih-i nâsa ‘adl ve siyasetiyle kıyâm ve ikdâm ve hıfz-ı havza-i millet-i islâm ede ve illâ yani zâhir olmayıp muhtefî olur ise vücûdu ‘adem hükmünde olup ondan aslâ bir fâ‘ide hâsıl olmaz ve ta‘tîl-i masâlih ve teksir-i

¹⁵⁹ (Vecize): “Bil ki hükümdarlar bir vezire muhtaçtır; insanların en cesuru bile bir silaha muhtaçtır.”

¹⁶⁰ Anlamı: “Adaletli bir hükümdarın kötü bir veziri olması, içinde timsahlar bulunan tatlı suyun misaline benzer.” Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, 6/246.

¹⁶¹ Meâli: “İş hakkında onlarla istişare et.” (Âl-i İmrân, 3/159)

¹⁶² Meâli: “Onların işleri aralarında şûrâ ile dir.” (eş-Şûrâ, 42/38)

¹⁶³ (Vecize): Müşâvere (danışma) kadar sağlam bir destek yoktur.

¹⁶⁴ (Vecize): Akıl ve hikmet sahipleriyle istişare edin.

¹⁶⁵ (Vecize): Akıllı insanların en akıllısı bile, akıl sahipleriyle istişare etmekten müstağni değildir. Kim akıl sahiplerine danışsın, doğruluğun kapılarına ulaşsın; ancak bu, müzakere ve istişareden sonradır.

¹⁶⁶ Allah Teâlâ’ya tevekkül eden (kimse).

¹⁶⁷ Meâli: “Bir işe azmettiğin zaman Allah’a tevekkül et.” (Âl-i İmrân, 3/159)

müflised lâzım gelir fisk u cûr ile yani ‘isyân ve zulüm ile imâm mün‘azil olmaz zîrâ ki hulefâ’-i râşidinden sonra e’imme ve ümerâdan fisk ve ‘isyân zâhir ve zulüm ve cevri münteşir ve şâyî’ oldu ma’a hâzâ selef onlara münkât ve mutî’ olup onların üzerine hurûcû tecvîz ve irâde etmediler ve cem’ ve a’yâdî onların izin ve icazetiyle ikâme eylediler zamân-ı gayr-ı muhtelif ‘asr-ı vâhîde iki imâm nasbı câ’iz değildir ve illâ sahâbe-i güzîn tecvîz ederler idi ve lâ mahâlete onlar tecvîz etmediler zîrâ ki ba‘de vefâtî’n-Nebîyyi sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem sahâbe-i güzînden [93] muhâcirîn ve ensâr rıdvânullâhi teâlâ ‘aleyhim ecma‘în Sakîfe-i Benî Sâ‘ide’de imâm nasb ve ta’yîn için ictimâ’ ve ittifâk ettiklerinde tâ’ife-i Ensâr radiyallâhu teâlâ anhum minnâ emîr ve minkum emir diye göre muhacirin rıdvânallâhi teala ‘aleyhim hazretlerine hitâp eylediler yani bir emîr Ensar’dan ve bir emîr Muhâcirinden olsun deyu buyurdular. Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu teâlâ ‘anhu onların cevâbında lâ yuslah seyfân fî ğımdin vâhidin yani bir kılıfta iki seyf sâlih ve münâsip olmaz minnâ el-’umerâ’ ve minkumu’l-vüzerâ’ yani emir Muhâcirîn’den ve vezîr Ensar’dan olsun buyurduklarından sonra sahâbe-i güzîn rıdvânullâhi teâlâ ‘aleyhim ecma‘în hazretlerinden bir ahad onu inkâr etmeyip imâm-ı vâhid nasb ve ta’yîni üzere icmâ’ ve ittifâk ettiler sahâbe-i güzînin bu ittifak ve icmâ’ından zâhir ve sâbit olduğu beyne’l-müslimîn ‘asr-ı vâhîde iki imâm nasbı câ’iz değildir ma’a hâzâ ta‘addüd-i imâm çok kere hilâf ve nizâ’ ve fitne ve fesâda mü’eddî olup masâlih-i müslimin ve nizâm-ı emr-i dîn ve vezâif-i imâmet muhtell ve fesât [94] olur ve imâmetten maksûd ki tenfiz-i ahkâm ve hıfz-ı hudûd Dâr-ı İslâm ve insâfî’l-mazlûm mine’z-zulm ve bunların emsâlî ehâd-ı ümmet onun üzerine kâdir olmayan eşyadır müyesser ve hâsıl olmaz ta‘addüd-i imâm câ’iz olmadığı bu vecihle dahi sâbit ve zâhir olur.

Fasl-ı Sâni: Sıfât-ı e’imme ve şurût-ı imâmetin beyânındadır.

İmâm velâyet-i kâmile ashâbından olmak şarttır yani imâm lâzımdır ki müslim ve ‘âkil ve bâliğ hürr ve müzekker ve ‘âdil ola zîrâ ona imâm enfes ve emvâl-i nâsda mütevellî ve mutasarrıfdir kâfir yani müslim olmayan ise ehl-i İslâm’da tasarruf ve velâyeti ve onların üzerine tasallut ve siyâseti sahîh ve câ’iz olmaz.

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Meâlî: “Allah, kâfirlerin müminler üzerine bir yol (üstünlük ve hâkimiyet) edinmelerine izin vermemiştir.” (en-Nisâ, 4/141)

Ve mecnûn ve sabî ise nefesleri üzerine vilâyete sâlih ve lâyük olmazlar. Gayrın umurunda tasarruf ve mesâlihine kıyâm ve onların üzerine velâyete teveccüh ile sâlih ve lâyük olurlar ve ‘abd ise seyyidinin mün‘adimetine iştigâli ecelinden mesâlih-i müslimîn ve umûr-ı siyâset ve vezâ’if imâmete kıyâm ve ikdâmâ fâriğ olmaz dahi ahrârının [95] hizmetinden istinkâf edip ona ‘âsî olurlar ve istihkâr ve istihfâf ederler. İmâm mutâ‘ ve mükerrem ve mesâlih-i ümmet ve vezâif-i imâmet nazmına fâriğ olmak lâzımdır ve nisâ‘ ise nâkısâtü’l-‘akl ve’d-dîn ve nâkısı’l-velâyettirler kahr ve galebe ve cerr-i asker ve tedbir-i harb ve ikâme-i siyâsete gâliben liyâkat ve salâhiyetleri olmaz. İmâm lâbüdd ve lâzımdır ki ‘akl ve dîni kâmil ve umûr-ı mezkûreye kâbil ve sâlih ola ve fâsık ise emvâl-i nâsı müştehiyyât ve ağrâz ve hevâ-yı nefesine sarf edip hukûk-ı müslimîni tazayyu‘ ve payimâl eder ittifâk-ı müslimin ile imâmette şart olan bu umûr-ı mesturedir ve şurût-ı ihtilâfiyeler dahi vardır ki bu risâlede ihtisâr ve matlûb olduğundan onların îrâdından sarf-ı nazar olundu ma’sûm olmak ve zamane ehlinin efdalî olmak imâmette şart değildir zîrâ ona imâted bunlara ihtiyac-ı mess eylemez zirâ çok kere müsâvî bel mafdûl olan yani ‘ulemâ ve ‘amel akall olan şahıs mesâlih-i ümmete habîr ve a’raf ve vezâyif imâmete kıyâm ve ikdâm üzerine akder ve elyak olur lihâzâ onun [96] imâm nasb ve ta’yîninin cevâzında iştibâh olunmaz ve bâ husûs nasb-ı mafdûl şerri edfa‘ ve fitneden eb‘âd olur ise fe bi’t-tarîk olalı onun nasbı câ’iz ve enseb ve ahrâ olur.

Fasl-ı Sâlis: İmâmetin husûl ve subûtunu müfîd olan esbâbın beyânındadır.

Ma’lûm ola ki şerâ’it-i imâmetin bir şahısta ictimâ’ıyla o şahıs imâm olmaz ve illâ e’imme ta’addüd edip hilâf ve nizâ‘ ve fitne ve fesât vâki‘ ve nizâm-ı emr-i dîn ve mesâlih-i müslimin fâsid ve muhtell olur bel vâcib-i teâlâ hazretlerinin veyahut resûlünün nass ve tasrîhi veyahut ta’yîn-i imâm-ı sâbık ile şahıs imâm olur bu umûr-ı mezkûreler ile imâmetin sübûtunda ihtilâf ve nizâ‘ yoktur ve icmâ‘-ı ümmet ile yani imâmete müste’idd bir şahsa ümmetten ehl-i hall ve ‘akdîn bey’atiyle veyahut imâmete sâlih olan bir şahıs şevketi sebebiyle bilâd-ı müslimîne müstevlî ve galip olmakla dahi imâmet sâbit olur zîrâ ona imâmetten maksûd ki tenfiz-i ahkâm ve ikâme-i hudûd ve kahr-ı mütegalibe ve kat‘-i münâza‘a ve bunların emsâli sâbikan zikr olunan umurdur bu şahıslar ile hâsıl olur ve illâ imâmete sâlih olmazlar bu ise hilâf-ı mefrûzdur ve bey‘at ile imâmetin sübûtunda ehl-i hall ve ‘akdîn cümlesinin icmâ‘ı lâzım değildir bel bazı ehl-i hall ‘akdîn bey’ati kifâyet edip vesâ’ir Ehl-i İslâma [97] ona ittibâ‘ vâcib olur Hazreti Ebû Bekir es-sıddîk ve Hazreti Osmân Zî’n-nûreyn radiyallâhu teâlâ ‘anhumânın imâmetlerinde

sahâbe-i güzînden bazının bey'ati ile iktifâ vâkî' olduğu misillû icmâ'-ı cemî'-i ümmet ber-kenâr icmâ'-ı ehl-i Medîneye dahi şart etmediler

Fasl-ı Râbi': Bâ'de vefâtî'n-nebi sallâllâhu teâla 'aleyhi ve sellem imâm-ı ber-hakkın beyânındadır.

İmam-ı ber-hakk ve halife-i Resûlullâh ba'de vefât-i Resulullâh sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem Ebû Bekir es-Sıddık radiyellâhu teâlâ 'anhu hazretleridir. İmâmeti icmâ'-ı ümmet ile sabittir. Zirâ ki sahâbe-i güzîn rıdvânullâhi teâlâ 'aleyhim ecma'în ba'de vefâtî'n-Nebi sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem Sakîfe-i Benî Sâ'de'de ictimâ' edip nasb-ı imâmete mübâşeret ettiklerinde tâ'ife-i Ensâr gürûh-ı Muhâcirîn'e hitâben minnâ emîr ve minkum emîr buyurdular yani bir emir bizden ve bir emir sizden nasb olunsun Ebû Bekir es-Sıddık radiyallâhu teâlâ 'anhu onların cevâbında lâ yuslah seyfân fî ğımdin vâhidin minnâ'l-umerâ' ve minkumu'l-vüzerâ' buyurdular yani bir gılafta iki seyf sâlih ve münâsip olmaz imâm ve emîr bizim ta'ifemizden yani Muhâcirîn'den ve vezîr sizin tâ'ifenizden olsun ve bu matlab üzere [98] i Şerîfiyle ictihâd -Hadîs ¹⁶⁹ الأئمة من قريش buyurdular ba'de'l-müşâvere ve'l-mürâca'a re'y-i ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi teâlâ 'aleyhim ecma'în Ebû Bekir es-Sıddık radiyallâhu teâlâ 'anhu hazretlerinin imâmeti üzere mukarrer olup onun imâmeti üzere icmâ' ve ona bey'at eylediler ve hazreti Ali kerremellâhu teâlâ vechehu Resûl-i Ekrem sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin ta'ziye ve musibetlerine iştigâl ve mahzunu'l-bâl ve mükedderu'l-hâl re'y ve ictihâda bî mecâl olmak münasebetiyle bu vak'adan gâib olduğundan sâni hâlde ferâğ-ı bâl ile ru'ûs-ı eşhâd üzere ve mecma'-ı sahâbe de Ebû Bekir es-Sıddık radiyallâhu teâlâ 'anhu hazretlerine bey'at edip Halîfe-i Resûlullâh ile telkîb buyurdular ve Resûl-i Ekrem sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri eyyâm-ı marazında vefâtına kadar Ebû Bekir es-Sıddık radiyallâhu teâlâ 'anhu hazretlerini ikâme-i salât hakkında istihlâf buyurdıkları dahi bu husûsda nassa karîb olur zîrâ ki ba'de'l-vefât dahi kat'an salât hakkında halîfe olup gayr-ı salât hakkında dahi halîfe olmak lâzım gelir zîrâ ki kâil-i bi'l-fasl yoktur icmâ'ın müstenid lâ yehsâlarından bu dahi bir müsned olur hazreti Ali kerremellâhu vechehu buyurdular ki Resûl-i Ekrem sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri ben sahîh ve gayr-ı ma'zûr ve hâzır gayr-ı gâib olduğum hâlde [99] Ebû Bekir es-sıddık radiyallâhu teâlâ 'anhu hazretlerini emr-i dînde yani ikâme-i salatta takdîm ve istihlâf buyurdular umûr-ı dîniyyeye de biz dahi tarîk-i evleviyet ile anî takdîm ve istihlâf ederiz hulâsa-i kelâm Ebû Bekir es-sıddık radiyallâhu teâlâ 'anhu hazretlerinin zamân-ı

¹⁶⁹ İmamlar (liderler) Kureys'tendir.

hilâfetinde onun ile bir münâza‘a ve muhâlif ve muhârip asla bulunmadı ve illâ sâir vakâyi‘ler misillü lâ mahalete nakl olunur idi ve tedebbür ve tevakkuf ve te‘emmül ve müşâvere ve mürâca‘a ile olan mütâba‘at ve muvâfakat ise hatadan eb‘ad ve savâba akreb olduğunu te‘yîd ve ta‘yîn eder bu takrirden müstebân olduğu üzere Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretlerinin imâmeti emr-i mucma‘-ı ‘aleyh olup:

"لا تجتمع أمتي على الضلالة." 170

Hadîs-i Şerîfinin müfâd ve muktezâsı üzre hakkıyyetinde asla iştibâh olmaz ve ma‘a kat‘i‘n-nazar ‘an hâza‘l-hadîs ma‘azallâhu teâlâ yahut kâffe-i sahâbe hatâ ve dalâlet üzere müctemi‘ ve fesât ve ‘inâd üzere müstakırr ve sâbit ve râsih olurlar veyahut Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretleri imâm-ı ber-hakk olur bu iki emrin beyninde asla vâsita yoktur şakk-ı evvel şehâdet-i âyât ve tezkiye-i ehâdis-i sahîha ile bâtıl ve ‘âtıl ve ehl-i İslâm ondan merâhil ile ba‘îd olduğundan kat‘a şek ve şüphe yoktur şakk-ı sâni ki [100] Ebû Bekîr es-Sıddîk radiyallâhu ‘anhu hazretlerinin imâm-ı ber-hakk olduğudur sâbit ve muhakkak ve mukarrer olup matlûb hâsıl oldu Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretlerinin imâm-ı ber-hakk ve halîfe-i Resûlullâh sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem olduğuna delâlet eden âyât ve ehâdis-i kesîredir cümlesinin zikrî bu risâlenin vazifesinden hâriçtir lakin bi-hükm-i mâ lâ yeduk kullehu lâ yetruk kullehu bazılarının zikr ve ibrâdı ile teberrük olunur.

قال الله تبارك وتعالى وتقدس: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا. 171 الآية...

Bu âyet-i kerîme Ebû Bekir es-Sıddîk bel hulefâ-i râşidîn rıdvânullahi teâlâ ‘aleyhim ecma‘în hazretlerinin imâm-ı ber-hakk ve halîfe-i Resûlullâh sallâllâhu teâlâ âleyhi ve sellem olduklarına delâlet-i vâzıha ile delâlet eder zirâ ki vâcib-i teâlâ hazretleri Sahâbe-i güzînden bir cemâ‘ata istihlâf ile va‘ad buyurdular hâl hâlî olmaz yahut istihlâf ile va‘ad olunan cemâ‘at Ebû Bekir es-Sıddîk ve ‘Ömer el-fâruk ve ‘Osman zî‘n-nûreyn ve ‘Alî el-murtazâ radiyallahu teâlâ ‘anhum hazretleri olur veyahut Alî kerremellâhu vechehu ve ondan [101] sonra bu emre tasaddî eden şahıslar olur şakk-ı sâni icmâ‘en bâtıldır ve şakk-ı evvel ta‘ayyün ve tebeyyün edip Ebû Bekir es-Sıddîk bel hulefâ-i râşidîn imâm-ı ber-hakk ve halîfe-i Resûlullâh oldukları sâbit ve mütehakkık oldu.

170 Anlamı: “Ümmetim dalâlet üzere birleşmez.” Tirmizî, *Fiten*, 7; İbn Mâce, *Fiten*, 8 – hadis, ümmetin icmâsına delil olarak kullanılır.

171 Meâlî: “Allah sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri halife yaptığı gibi onları da yeryüzünde halifeler kılacağını; kendileri için seçip beğendiği dinlerini yerleştirip sağlamlaştıracağını ve korkularını güvene çevireceğini vaad etmiştir.” (en-Nûr, 24/55)

وقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر.¹⁷²

وقال عليه السلام: الخلافة بعدي ثلاثون سنة.¹⁷³

Bu hadîs-i şerîfin bu matlab üzere delâleti vâzıhdır beyâna hâcet yoktur. Ebû Bekîr es-Sıddîk radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretlerinden sonra imâm-ı ber-hakk ve halîfe-i Resûlullâh sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem ‘Ömer el-fârûk radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretleridir ki eyyâm-ı hilâfetinde ‘adl ve dâd ve emn ve emân ve birr ve ihsân ile ferş-i zemîni reşk-i efzâ-i ‘arş-ı berrîn ve tûtiyâ-i feth ve zafer lâ yu‘add ve lâ yuhsâ ile dîde-i İslâmî münevver ve rûşen buyurdular bir mesâbede ki ba‘dehu nazîr bel karîni müşâhede olunmadığından bir harf ve makâl ve setr ve inkâra mecâl yoktur hilâfını nass-ı imâm-ı sâbık ve icmâ‘-ı ümmet ile sabittir zirâ ki Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretleri marîz olup hayâtından kat‘-ı ümîd ettiğinde ‘Osman radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretlerini taleb edip ‘Ömer radiyallâhu ‘anhu hazretleri için kitap ahdi ona telkîn [102] ve onun üzerine takrîr edip buyurdu:

اكتب بسم الله الرحمن الرحيم. هذا ما عهد أبو بكر بن أبو قحافة عهده من الدنيا خارج عنها، وأول عهده بالأخرى داخل فيها، حاله يؤمن فيها الكافر، ويبر فيها الفاجر. إني استخلفت عليكم بعدي عمر بن الخطاب، فاسمعوا له وأطيعوا، فإنه أحسنكم سيرةً، وأعدلكم في نفسي، فذلك ظني به، وعلمي فيه، وإن بدّل، فلكل امرئ ما اكتسب، والخير أردت، ولا أعلم الغيب.¹⁷⁴

وسيعلم الذين ظلموا أي منقلب ينقلبون.¹⁷⁵ السلام عليكم ورحمة الله.¹⁷⁶

Hazreti ‘Osman kitâb-ı ‘ahdî minvâl-ı sâbık üzere yazıp ba‘dehu mühr-i imâm ile hatm ve beyne’n-nâs ihrâc edip kitapta ta’yîn olunan şahsa bey‘at ile nâsa emr eyledi Sahâbe-i güzîn rıdvânullâhi teâlâ ‘aleyhim ecma‘în dahi kâffeten bey‘at ettiler vech-i meşrûh üzre hazreti ‘Ömer’in imâmeti nass-ı imâm-ı sâbık ve icmâ‘-ı ümmet ile sâbit olduğu zâhir oldu ve ba‘d ‘Ömer el-Fârûk radiyallâhu teâlâ ‘anhu imâm-ı berr-hakk ve halîfe-i Resûlullâh ‘Osman zî’n-nûreyn radiyallâhu teâlâ ‘anhu hazretleridir. İmâmeti şûrâ ve icmâ‘-ı ümmet ile sabittir zirâ ki Hazreti ‘Ömer radiyallâhu teâlâ ‘anhu Ebûllü’lü

¹⁷² Anlamı: “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer’e uyunuz.” Tirmizî, *Menâkıb*, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/382.

¹⁷³ Anlamı: “Benden sonra hilâfet otuz senedir.” Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 8; Tirmizî, *Fiten*, 48.

¹⁷⁴ Anlamı: “Onun dünyayla olan ahdi artık sona ermiştir; âhiretle olan ilk ahdi başlamıştır. Öyle bir hal üzerindeyim ki, kâfir bile iman eder, fâcir bile iyi olur. Ben, benden sonra sizin üzerinize Ömer bin el-Hattâb’ı halife tayin ettim. Artık onu dinleyin ve ona itaat edin. Çünkü o, bana göre aranızda en güzel hayat süren, en adaletli kimsedir. Bu, hakkındaki zannım ve bilgimdir. Şayet (sonradan) bir değişiklik yaparsa herkes kendi kazandığından sorumludur. Ben iyiliği murad ettim, fakat gaybı bilmem.”

¹⁷⁵ Meâli: “Zulmedenler, nasıl bir sona döneceklerini yakında bileceklerdir.” (eş-Şuarâ, 26/227)

¹⁷⁶ Meâli: Allah’ın selâmı ve rahmeti üzerinize olsun.

Hubeys'in darbetiyle şehâdetini hiss ve istiş'âr ettiğinde buyurdular ki emr-i hilâfete bu altı şahıstan elyak-ı zann ve idrâk ettim Hazreti 'Alî ve Zübeyr ve Talha ve 'Abdurrahmân [103] İnb-i 'Avf ve Sa'd bin Ebî Vakkâs radiyallâhu teâlâ 'anhum hazretlerini tesmiye ve ta'yîn buyurdular ve emri bunların beyninde şûrâ kıldı. Bu şart ile ki bunlar ihtilâf edip bir taraf ekser ve bir taraf akall olur ise eksere ittibâ' ve iki taraf müsâvî olur ise 'Abdurrahmân bin 'Avf olduğu canibe meyl ve onun re'yiyle 'amel edeler bu vecih üzere vasiyet buyurdular ve ba'de vefât-i 'Ömer radiyallâhu teâlâ anhu cümlesi emri 'Abdurrahmân bin Avf'a tefvîz edip onun hükmüne râzı oldular 'Abdurrahmân Bin Avf hazretleri dahi Hazreti 'Osman'ı ihtiyâr ve ona mahzar-ı sahâbede bey'at eyledi ba'dehu sâ'ir sahâbe-i güzîn dahi cem'an bey'at eylediler bu vech üzere Hazreti 'Osman'ın dahi imâm-ı berr-hakk ve halîfe-i Resûlullâh sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem olduğu tahakkuk ve tebeyyün eyledi ve Hazreti 'Osman radiyallâhu teâlâ 'anhu şehîden vefât ettikten sonra imâm-ı ber-hakk ve halîfe-i Resulullâh sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem Hazreti 'Alî kerremellâhu vecchudur ki menâkibî ekser ve eşherdir imâmeti icmâ'-ı ümmet ile sabittir zîrâ ki ba'de şehâdet-i 'Osman radiyallâhu teâlâ 'anhu kibâr-ı Muhâcirîn ve Ensâr cem' olup Hazreti 'Alî kerremellâhu vechden [104] hilâfetin kabûlünü iltimâs eylediler Hazreti 'Alî dahi ba'de imtinâ'-i kesîr kabûl buyurub sahâbe-i güzîn ona bey'at eylediler. Takrir-i sâbık üzere Hazreti 'Alî'nin dahi imâm-ı ber-hakk ve halîfe-i Resûlullâh sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem olduğu sâbit ve mütehakkık oldu ve afdaliyet-i hulefâ'-i râşidîn dahi tertîb-i mezkûr üzredir bu makâmda afdaliyetten murât 'indallâhi teâlâ sevâpı kesîr olmaktır. İlmî ziyâde ve nesebî şerîf olmak misillû ma'nâ-yı âhar murât değildir. Şeyhinin yani Ebû Bekîr ve 'Ömer radiyallâhu teâlâ 'anhumâ'nın afdaliyeti icmâ'-ı ümmet ile Hazreti 'Osman'ın Hazreti 'Alî'den afdaliyeti ittifâk-ı cumhûr ile sâbittir. Ve 'umûm-ı sahâbe-i güzîne ta'zîm ve tekrîm ve onların şe'ninde ta'n ve kadhdan keff-i lisân ve savn-ı duhân lâzım ve vâcibtir zîrâ ona vâcib-i teâlâ hazretleri onları âyât-ı kesîrede medh ve senâ ve Resûlullâh sallâllâhu teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri dahi onları tahsîn-i belîğ ve onların hakkında ta'n ve kadhdan men' buyurmuşlardır.

وقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Anlamı: “Benim ashabım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidayete erersiniz.” Bu rivayet, literatürde meşhur olmakla birlikte hadis usûlû açısından sahih kabul edilmemiş; birçok muhaddis tarafından isnadı zayıf görülmüştür. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet akaid ve polemik literatüründe, sahâbenin tamamına hürmet edilmesi ve yollarının genel anlamda güvenilirliği fikrini ifade eden temsili bir söz olarak yaygın biçimde kullanılmıştır.

Ve dahi Efendimiz ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşlardır ki: [105]

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى اخْتَارَنِي وَاخْتَارَ لِي أَصْحَابًا فَجَعَلَ لِي مِنْهُمْ وَرَرَاءَ وَأَنْصَارًا وَأَصْهَارًا، فَمَنْ سَبَّهُمْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا.¹⁷⁸

Ve buyurmuşlar ki:

إِذَا ظَهَرَتِ الْفِتْنُ أَوْ الْبِدْعُ، وَسَبَّ أَصْحَابِي، فَلْيُظْهِرِ الْعَالِمُ عِلْمَهُ فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ اللَّهُ لَهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا.¹⁷⁹

Bunların nezâ’iri ehâdis-i şerîfler ekser ve eşherdir.

نَفَعْنَا اللَّهَ تَعَالَى بِمَحَبَّتِهِمْ وَرَزَقْنَا شِفَاعَتَهُمْ وَثَبَّتْنَا عَلَى الْعُقَائِدِ الصَّحِيحَةِ وَوَقَفْنَا لِلْأَعْمَا الصَّالِحَةِ.¹⁸⁰

رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ.¹⁸¹

آمين. يا مُجِيبَ السَّائِلِينَ.

Hâtîme

Bu hâtîme bazı mesâil beyânındadır ki Ehl-i sünnet ve’l-Cemâ’at onlar ile gayrilerden fark ve mümtâz olur ma’lûm ola ki her müttakî ve fâsık şahsın halefinde ona iktidâ edip namaz kılmak câizdir zîrâ Resûlullâh sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri وفاجر خلف كل بر وفاجر buyurmuştur. Yani her müttakî ve fâsıkın halfinde ona iktidâ edip namaz kılun ve dahi her müttakî ve fâsık olan şahıs üzerine cenâze namazı kılınur zîrâ Resûlullâh sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri [106] "لا تَدْعُوا الصَّلَاةَ" buyurmuşlardır. Yani Ehl-i kıbleden olan meyyit üzerine namazı terk etmeyin ve dahi hazer ve seferde haffeyn üzerine meshî tecviz ederiz zîrâ onun hakkında olan âsâr tevâtür hükmündedir ve her kimse onu tecviz etmez ise ehl-i bid’attandır hattâ bazı seleften Ehl-i sünnet ve’l-Cemâ’attan su’âl olduğunda cevâbında şeyheyn ya’nî Ebû Bekir ve ‘Ömer radiyallâhu teâlâ ‘anhumâ’ya muhabbet edesin

¹⁷⁸ Anlamı: “Allah Teâlâ beni seçti ve benim için ashabımı seçti; onları bana vezirler, yardımcıları ve hisismlar kıldı. Kim onlara söverse, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerinedir; Allah, kıyamet günü ondan ne farz ne de nafil bir ibadet kabul etmez.” Bu rivayetin sıhhati hadis usûlü açısından tartışmalıdır ve lafız itibarıyla sert bir üslup taşımaktadır. Ancak Ehl-i Sünnet akaidinde sahâbeye sövmenin haram ve büyük günah sayıldığı anlayışı yansıtan, itikadî ve polemik içerikli rivayetler arasında zikredilmektedir.

¹⁷⁹ Anlamı: “Fitneler yahut bid’atlar ortaya çıktığında ve sahabelerime sövüldüğünde, âlim ilmini açıklasın. Kim bunu yapmazsa Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah ondan ne farz ibadetini ne de nafil amelini kabul eder.” Bu metin sahih hadis olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte Ehl-i Sünnet polemik ve akaid literatüründe, bid’at ve fitneler karşısında sahâbeyi savunmanın ve âlimin ilmini açıklama sorumluluğunun vurgulandığı uyarıcı bir ifade olarak yer almaktadır.

¹⁸⁰ Anlamı: Allah Teâlâ, onların sevgisiyle bize fayda versin; şefaatlerini bize nasip etsin, bizi sahih inançlar üzere sabit kılsın ve salih amellere muvaffak eylesin.

¹⁸¹ Meâli: “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme ve bize katından bir rahmet bağışla. Şüphesiz Sen çok bağışta bulunan Vehhâb’sın.” (Âl-i İmrân, 3/8)

haffeyn yani ‘Osman ve ‘Alî radiyallâhu teâlâ ‘anhumâ ta’n etmeyesin haffeyn üzerine meshî tecviz edesiz diye buyurmuşlar ve dahi velî her ne kadar ‘ârif billâh ve kâmil olur ise de Nebî derecesine aslâ bâliğ olmaz zîrâ Enbiyâ ‘aleyhimisselâm ma’sûm havf-ı hâtimededen me’mûndurlar evliyâlar için bu makâm ve bu dereceye vâsıl ve nâ’il olmak mertebesi kadar ve dahi ‘abd bir dereceye vâsıl ve bâliğ olmaz ki ondan emr ve nehy sâkıt ola zira ki nusûsun cümle Enbiyâ ve evliyâyâ şumûl ‘umûmî vardır ve dahi nusûsun zâhiri üzere hamlî vâcibtir mümkün olan miktârı ve ehl-i bâtın iddi’a eden ma’nâlara ‘udûlu’l-had ve dalâldır ve dahi nusûsu redd ve inkâr ma’siyeti istihlâl ve istihfâf ve şerî’ata istihzâ’ vallâhi teâlânın rahmetinden ye’s ve ‘azabından emn ve kâhını gaybtan haber verdiği şeyde tasdîk etmek bunların cümlesi [107] küfürdür ve dahi ahyânın ya’nî dirilerin emvât için du‘â ve sadakalarında emvât için menfa‘at vardır zîrâ bu husûsta ehâdis-i sahîha vârid olmuştur ve salât-ı cenâze bu matlab üzerine delîl-i vâzıhdır ve dahi vâcib-i teâlâ hazretleri fazl ve keremiyle duâları kabul ve hâcetleri kazâ ve revâ eder.

Kâlallahu Teâlâ: “أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ” Yani siz bana ki du‘â edin ben de sizin için icâbet ve kabûl edeyim ve dahi efendimiz Resûl-i ekrem sallâllâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri haber verdiği eşrât-ı sâ‘at ya’nî ‘alâmât-ı Kıyâmet hurûc-ı Deccâl ve Dâbbetularz ve Ye’cûc ve Me’cûc ve nuzûl-i ‘Îsâ ‘aleyhisselâm ve şemsin mağribden tulû‘u bunların cümlesi haktır ve gerçektir zîrâ bunlar umûr-ı mümküneden ve muhbir-i sâdık dahi vukû‘undan haber vermiştir ve bunların husûsunda ehâdis-i sahîha vârid olmuştur ıttılâ’ irâde eden şahsın kütüb-i ehâdis ve kütüb-i kelâmiyeden mufasssâlât ve mutavvilâta mürâca‘at ede.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.¹⁸²

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ.¹⁸³

تَمَّتْ فِي شَهْرِ رَجَبٍ لِسَنَةِ ثَمَانٍ وَتِسْعِينَ بَعْدَ أَلْفٍ وَمِائَتَيْنِ مِنْ هِجْرَةِ خَيْرِ الْبَشَرِ عَلَيْهِ أَفْضَلُ الصَّلَوَاتِ وَأَكْمَلُ

التَّسْلِيمَاتِ.¹⁸⁴ [108]

¹⁸² Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamdolsun.

¹⁸³ “Allah, Efendimiz Muhammed’e, âline ve ashabının tümüne salât eylesin.

¹⁸⁴ (Bu eser) Hicret-i Nebeviyye’nin bin iki yüz doksan sekizinci yılının Receb ayında tamamlandı. Âdemoğlunun en hayırlısına, Allah’ın en üstün salât ve en kâmil selâmı olsun.

SONUÇ

İslâm akaidi, Müslüman bireyin inancını sahih temeller üzerine inşa etmeyi hedefleyen, kelâm ilmi çerçevesinde şekillenmiş bir disiplindir. Allah'ın zâtı ve sıfatları, nübüvvet, ahiret, kader, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman gibi temel esasları naklî ve aklî delillerle açıklayarak inanç sistemini sağlamlaştırır. Tarih boyunca kaleme alınan akâid risâleleri, bireysel inancı beslemenin yanı sıra toplumsal birlik ve dinî istikrarın korunmasına da hizmet etmiş; böylece hem dinî ilimlere giriş metinleri hem de Müslüman toplumların itikadî kimliğinin muhafazasında vazgeçilmez kaynaklar olmuştur.

İbrâhim Nâtıkî Efendi'nin *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eseri, bu geleneğin Osmanlı son dönemine ait dikkate değer bir örneğidir. Müellif, klasik Hanefî-Mâtürîdî kelâmının meselelerini özetlemiş, aynı zamanda kendi çağının ihtiyaçlarına uygun bir üslup benimsemiştir. Eser, bir mukaddime, iki makale ve bir hatime düzeniyle klasik kelâm kitaplarının sistematüğini takip eder. Birinci makalede Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları ayrıntılı biçimde ele alınırken; ikinci makalede nübüvvet, ahiret, şefaat, cennet-cehennem ve hilafet gibi konular işlenmiştir. Bu tertip hem ulûhiyyet bahislerini hem de sem'îyyât konularını kapsayarak inanç esaslarının bütüncül bir çerçevede sunulmasını sağlamıştır. Kullanılan dil, ağır felsefî tartışmalardan uzak, sade ve öğretici bir üsluba dayanır. Bu özellik, risâleyi yalnızca medrese öğrencilerinin değil, dönemin geniş bir kitlesinin anlayabileceği bir eser hâline getirmiştir.

Eserin en dikkat çekici yönlerinden biri, ilmî otoriteye dayalı niteliğidir. Müellifin Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'îyye üyesi olması ve risâlenin Maarif Nezareti'nin ruhsatıyla basılması, onun yalnızca bireysel bir telif değil, aynı zamanda resmî denetimden geçmiş bir akaid kitabı olduğunu gösterir. Bu durum, eserin dönemin eğitim kurumlarında güvenilir bir ders kitabı olarak kullanıldığını ortaya koyar. Böylece risâle, bireysel inancı pekiştiren bir metin olmanın ötesinde, Osmanlı ilim ve eğitim hayatında dinî kimliğin aktarımı için hazırlanmış kurumsal bir eser niteliği kazanmıştır. Bu bağlamda, *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* yalnızca ilmî bir çalışma değil, aynı zamanda Osmanlı'nın son döneminde din eğitiminin devlet eliyle standartlaştırılmasının bir göstergesidir.

Risâle-i Akâidi'l-İslâm içerik itibarıyla klasik kaynaklardan beslenmekle birlikte, dönemin şartlarını gözeterek bir yorum ve ifade tarzına sahiptir. Allah'ın sıfatları, peygamberlik ve ahiret bahislerinde hem naklî hem de aklî delillerden faydalanılması,

müellifin kelâm ilmine analitik katkısını ortaya koyar. Rivayetçi bir aktarımın ötesinde meseleleri seçici bir yaklaşımla ele alması, eserin ilmî derinliğini artırmıştır. Ayrıca Nâtıkî Efendi'nin dili, yalnızca sade değil; aynı zamanda bilinçli bir sadeleştirme hareketinin ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle eser, Osmanlı son döneminde dinî metinlerin maarif politikalarıyla uyumlu bir sadeleşme sürecine girdiğini de göstermektedir.

Müellifin yöntemi bakımından eser, Mâtürîdî kelâmının akıl-nakil dengesini korur. Özellikle Allah'ın fiilleri, kader, nübüvvet ve ahiret konularında aklî delilleri naklî temellerle birlikte kullanması, onun kelâmî meseleleri yalnızca nakil yoluyla değil, muhakemeye de temellendirdiğini gösterir. Bu bakımdan *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*, *Şerhu'l-Akâid* veya *Akâidü'n-Nesefî* gibi metinlerle geleneksel süreklilik içinde bulunmakla beraber, dildeki yalınlık ve konuların öğretici tarzda ele alınışı bakımından özgün bir geç dönem örneğidir.

Eserin tarihî önemi yalnızca içeriğinde değil, işlevinde de görülür. Maarif Nezareti'nin izniyle basılmış olması, dönemin din eğitimi programlarında bu tür metinlerin birer resmî ders kitabı olarak kabul edildiğini gösterir. Bu durum, Osmanlı'da dinî bilgilerin halk ve öğrencilere ulaştırılmasında devlet eliyle düzenlenmiş bir inanç öğretimi sürecinin varlığına işaret eder. Risâle, bu yönüyle hem ilmî hem pedagojik bir köprü görevi görmüş; klasik kelâm geleneğinin modern döneme taşınmasında önemli bir adım olmuştur.

Bugün açısından bakıldığında, bu risâle hem İslâm akaidinin klasik meselelerini öğrenmek isteyenler hem de Osmanlı son dönem ilmî ortamını ve din eğitimi sistemini inceleyen araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Ayrıca risâle, Mâtürîdî düşüncenin 19. yüzyıldaki yansımalarını, Osmanlı ulehasının dinî meseleleri topluma nasıl sunduğunu ve modernleşme sürecinde dinî bilginin sadeleşme eğilimini göstermesi bakımından da büyük bir değer taşır.

İbrâhim Nâtıkî Efendi'nin *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* adlı eseri, Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmış, Ehl-i Sünnet inanç sistemini muhtasar, anlaşılır ve sistematik bir biçimde ortaya koyan nitelikli bir metindir. Hem ilmî otoritesi hem de dil ve üslup özellikleriyle yalnızca bir akaid kitabı değil, Osmanlı'nın dinî ve ilmî hayatına ayna tutan bir kaynak hüviyetindedir. Bu risâle, klasik kelâm mirasının bir devamı olmakla birlikte, dönemin toplumsal ve eğitimsel ihtiyaçlarına cevap vermesi bakımından özgün bir değer

taşıır ve akaid literatüründe kalıcı bir yere sahiptir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, *Risâle-i Akâidi'l-İslâm* gibi geç dönem akaid risalelerinin karşılaştırmalı incelenmesi ve tenkitli neşirlerinin hazırlanmasıyla, Osmanlı kelâm geleneğinin modern döneme geçişteki dönüşümünü daha açık biçimde ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman el-Aydinî. *Risâle-i Akâid-i Dîniyye*. 1460.
- Akyüz, Yahya. *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Arpağuş, Hatice. "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.
- Bektaş, Ahmet. "Religious Reform in the Late Ottoman Empire: Institutional Change and the Professionalization of the Ulema: by Erhan Bektaş, London, IB Tauris, 2023, x, 216 pp., ISBN: 978-0-7556-4547-3." *Routledge* 26/4 (2024), 584-586.
- Birgivi, İsmâil. *Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivi)*. İstanbul, 1805.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Klâsik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlı'da Tehafüt Tutkusu." *Yeni Türkiye* 11 (2000): 11-30.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Cilt 1. Ankara: Meral Yayınevi, 2000.
- Çelebi, İlyas. "Akidenin Kelamlaşması ve Kelamın Akideleşmesi Süreci Üzerine." *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 2/1 (2004): 23-40.
- Demir, Ramazan. "Osmanlı'da Dini Metinler ve Halk İçin Yazılan Akaid Risâleleri." *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2018): 145-162.
- Dıgiroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Döneminde Dinî Yayıncılık: İslâmî Metinleri Kim Üretir?-II." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54, sy. 54 (2018): 1-44.
- Dîb, Abdülazîm Mahmûd. "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ağustos 2025.
<https://İslâmİslâmansiklopedisi.org.tr/cuveyni-imamul-haremeyn>.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-Ekber*. Kahire, 1872.
- el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İmân", 3; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, "İmân", 58; et-Tirmizî, *Sünen*, "İmân", 6; en-Nesâî, *Sünen*, "İmân", 16; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünnet", 14.
- el-Cüveynî, Abdülmelik bin Abdullah bin Yusuf. *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fî Erkânî'l-İslâm*. Tahkik: Muhammed Zahid el-Kevserî. Kahire: Mektebetü'l-Eseddiyyeti li't-Turâs, 1413/1992.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed et-Tûsî. *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*. Ed. Müveffak Fevz el-Cebr. Beyrut: Dârü'l-Hikme, 1994.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbu't-Tevhîd*. Ed. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2017.

- er-Râzî, Fahreddîn. *Meâlim Usûli'd-Dîn*. Ed. Taha Abdurreûf Sa'd. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî (t.y.).
- eş-Şehristânî, Muhammed bin Abdülkerîm. *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*. Ed. Alfred Guillaume. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2009.
- Ferit Devellioğlu. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 23. bs. Ankara: Aydın Kitabevi, 2006.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. "Eş'arî, Ebü'l-Hasan." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Ağustos 2025. <https://İslâmİslâmansiklopedisi.org.tr/esari-ebul-hasan>.
- Fidan, Tarık. "Şeyh Muhammed Hâmid'in Mensur Akâid-nâmesi: Risâle-i Mecîdiyye." *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* [ESTAD], Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a 60. Yaş Armağanı, C. 7, sy. 2 (Haziran 2024): 1019-1044.
- Gür, Süleyman. "Huzur Derslerine Katılan Trabzonlu Âlimler." *Şarkiyat* 12/3 (2020), 933-974.
- Harman, Ömer Faruk. "Şehristânî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ağustos 2025. <https://İslâmİslâmansiklopedisi.org.tr/sehristani#1>.
- İlgaroğlu, Mustafa Cüneyt ve L. H. Yaqoob. "Allah'ın Cüz'leri (Tikelleri) Bilmesi Meselesi: İbn Sînâ, Gazzâlî ve Hocaî'nin Görüşlerinin Karşılaştırılması." *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/8 (2019): 940–950.
- İbrâhim Nâtikî Şîrvânî. *Risâle-i Akâidi'l-İslâm*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300/1883.
- Îcî, Adudüddin. *el-'Akkâ'idü'l-'Adudiyye*. İstanbul, 1889.
- İnalcık, Halil. *The Classical Age: History of the Ottoman Empire 1300–1600*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2000.
- Kemalpaşazâde (İbn Kemal). *Risâle fî'l-Cebr ve'l-Îkader*. İstanbul, 1898.
- Kerimoğlu, Yusuf. *Fıkhî Meseleler: Ölçü*. İstanbul: Ölçü Yayınları, 1983.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kiremitçi, Ferdi. "Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Mensur Eserleri Nazma Aktarma: Sâdıkkî ve Manzûme-i Risâle-i Rûmî Efendi Adlı Eser". *Turkish Studies* 7/1 (2012), 1499-1513.
- Konevî, Nuh b. Mustafa. *Fırka-i Nâciye*. haz. Ali Durmuş ve Ramazan Tarık. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.

- Korkmaz, Serdar. “İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi: Kulların Fiilleri ve Yedi Mezhep Risâlesi Örneği.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/41 (2016): 15–38.
- Kureşi, İştîyak Hüseyin. “İslâm Toplumunda Ulemanın Konumu.” İçinde *Modern Çağda Ulema*, (1983).
- Mahmûd, Yegen. *Envâru’l-Kulûb*. İstanbul, 2018.
- Murad, Sibel. “15. Yüzyılda Yazılmış Mensur Bir Akâid-nâme Örneği: Yegen Mahmûd’un Envârü’l-Kulûb’u”. *Journal of Turkish Language and Literature* 3/2 (2017), 197-219.
- Nesefî, Necmeddîn. *el-‘Akâ’id (Akaidü’n-Nesefî)*. Kahire, 1843.
- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ağustos 2025. <https://İslâmİslâmansiklopedisi.org.tr/maturidi#1>.
- Risale-i Akaid-i İslâm. Telhîsü’n-Nahv (Askerî Rüşdiye 3 ve Dârüşşafaka 5. Sınıflar için) Muntehab-ı Âdâb ve Hitâb el-Enmûzece. Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. Erişim 12 Kasım 2025. <https://openaccess.marmara.edu.tr/items/f62464e4-b9f4-4b94-ba11-4dc3805bbe07>
- Rûmî Efendi, Mehmed. *Türkçe Akâid Risâlesi*. XVIII. yüzyıl.
- Serdar, Murat ve Harun Işık. *Sistematik Kelâm I*. İstanbul: Kimlik Yayınları, 2021.
- Şavluk, Hasan ve M. Enes Efe. “Gelenbevî’de İman-Amel İlişkisi.” *İlâhiyât* 4/2 (2022).
- Şeyh Muhammed Hâmid. *Risâle-i Mecîdiyye*. İstanbul, 1854.
- Şîrvânî, İbrâhîm Nâtıkî. *Risâle-i ‘Akâ’idü’l-İslâm*. İstanbul: Matbu nüsha, İBB Atatürk Kitaplığı, t.y. dijital PDF.
- Taşkın, Bilal. “İslâm Düşüncesinde İnsan Fiilleri: Farklı Söylemler Ortak Amaçlar.” *Kader* 19/1 (2021): 146–176.
- Taşköprülüzâde, Ahmed. *eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayınları, 2007.
- Teftâzânî, Sa‘deddin. *Şerhu’l-‘Akâ’id (Nesefî Akaidi Şerhi)*. Kahire, 1833.
- Uzun, Mehmet Fatih. “Eski Türkiye Türkçesi Dönemine Ait Bir Akâid Risâlesi: Risâle-i Akâid-i Dîniyye”. *Korkut Ata Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 745-756.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965.
- Yakut, Esra. “Osmanlı Devleti’nde XVI. Yüzyılda Ulema-Yönetim İlişkisi.” *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/2 (2000): 81–94.

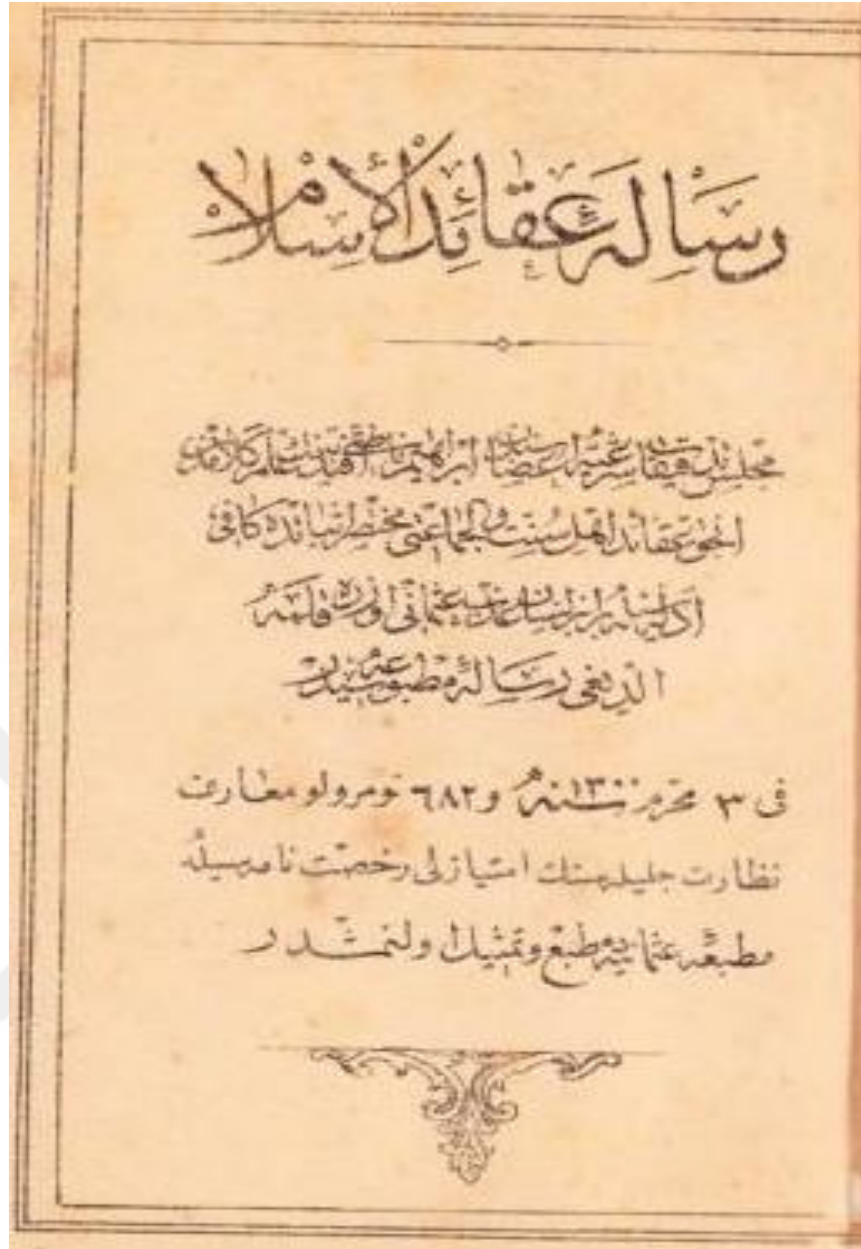
Yavuz, Yusuf Şevki. “Fahredden er-Râzî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
Erişim 6 Ağustos 2025. <https://İslâmİslâmansiklopedisi.org.tr/fahredden-er-razi>.

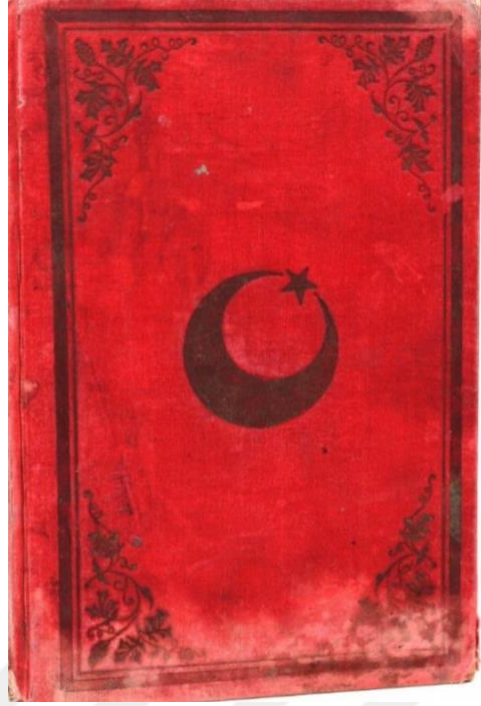
EKLER

Ek 1: Risâle-i 'Akaidi'l-İslâm Kapak Sayfası

Ek 2: Risâle-i 'Akaidi'l-İslâm Kapak Sayfası

Ek 3: Eserin Aslının Ön-Arka Kapağı